

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СУХАРИНА АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ

УДК 316.75+140.8

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРИНЦИПИ СПІВВІДНОШЕННЯ НАУКОВОГО ТА ІДЕОЛОГІЧНОГО
ЗНАННЯ У ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Сухарина А. А.

Науковий керівник: Шипунов Геннадій Володимирович, доктор політичних наук, доцент

Львів – 2020

АНОТАЦІЯ

Сухарина А. А. Принципи співвідношення наукового та ідеологічного знання у політичній науці. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2020.

У дисертації на основі міждисциплінарної методології проаналізовано специфіку співвідношення наукових та ідеологічних компонентів у політичній науці. Виокремлено загальні принципи, на основі яких відбувається розмежування, а також виділені критерії, які виступають ключовими ланками процесу.

Наукові дослідження, які є частиною соціальної діяльності людини, неминуче стикаються не тільки з питаннями етики чи моралі, але й з груповими та державними інтересами, ідейною регламентацією та політикою в найширшому її розумінні. Ситуація стає навіть складнішою, якщо взяти до уваги такі фактори як неминучі ідеологічні преференції дослідника і, наявні ідеологічні правила наукового середовища.

Спостерігається, що науковці, в тому числі і соціальні, набагато менш схильні займати ліві політичні позиції ніж населення загалом, а додаткові роки освіти та викладання скоріше зміщують їх у правий бік політичного спектру. Водночас, найвагоміші дослідження ідеології в науці, та її впливу на науку зроблені з лівих позицій, що є нетиповим для загальної картини. З цього можна зробити висновок, що велика частина науковців не до кінця усвідомлює ступінь і характер впливу ідейних переконань на власну соціальну групу, що, теоретично, може впливати на дослідницькі результати.

На сьогодні практично не досліджено питання взаємовідносин наукових та ідеологічних компонентів у структурі свідомості людини. По суті, якщо наука, в принципі, може існувати поза свідомістю людей і навіть має своє матеріальне вираження у формі технологій та інструментів, то ідеологія, по суті, не може

існувати без людини, тому що перетвориться на елемент культурного твору і втратить свою ключову суть – спонукати до дії.

У роботі виокремлено зміст основних критеріїв наукового знання та основних підходів до розуміння ідеології. Запропоновано використання структурно-функціонального та антропологічного методу, де порівняння між ідеологічним і науковим відображено у різниці типів світогляду: науковому світогляду відповідає теоретичний, а ідеологічному – буденний.

В підсумку, виокремлено загальні принципи (основи) взаємовідносин наукового та ідеологічного знання в політичній науці і в межах цих принципів запропоновані критерії (незалежні змінні) для визначення такої оцінки. Так, обґрунтовано, що до загальних принципів можна віднести: 1) принцип ситуативності. Існує кореляція між типом політичного режиму і ступенем впливу ідеології на політичну науку. Чим більш автократичний режим, тим більшим є вплив на наукові дослідження; 2) принцип особливостей наукового середовища. Наукове середовище в різних умовах та часових проміжках є неоднорідним та по різному ставить дослідницькі завдання; 3) принцип мультидисциплінарності. Політичні науки є неоднорідними і черпають знання про дійсність з інших дисциплін. В абстрактних та природничих науках вплив ідеології є меншим. Чим більш знання стає «людиноцентричним», тим більше можливості впливу є в ідеологічних передумов; 4) принцип матеріальної залежності досліджень. Тип фінансування досліджень політики впливає на результати як безпосередньо (в межах цензури і вимог донора), так і опосередковано (внаслідок оголошення проектів досліджень, які цікавлять замовника); 5) принцип індивідуальних характеристик дослідника. Світоглядна призма людини впливає на вибір досліджуваних тем, методології та частково результатів. Існують статистичні підтвердження відмінностей результатів дослідження різних проблем науковцями, які мають відмінні ідеологічні установки.

Обґрунтовано, що перед політичною наукою постало питання формування методів дослідження та верифікації отриманих даних. В умовах «доказової політики» критично необхідним є виокремлення наукових висновків досліджень та

ідеологічних аспектів. Ціна помилок державної влади в сучасних умовах зростає експоненційно – ніколи раніше помилки у реалізації політики не могли призвести до таких серйозних негативних наслідків. У разі, якщо ідеологічний чи інший вплив є суттєвим на результати рекомендацій реалізації політики – це може призвести до критичних наслідків в управлінні. Водночас, політика заснована на доказах має відчутні обмеження щодо «чистоти» вхідних даних, можливостей їх інтерпретації, та головне, прогнозів на майбутнє. Сліпа віра у всесильні можливості наукової реалізації політики спричиняє до зменшення критичного сприйняття таких даних, що також може призвести до суттєвих негативних наслідків.

Визначено, що в політичній науці є багато підходів стосовно ролі та місця ідеології та її впливу на наукові дослідження. В світовій політичній науці ми спостерігаємо велику кількість досліджень з використанням статистичних підходів до аналізу, де відшукуються кореляції між ідейними поглядами дослідників і їхніми висновками, а також загалом досліджується ідеологія окремих науковців та середовища, де вони перебувають. Це дозволяє більш коректно досліджувати когнітивні упередження на макрорівні, однак не дозволяє говорити про індивідуальний рівень. З таких даних можна зробити висновки, що вплив навколишнього середовища на науковців існує, та часто є доволі відчутним на результати досліджень. Водночас, реальний вплив на результати досліджень, за результатами таких статистичних досліджень є нижчим, аніж ми, як науковці, уявляємо.

Аргументовано необхідність використання антропологічного та системного підходу для дослідження. Згідно з ним, розмежування і дослідження відбувається на мікрорівні, у свідомості індивіда. Виокремлено основні компоненти нашого світогляду, який є мозаїчним. При цьому, ідеологія не є помилкою свідомості чи певною світоглядною проблемою, яка ускладнює сприйняття світу. Її сутність – глибша. Ідеологія, в антропологічному розумінні – форма буденного світогляду: знання, оцінки і розуміння навколишнього світу. Науковий світогляд – теоретичний, і є скоріше винятком та лише частиною світогляду, тому наші помилки у пізнанні є цілком очікуваними. Буденний світогляд, сам по собі, не

протиставляється науковому. Навпаки, він найчастіше правдивий для індивіда і відображає світ точно так, як його бачить світ. Щоправда, сама об'єктивна реальність часто є не такою, як ми її бачимо, тому науковий світогляд оперує з категорією «істини», а буденний «правди».

Окрім того доведено, що ідеологія може впливати та впливає на науку, зокрема на політичну. Цей вплив є як прямим, так і опосередкованим та проявляється у різних формах. Так, опосередкований вплив ідеології на політичну науку можна продемонструвати на прикладі конструювання нової соціальної дійсності, яка з часом стає предметом нових наукових досліджень. Для прикладу можемо взяти категорію «держава». У зв'язку з протистоянням ідеологічних концепцій та їхнього впливу на реальний світ ми отримали абсолютно нові категорії для вивчення, які пішли від цього поняття. Ідейна доктрина соціал-демократизму спричинила до появи якісно нового типу держави – соціальної. Раніше держава не була інститутом, який можна було б охарактеризувати через забезпечення незахищених верств суспільства належною соціальною допомогою, та елементами «позитивної» свободи. Нова дійсність, яка виникла під впливом ідеологічної системи також стала предметом дослідження науки. Схожа ситуація з «поліцейською державою». Фашизм спричинив до появи якісно нового формату відносин в соціумі, а як наслідок і нової соціальної дійсності. Також ідеологія впливає на політичні категорії і безпосередньо. Як приклад, наводиться категорія «демократія», яка сьогодні визначається по іншому, аніж першопочаткові смисли закладені у слові. Прослідкувавши вплив ідеологій на політологічні категорії, можна показати очевидні способи трансформації наукових категорій під таким впливом.

Досліджено процес трансформації взаємовідносин ідеологічного та наукового на пострадянському просторі. Отримано висновок, що динаміка взаємовідносин між ними є спіралеподібною. Так, під час існування Радянського Союзу було відображено те, наскільки великий вплив на наукові дослідження мала державна влада та панівна ідеологія. Після краху СРСР, розпочався зворотній процес: деідеологізація науки. Однак, впродовж всього періоду незалежності

спостерігались часом поодинокі, а часом і більш масштабні спроби ідеологізації політичної та інших наук. Після початку російсько-українського військового конфлікту, ситуація погіршилась, як в Україні так і в Росії. Вплив ідеології на наукові дослідження не обмежується дослідженнями, які стосуються поточного конфлікту, але заходять і на інші сфери.

Ключові слова: наука, ідеологія, публічна ідеологія, політична онтологія, ідеологізація науки, антропологічний підхід, політичний світогляд, політичні категорії.

ABSTRACT

Sukharyna A. A. Principles of correlation between scientific and ideological knowledge in political science. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for PhD in Political Science degree by speciality 23.00.01 – Theory and History of Political Science. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2020.

Thesis on the basis of interdisciplinary methodology analyzes the specificity of the correlation of the scientific and ideological components in political science. The general principles on the basis of which the differentiation takes place were highlighted, as well as the criteria that are the key links in the process.

Scientific research, which is part of an individual's social activity, inevitably collides not only with issues of ethics and morality, but also with group and state interests, ideological regulation and politics in its broad sense. The situation becomes even more complicated if we take into account such factors as the inevitable researcher's ideological preferences and the existing ideological rules of the scientific environment.

It is observed that scholars, including social ones, are much less inclined to occupy left-wing political positions than the general population, and additional years of education and teaching are more likely to shift them to the right side of the political spectrum. At the same time, the most significant studies of ideology in science, and its impact on science are made from leftist positions, that is atypical for the big picture. From this we

can conclude that the majority of scientists do not fully understand the level and nature of the influence of ideological views on their own social group, which, in theory, can influence research results.

To date, the issue of the relationship between scientific and ideological components in the structure of human consciousness has practically not been studied. In fact, if science, in principle, can exist outside the consciousness of people and even has its material expression in the form of technologies and tools, then ideology, in fact, cannot exist without an individual, since it will turn into an element of a cultural work and lose its key essence — to call to action.

The research paper highlights the content of the main criteria of scientific knowledge and the main approaches to understanding ideology. The use of the structural-functional and anthropological method was proposed, where the comparison between the ideological and the scientific is reflected in the difference between the types of worldview: the theoretical one corresponds to the theoretical worldview, and the regular one corresponds to the ideological one.

As a result, the general principles (foundations) of the relationship of scientific and ideological knowledge in political science were highlighted and, within the framework of these principles, criteria (independent variables) were proposed for determining such an assessment. Thus, it was justified that the general principles include: 1) the situational principle. There is a correlation between the type of political regime and the degree of influence of ideology on political science. The more autocratic the regime, the greater the influence on scientific research; 2) the features of the scientific environment principle. The scientific environment in different conditions and time intervals is heterogeneous and poses research tasks in different ways; 3) the multidisciplinary principle. Political sciences are heterogeneous and draw on knowledge of reality from other disciplines. In abstract and natural science, the influence of ideology is less. The more "human-centered" knowledge becomes, the greater the possibility of the influence of ideological premises. 4) the principle of financial dependence of research. The type of policy research funding influences both directly (through censorship and donor requirements) and indirectly (through the announcement of research projects that interest the client). 5) the

principle of individual characteristics of the researcher. The worldview prism of a person influences the choice of topics studied, methodology, and, partially, results. There is statistical confirmation of the differences in the results of the study of various issues by scientists who have different ideological attitudes.

It has been substantiated that political science faced the issue of forming research methods and verifying the data obtained. In the context of "evidence-based politics" it is critically necessary to highlight the scientific findings of research and ideological aspects. The cost of mistakes of state power in modern conditions is growing exponentially — never before mistakes in the implementation of policy could lead to such serious negative consequences. If the ideological or other impact is significant for the results of policy recommendations, this can lead to critical consequences in management. At the same time, policy based on evidence has tangible limitations on the "purity" of input data, the possibilities of their interpretation, and most importantly, forecasts for the future. Blind faith in the omnipotent possibilities of scientific implementation of policy leads to a decrease in the critical perception of such data, which can also lead to significant negative consequences.

It has been determined that there are many approaches to the role and place of ideology and its influence on scientific research in political science. In world political science, we observe a large number of studies using statistical approaches to analysis, where correlations between the ideological views of researchers and their conclusions are found, as well as, in general, the ideology of individual scientists and the environment where they are located is researched. This allows for a more correct study of cognitive biases at the macro level but does not allow us to speak about the individual level. From such data it can be concluded that the influence of the environment on scientists exists, and it is often quite tangible on the research results. At the same time, the real impact on research results, according to the results of such statistical studies, is lower than we, as scientists, imagine.

The necessity of using an anthropological and systems approach for research was argued. According to this approach, the distinction, and research take place at the micro level, in the mind of the individual. The main components of our worldview, which is

mosaic, were highlighted. At the same time, ideology is not a mistake of consciousness or a certain ideological problem that complicates the perception of the world. Its essence is deeper. Ideology, in the anthropological sense, is a form of regular worldview: knowledge, assessment and understanding of the surrounding world. The theoretical worldview is theoretical, and is rather an exception and only part of the worldview, so our mistakes in knowledge are quite expected. The regular worldview itself is not opposed to the theoretical one. On the contrary, it is most often true for the individual and reflects the world in the same way as the world sees it. Actually, the objective reality itself is often not the same as we see it, therefore the theoretical worldview operates with the category of "verity", and the regular one with the category of "truth".

In addition, it has been proven that ideology can and does influence science, in particular, political. This influence is both direct and indirect and manifests itself in various forms. Thus, the indirect influence of ideology on political science can be demonstrated by the example of the construction of a new social reality, which eventually becomes the subject of new scientific research. For example, we can take the category "state". In connection with the opposition of ideological concepts and their influence on the real world, we have received completely new categories for study, which have evolved from this concept.

The ideological doctrine of social democracy has led to the emergence of a qualitatively new type of state — the social one. Previously, the state was not an institution that could be characterized by providing the vulnerable layers of society with adequate social assistance and elements of "positive" freedom. The new reality that arose under the influence of the ideological system also became the subject of scientific research. A similar situation is with the "police state". Fascism led to the emergence of a qualitatively new format of relations in society, and, as a consequence, a new social reality. Also, ideology affects political categories directly. As an example, the category "democracy" is given, which today is defined differently than the original meanings are embedded in the word. By tracing the influence of ideologies on political science categories, we can show obvious ways of transforming scientific categories under such influence.

The process of transformation of the relationship between ideological and scientific in the post-Soviet space has been researched. It was concluded that the dynamics of the relationship between them is spiral. Thus, during the existence of the Soviet Union, it was reflected how much influence on scientific research the state power and the dominant ideology had. After the collapse of the USSR, the reverse process began: the de-ideologization of science. However, throughout the entire period of independence, there were isolated, and sometimes even larger, attempts to ideologize the political and other sciences. After the start of the Russian-Ukrainian military conflict, the situation worsened, both in Ukraine and in Russia. The influence of ideology on scientific research is not limited to research that concerns the current conflict, but extends to other areas as well.

Key words: science, ideology, social ideology, political ontology, ideologization of science, anthropological approach, political worldview, political categories.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Наукові статті опубліковані у фахових виданнях України

1. Сухарина А. Політична наукова теорія: особливості та характеристики. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 33. С. 156-161.
2. Сухарина А. Державна та публічна ідеологія: аргументація теоретичного розрізнення. *Політикус*. 2019. №4. С. 4–9. <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-4-9>
3. Сухарина А. Локальні та глобальні ідеології: особливості їхньої взаємодії з наукою. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 15. С. 199–205.
4. Сухарина А. Особливості розмежування науки та ідеології в політичному дискурсі. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. – 2015. – Вип. 7. – С. 356–363.

Статті, опубліковані у наукових періодичних виданнях інших держав

5. Sukharyna A. The main problems of the impact of ideology on the implementation of evidence-based policy. *Polonia University Scientific Journal*, 2020. Vol. 38 (1–2), P. 285–290. <https://doi.org/10.23856/3878>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Сухарина А. «Evidence-based policy» як основна вимога реалізації політики в розвинених демократіях. *Сучасна парадигма публічного управління: Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції / За наук. ред. к.е.н., доцента Стасишина*. 2019. С. 112–114.
7. Сухарина А. Глибока криза модерну: Освальд Шпенглер та ідеології німецької консервативної революції. Матеріали п'ятих міжвузівських

методологічних читань присвячених 100-річчю виходу першого тому Освальда Шпенглера «Сутінки Європи». *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 18. С. 238–240.

8. Сухарина А. Можливості використання антропологічного підходу як способу дослідження політичної ідеології та її взаємодії з наукою. Матеріали четвертих міжвузівських методологічних читань «Політологія як наука про принципи, форми та способи здійснення людської свободи». *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 14. С. 239-241
9. Сухарина А. Передумови раціоналізації вчення про політику у Арістотеля. Матеріали круглого столу з нагоди 2400-ліття Арістотеля. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 9. С. 172-174
10. Сухарина А. Політична наука та політична ідеологія: основні відмінності. *Тези студентської наукової конференції філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.* / відп. за випуск А. Наконечний, І. Бойко. 2015. С. 67–69.

ЗМІСТ

Вступ	15
Розділ 1. Стан дослідження та основні підходи до концептуалізації наукового та ідеологічного в політичній науці	25
Висновки до Розділу 1	49
Розділ 2. Теоретико-методологічні аспекти дослідження ідеології та її взаємовпливу з наукою	51
2.1. Наукова теорія як спосіб пізнання дійсності, її специфіка та відмінності від інших шляхів пізнання.....	57
2.2. Ідеологічне знання: характер утворення, особливості, виміри.....	72
2.3. Антропологічний підхід до вивчення проблеми співвідношення науки та ідеології.....	83
Висновки до Розділу 2.....	96
Розділ 3. Способи взаємодії наукового та ідеологічного в політичній науці ...98	98
3.1. Суб'єктивне та об'єктивне знання про політику: суть та особливості.....	98
3.2. Наука як теоретична основа формування ідеологій.....	112
3.3. Варіанти взаємодії ідеології з наукою: вплив на методологію та політологічні категорії.....	130
3.4. Перспективи розділення наукового та ідеологічного знання: специфіка співіснування в демократіях і автократіях.....	138
Висновки до Розділу 3.....	156
Розділ 4. Трансформація ідеологічного на пострадянському просторі	159
4.1. Публічна ідеологія, як специфічний вияв ідеології.....	159
4.2. Ідеологізація науки в СРСР: загальна характеристика та наслідки для сучасного розвитку.....	169

4.3. Анексія Криму та російсько-український конфлікт на Донбасі: вплив на взаємовідносини ідеологічного та наукового.....	175
Висновки до Розділу 4.....	182
Висновки.....	185
Список використаних джерел.....	189
Додатки.....	208

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми. Однією з основних вимог реалізації політики в сучасних демократичних режимах є її заснування на доказах та раціональності. В англійських дослідженнях широко використовується термін «Evidence-based policy», що не має точного українського відповідника, а загалом означає таку політику (в розумінні policy), яка реалізується лише на основі доведених фактів та доказів, на відміну від емоцій чи суб'єктивних переконань. Можна стверджувати, що така практика є вимогою часу для таких складних систем як суспільство, оскільки ризики та потенційні загрози, у випадку неякісного ведення політики, можуть бути катастрофічними.

Багатоаспектна криза, спричинена поширенням COVID-19 у світі, проілюструвала слабкість раціональної політики урядів навіть у розвинених країнах. Особливо, якщо мова заходить про вирішення складних і нетипових проблем. Так, уряд Сполученого Королівства провалив початкову реакцію на поширення епідемії в країні, внаслідок чого країна зазнала одних з найбільших в світі людських жертв та глибокого падіння економіки, що визнається в офіційних владних документах: «Відповідь уряду Великобританії на пандемію COVID-19 була надмірно централізованою, погано скоординованою та погано прокомунікованою» [198].

Водночас, почасти трапляються ситуації, коли уряд взагалі не воліє використовувати раціональний підхід при конструюванні владних рішень, а державна політика реалізується на основі установок та ідей, які не засновані на жодному аналізі ситуації, а часом і відверто протирічать рекомендаціям аналітичних структур та науковців. З конкретних прикладів можна навести ситуацію у Венесуелі з 2016 року і до сьогодні. Дослідники зазначають про систематичне недофінансування наукових структур, яке розпочалось ще до кризи, та агресивне неприйняття порад з управління. Врешті-решт, все вищевикладене і вилилось у таку ситуацію [189].

Ситуація в Україні стосовно реалізації державної політики на основі раціональних даних характеризується рядом проблем. Перша з них – фінансування. У частині 2, статті 48 Закону України про «Про наукову і науково-технічну діяльність» йдеться: «Держава забезпечує бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7% валового внутрішнього продукту України» [55]. Натомість, в Україні цей показник становить близько 0,5% від ВВП [128; с. 6-7]. В цьому ж дослідженні також йдеться про наявність стійкої кореляції між рівнем економічного розвитку країни та величиною витрат на наукові дослідження від обсягу ВВП [128; с. 6]. І хоч кореляція не означає причинності, логічно припустити існування стійкого зв'язку між цими змінними.

Окрім загальних речей пов'язаних зі стагнацією розвитку, тотальне недофінансування спричиняє до відтоку молодих вчених з країни, що тільки поглиблює існуючу кризу [51]. По суті, Україна опинилась у патовій ситуації – через складну економічну ситуацію коштів на науку виділяється недостатньо. В той же час, недофінансування науки спричиняє до неможливості виходу з суспільно-економічної та політичної криз. Більше того, низький рівень фінансування наукових досліджень сприяє халатному ставленню до самої дослідницької роботи, коли наукові праці перетворюються на фікцію, поширюють псевдонаукові позиції і є глибоко ідеологічними. Саме в таких обставинах і є особливо критичним та необхідним огляд того, наскільки якісною та об'єктивною може бути наука, на підставі якої мала би реалізовуватись публічна політика.

Вищевикладене приводить нас до позиції, що лише така політика та управління, які базуються на глибокому аналізі ситуації та науковому підході можуть показувати хороший результат реалізації та можливість виконання поставлених перед державною владою завдань. Йдеться не про новаторство чи щось небачене раніше. Такий підхід до реалізації політики прийшов, як не дивно, з медицини [196; с. 17]. Те, що будь-яка дія, яка може так чи інакше вплинути на об'єкт, має бути заснована не на особистих вподобаннях чи преференціях, а на фактах, є критично важливим в контексті людського життя. «Доказова медицина» сформувалась методом експериментів, спроб і помилок, і довела свою ефективність

на практиці. Відповідно, ефективність такого підходу і була перенесена на інші сфери, в тому числі і на політичну.

Звісно, специфіка соціальних відносин має інакший характер, аніж об'єктивна реальність. Не завжди однозначно можна інтерпретувати причинно-наслідкові зв'язки, а також те, які стимули спричиняють ту чи іншу реакцію. Політика, чи загалом відносини в соціумі, стосуються скоріше нашого ставлення і розуміння реальності, а не того, що існує об'єктивно. Важливо, що наше ставлення до реальності, її осмислення, дуже рідко відображає реальну картину. Доречними є відповідні приклади з українського контексту. Перший: більшість населення України переконана в тому, що рівень корупції в країні впродовж 2013-2018 року значно зріс [109], хоча міжнародні рейтинги, зокрема Corruption Perception Index від Transparency International, які вимірюють більш об'єктивні характеристики говорять про зворотне [188]. Наступний приклад ілюструє схожу картину: згідно з репрезентативними опитуваннями, навіть у роки високого економічного зростання більшість опитаних українців говорили про те, що соціально-економічний стан в країні погіршився [116] (і так на протязі всього етапу соціологічного моніторингу). Очевидно, що реальний стан справ і сприйняття людьми соціальної реальності були відмінними. Лише маючи наявні ці дані, можна було би стверджувати, що соціально-економічне становище України невпинно погіршується впродовж більш ніж 20 років, що, насправді, не так.

З наведених прикладів виходить і наступне міркування: ефективність публічного управління заснованого на доказах, напряду залежить від якості цих доказів та даних, які лежать у їх основі. Саме тому нам варто прагнути до максимально якісного рівня досліджень у політичній науці, на основі якої і приймаються важливі публічні рішення. Якість політичної науки, її перевіреність та доказовість напряду впливають на якість публічної політики та реалізованих рішень. Відповідно, є актуальним і порушується питання про те, наскільки об'єктивною може бути сама наука, та, зокрема, наука про політику.

У зв'язку з такою ситуацією постає проблема наявності досліджень взаємного впливу науки про політику з політичною ідеологією. Хоча існують

дослідження, які намагаються показати ці процеси, проблема настільки широка, що стан досліджень на даний момент абсолютно її не вичерпують, особливо в контексті формування категорій політичної науки, а також розуміння природи існування і становлення ідеологій, а також специфіки використання нею науково доведених і раціонально осмислених явищ для виправдання і самовідтворення.

Наше дослідження актуалізує дві основні проблеми. Без сумніву, існує вплив (часто негативний, однак не завжди і виключно такий) ідеології на науку, який інколи спричиняє до руйнації об'єктивності й істинності наукового знання, проте також існує взаємозв'язок науки й ідеології. Він передбачає наявність двостороннього зв'язку, коли наука впливає на ідеології, а вони на науку.

Цікавим є дослідження щодо того, як наукове знання, з його авторитетом і верифікацією впливає на ідеологічне, а також до чого цей вплив призводить. Хоч, дослідження того, як наукова система чи ідеологічний наратив впливає на маси, вже проводились, то питання про унікальну антропологічну ситуацію впливу цих двох явищ на людину є набагато менш дослідженим і розкритим. Вищевикладене підтверджує актуальність обраної теми та необхідність мультидисциплінарних, комплексних досліджень по тематиці.

Мета дисертації – визначити та проаналізувати принципи та критерії, на основі яких можна здійснювати розподіл знання в політичній науці на власне наукове та ідеологічне.

Визначена мета зумовлює необхідність виконання наступних **завдань**:

- простежити стан дослідження питання впливу ідеологічних передумов на наукову сферу, визначити, наскільки об'єктивним може бути соціальне пізнання і факти соціальної реальності.

- проаналізувати теоретико-методологічні підходи до визначення ролі наукових та ідеологічних компонентів у політичній науці, обрати найбільш перспективні напрямки подальших досліджень.

- сформулювати належний тип аналізу типів наукового та ідеологічного світогляду та їхнього взаємовпливу на основі антропологічного мікропідходу.

- виокремити способи взаємодії суб'єктивного та об'єктивного знання про політику, наочно показати цей процес на прикладі політичних категорій. Продемонструвати відмінності у трактуванні терміну державна ідеологія в різних типах політичних режимів;

- проаналізувати процес трансформації ідеологічного на пострадянському просторі та зміну його впливу на науку, зокрема під час російсько-української війни.

Об'єктом дослідження – особливості наукового та ідеологічного знання.

Предмет дослідження – сутність, співвідношення, особливості і специфіка взаємозв'язку наукового й ідеологічного знання в політичній науці та світоглядних установах людей.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають напрацювання теоретиків філософії науки і дослідників політичної ідеології, таких як К. Маркс, К. Поппер, К. Мангайм, Т. Кун, І. Лакатос. Крім цього, використано принципи антропологічного та системного підходів. Специфіка дисертаційної роботи зумовлює проведення міждисциплінарного дослідження. Зокрема у частині дисертаційної роботи стосовно сучасного стану впливу ідеологічних факторів на аналітичні та наукові дослідження використано метод анкетного експертного інтерв'ю представників органів влади та неурядових аналітичних центрів. Результати опитування оброблялись методами кількісними методами описової статистики.

При написанні дисертації також використано загальнонаукові (дедукція, індукція, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування та метод аналогій) та спеціальні методи дослідження (структурно-функціональний, історичний та метод експертних оцінок).

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена наступними положеннями

Зокрема, **вперше:**

- виокремлено загальні принципи (основи) взаємовідносин наукового та ідеологічного знання в політичній науці. В межах цих принципів запропоновані

критерії (незалежні змінні) визначення такої оцінки. До загальних принципів можна віднести: 1) Принцип ситуативності. Йдеться про політичну ситуацію, в яких існують наука та ідеологія. Продемонстровано існування кореляції між типом політичного режиму і ступенем впливу ідеології на політичну науку. Чим більш автократичний режим – тим більшим є вплив на наукові дослідження. Застосовуючи цей принцип, можна виокремити критерії оцінки політичного режиму, стану свободи слова тощо; 2) Принцип особливостей наукового середовища. Характеристики наукового середовища. Йдеться про такі критерії як традиції школи, наявність рецензування тощо; 3) Принцип мультидисциплінарності. Передовсім, це стосується типу наукової дисципліни, звідки привнесені знання. Політичні науки є неоднорідними і черпають знання про дійсність з інших дисциплін. Чим більш знання стає «людиноцентричним», тим більше можливості впливу ідеологічних передумов. Додатково виокремлюємо критерії типу наукової дисципліни, операціоналізацію тощо; 4) Принцип матеріальної залежності досліджень. Тип фінансування досліджень політики впливає як безпосередньо (в межах цензури і вимог донора), так і опосередковано (внаслідок оголошення проектів досліджень, які цікавлять замовника). Тут потрібно використовувати такі критерії: джерело фінансування, вимоги донорів та ступінь залежності від фінансового суб'єкта; 5) Принцип індивідуальних характеристик дослідника. Світоглядна призма людини впливає на вибір досліджуваних тем, методології та частково результатів. Існують статистичні підтвердження відмінностей результатів дослідження різних проблем науковцями, які мають відмінні ідеологічні установки. В межах цього принципу варто виокремлювати критерії ідеології автора досліджень; наявності відмінних когнітивних упереджень тощо.

- запропоновано методологічну модель розгляду взаємопроникнення політичної ідеології та науки на основі антропологічного підходу порівняння елементів світоглядів. Мікрорівень, яким виступає людська свідомість, є мозаїчним. Залежно від людини та умов її проживання, співвідношення елементів світогляду є різним з переважанням окремих елементів. Так, у свідомості людини

можуть співіснувати міфологічні, релігійні, наукові та ідеологічні компоненти. Протиріччя між цими елементами людина не помічає, натомість вважає свої погляди цілісними і несуперечливими. Науковий світогляд завжди має обмежену сферу застосування та полягає переважно у частині обробки інформації отриманої ззовні, натомість поведінка та мотивація вчинків людини залежить часто від ідеологічних вподобань.

- типізовано специфіку впливу політичних ідеологій на політичну науку на прикладі політичних категорій та методологічних принципів. Для аналізу було обрано категорії «демократія» та «держава». Продемонстровано характер та способи впливу, зокрема, безпосередній вплив, а також опосередкований – шляхом творення соціальної реальності, яка стає об'єктом розгляду соціальних дисциплін. Прямий вплив передбачає ідеологічні обмеження та вплив на дослідження, а опосередкований вплив – творення політичної реальності, яка стає предметом вивчення політичної науки. Розрізнення між таким впливом дозволяє структурувати політичну дискусію стосовно обмежень які накладені на конкретне дослідження політики (середовище, цензура та самоцензура, домінантні соціальні дискурси тощо) та власне вивчення соціальної реальності, яка стала можливою внаслідок існування ідеологій як явища.

- здійснено розгляд впливу процесів конфлікту на Донбасі та окупації Криму Російською Федерацією на політичну науку в контексті тем та способів дослідження. Внаслідок цього відображено посилення ідеологічного впливу на наукові дослідження у соціальних науках. Залежно від ідеологічних установок дослідника (або ж його афіліації до певної дослідницької чи аналітичної структури) існує відмінність у використанні термінології стосовно учасників бойових дій, назви самого конфлікту тощо. Також, конфлікт став каталізатором законодавчого обмеження окремих ідеологій (передовсім комуністичної), що також впливає на наукові дослідження.

Уточнено:

- розуміння методологічного антропологічного принципу розгляду співвідношення науки та ідеології. Наука та ідеологія розглядаються як ідейні

комплекси, які лише абстрактно можуть існувати поза людським мисленням, але своє первинне існування вони знаходять в структурі думок та свідомості людини. Внаслідок цього ідеологічне знання фактично не існує поза межами свідомості, перетворюючись на абстракцію. Якщо продукти науки своїм вираженням мають здебільшого технології, то ідеологія перетворюється у мотиви та причини тих чи інших соціальних дій.

- розуміння політичної наукової теорії, її відмінностей просто від політичної теорії чи ідеологічної концепції. Уточнено відмінності між об'єктивним та суб'єктивним знанням про політику та способів їх отримання. Отримане розрізнення між двома типами взаємодії – ідеології та науки, а також ідеології в науці. Ідеологія в науці не може розглядатись як ще одна ідеологія, а скоріше як певні принципи організації і втілення процесу дослідження та опублікування результатів. Цим терміном часто описують критерії етики наукового співтовариства, завдань та цілей дослідників, однак це відмінний аспект дійсності.

- принципи співвідношення ідеологічного та наукового дискурсів у авторитарних та демократичних режимах. На цій основі виокремлена специфіка ідеологічного впливу на політичну науку залежно від умов організації політичного простору. Існує зв'язок між характеристиками політичного режиму, специфікою наукового середовища та ідеологічним впливом на науку. Навіть у демократичних режимах дослідження політики та пов'язаних сфер регламентовані формальними та неформальними обмеженнями, наприклад табуйованими темами чи небажанням фінансувати певний тип досліджень. В авторитарних режимах такі обмеження стають формальними та звужуються до соціально прийнятних результатів, які часто можуть суперечити об'єктивній реальності, але слугувати для формування ідеологічно бажаної суспільної поведінки.

Набули подальшого розгляду:

- методологія кількісних досліджень на основі масивів даних про вплив ідеологічних передумов на висновки досліджень. На основі останніх досліджень, які стосувались визначення статистично значущого впливу ідеологічних установок на наукові дослідження було розглянуто можливість застосування спільних

підходів в різних галузях науки задля порівняння результатів можливих відхилень. При адаптації цих досліджень до вибраної методології було зроблено висновок про існування когнітивних упереджень, які впливають на процес дослідження, однак такий вплив, найчастіше, не є критичним.

- дослідження перспектив наближення політичної науки та загалом соціогуманітарних дисциплін до наукової строгості та чіткості природничих наук. Визначається, що політична наука сьогодні оперує великим масивом квантифікованих змінних, що, однак, не завжди є виправданим. Наприклад, похибки та довірчий інтервал у соціальних досліджень часто є надмірно оптимістичними і не враховують реальних проблем польового етапу дослідження. Водночас, квантифікація як процес є необхідною для політичної науки, тому що вона в майбутньому дозволить працювати з новими техніками обробки даних (як от машинне навчання), що на сьогодні фактично не застосовується в політичній науці.

- аналіз процесів деідеологізації та реідеологізації на території колишнього Радянського союзу після розпаду СРСР. Більш детально здійснено розгляд реідеологізаційних процесів в Україні та Росії. Розвиток таких процесів має спіралеподібний характер, а процеси ідеологізації та реідеологізації змінюють один одного. Так, на сьогодні можна зафіксувати зростання рівня впливу ідеології на дослідження, яке, однак, має не системний, а хаотичний характер.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Основні результати дисертації вдосконалюють понятійно-категоріальний апарат і методологію політичної науки в дослідженні ідеології та взаємного впливу ідеології та науки. Вони можуть використовуватися як методологічна база для основ формування публічної політики, у контексті відокремлення наукових фактів та ідейних позицій з яких можна реалізувати той чи інший варіант політики.

Результати дослідження демонструють ненадійність великої кількості соціальних досліджень для прийняття зважених управлінських рішень. Внаслідок цього формується запит на встановлення мінімально прийнятних стандартів

соціальних досліджень, які можуть використовуватись як критерії оцінки якості науково-аналітичного підґрунтя рішень публічної політики.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертації апробовано на міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях, зокрема на міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна парадигма публічного управління» (жовтень 2019 року, м. Львів); п'ятих міжвузівських методологічних читань присвячених 100-річчю виходу першого тому «Сутінки Європи» Освальда Шпенглера. (жовтень 2018 року, м. Львів); звітній конференції філософського факультету (лютий 2017 року, м. Львів), четвертих міжвузівських методологічних читань «Політологія як наука про принципи, форми та способи здійснення людської свободи» (жовтень 2017 року, м. Ворохта); під час круглого столу, присвяченого 2400-й річниці Арістотеля (листопад 2016 року, м. Львів).

Результати дослідження обговорювались на науково-методичних семінарах та засіданнях кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 10 наукових публікацій, з яких 4 статті у фахових виданнях із політичних наук в Україні, 1 стаття в іноземному виданні, 5 тез доповідей на науково-практичних конференціях різних рівнів (міжнародних, всеукраїнських, міжуніверситетських).

Структура дисертації зумовлена необхідністю досягнення визначених мети та завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, висновків, чотирьох розділів та десяти підрозділів. Список використаних джерел складає 220 позицій. Загальний обсяг роботи 209 сторінок, з них – 173 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ НАУКОВОГО ТА ІДЕОЛОГІЧНОГО В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Термін ідеологія є надзвичайно широким у розумінні та часто використовується стосовно великого пласту питань і концептів. Ідеологіями називають як античні чи середньовічні вчення, так і програмні засади партій типу «хапай-всіх». Така методологічна плутанина змушує відокремлювати так звані модерні ідеології, які появились на світ лише після індустріальної революції, переходу від виробництва «для себе» до виробництва «на ринок» та протоідеології, які існували до того. Соціально-економічне питання – перше і ключове у їх розмежуванні від того періоду і до сьогоднішнього часу. Перехід до індустріальної економіки вперше створив достатній рівень матеріальних ресурсів для перерозподілу, що суттєво ускладнило суспільно-політичне життя. А де існує можливість розподіляти надлишки благ – і я з'являються необхідність аргументувати такі дії принципами справедливості (що така справедливість би не означала).

Ідеологія, як соціально-політичний феномен, досліджується науковцями понад два століття. За цей час кількість підходів до розуміння ідеології і її співвідношення з наукою стала достатньо великою. Можна стверджувати, що ця проблема в розвитку науки завжди піднімалась на пріоритетні позиції. Врешті-решт, досліджуючи суспільство – ми не можемо не розглядати ідеї, які призводять суспільство до руху. Водночас, проблема себе не абсолютно не вичерпала. Причин цього є декілька:

- Ідеології (крім окремих догматичних версій), завжди перебувають в русі. Їх положення та цінності трансформуються. Відповідно, особливості взаємодії ідеології з іншими сферами буття також змінюються.
- Людська свідомість і світогляд, хоч і мають певні біологічні передумови та психологічні установки, теж мінливі. З впевненістю можна стверджувати, що

мислення освіченої людини ХХІ століття суттєво відрізняється від мислення інтелектуала ХХ століття, не говорячи вже про людину епохи Нового Часу чи Середньовіччя. Більше того, навіть біологічні передумови мислення людини змінюються від покоління до покоління, внаслідок зміни фізіологічних обставин проживання.

- Особливості зміни світоглядних установок людини, особливо в контексті осмислення політики, є не тільки динамічним, а й варіативними. Світогляди людей одного і того ж прошарку, і які проживають за схожих соціально-політичних умов, можуть бути кардинально різними. Таким чином, повинні існувати й інші передумови і детермінанти свідомості, окрім соціальних-економічних.

Повертаючись до дослідників ідеології і її взаємозв'язків з наукою, серед всіх вчених можемо виокремити найбільш поширені трактування ідеології, які давали К. Маркс [90; 91; 92], К. Мангайм [88], Т. Парсонс [114; 115], Р. Мертон [101], П. Бурдьє [20; 21], Г. Маркузе [93], М. Горкгаймер [35], Т. Адорно [1], К. Поппер [120; 121], Ю. Габермас [164], М. Фуко [163]. Отже, розглянемо підходи, які найбільше вплинули на розвиток дослідження ідеології детальніше.

Г. Сімченко проводить розрізнення напрямів до вивчення і дослідження ідеології. Вона вважає, що підходи до вивчення ідеології розділялися між трьома різними аспектами її розуміння. Проблема є достатньо багатогранною, тому повністю охопити її фактично неможливо. Різні науковці брали до розгляду різні сторони єдиного об'єкта. Серед них можна виокремити наступні:

1) природа й сутність ідеології (онтологічний аспект): з такого боку ідеології досліджували К. Маркс, представники «Франкфуртської школи», неопозитивісти. Цей напрям досліджує першопочаткове, з чого ідеологія виникає і як народжується. «Дослідники розглядають першооснови і передумови виникнення ідеології як макросу спільного явища» [137; с. 135]

2) характеристика соціальних функцій ідеології (функціональний аспект): в цьому плані ідеологію досліджували Т. Парсонс, О. Лемберг, А. Гоулднер, Л. Альтюссер, К. Гірц, П. Бурдьє. Група вчених, зокрема Г. Маркузе, Т. Адорно, К.

Ленк досліджували роль ідеології в індустріальному і тоталітарному суспільствах [137; с. 135]. Даний напрям не стільки цікавиться як і чому ідеологія виникла – а які реальні функції вона виконує, і як функціонує в соціальній реальності. Цей підхід є практичнішим і таким, який спрямований на реальні вияви досліджуваного явища.

3) причини, спрямованість і форми трансформації ідеології в історичній ретроспективі й в сучасному світі: в такому аспекті ідеологію розглядали Ю. Габермас, М. Фуко, Р. Барт [137; с. 135]. Цей аспект акцентується більше на динаміці розвитку ідеологій, і тому як вони трансформуються. Розгляд здійснюється в контексті трансформації і перетворення, зміни і характеру цих транзитів.

Розгляд ідеології в антропологічному (світоглядному) аспекті, тобто того, як ідеологія впливає на людське мислення, світогляд, і як у ньому співіснують ці елементи, цілеспрямовано не здійснювався. У кращому разі, таке вивчення було побіжним і несфокусованим. Дослідники розуміли, що неможливо об'єктивно дослідити це питання без врахування унікальної антропологічної сутності індивіда і його свободи, однак не вважали цей аспект пріоритетним. Водночас, ми вважаємо такий момент важливим та значним у дослідженні.

Але варто розпочати з витоків. Термін «ідеологія» був запропонований і введений в науковий обіг мислителем епохи Французької революції А. де Трасі. Він, а також цілий ряд французьких діячів намагались створити «вчення про ідеї» - наукову дисципліну, яка могла би виступати теоретичним фундаментом для інших наук. Ідеологія як наука, мала по суті стати вінцем наукової думки про суспільство. У своєму трактаті «Основи ідеології» мислитель намагається відповісти на запитання стосовно того, чому ж одні ідеології мають вплив на суспільство, а інші, навіть найрозумніші, залишаються лише думками, які не захоплюють увагу людей [38; с. 114]. Зрозумівши механізми впливу на світогляд людини можна переходити до наступного – наукового конструювання такої концепції, яка дозволить побудувати кращий світ.

В структурі епістемологічного поля науки «Ідеології» мало бути три базові напрямки, які би сформували цілісну теоретико-методологічну систему майбутньої науки. Серед них повинні були бути присутні:

- По-перше, «соціальна математика» [38; с. 30]. Ідеологія, як наука про мислення людей, мала бути точною та доказовою. Її використання мало стати основним інструментом боротьби з мракобіссям, деспотизмом і варварством.
- По-друге, «соціальна фізіологія» [38; с. 55], яка повинна бути направлена на покращення добробуту людей, а також викорінення злиднів, покращення рівня охорони здоров'я і рівня освіти. Тобто, «соціальна фізіологія» мала бути сфокусованою на тому, щоб зменшити вплив негативних наслідків буржуазного ладу.
- По-третє, «політичної економії». Цю концепцію «ідеологісти» протиставляли конструкції суспільного договору, який, в свою чергу пропонували Т. Гоббс, Дж. Локк чи Ж. Руссо [118; с. 112].

Ідеї А. де Трасі про конструювання ідеології як науки не знайшли належної підтримки серед інших дослідників. Частина причин полягає у слабкому теоретичному інструментарії. Наука про ідеї виявилась аж ніяк не наукою, а скоріше спробою видати бажане за дійсне. Також існувала проблема ідеалізму. Так, ідеалістичність позицій дослідників не дозволила ідеології (у де Трассі) стати науковою дисципліною. Дуже скоро ситуація стає ще більше далекою від того, чого бажав А. Де Трасі – відношення до цього поняття у науковій сфері приймає негативний контекст, а інколи і навіть презирливий чи лайливий. Яскраво це проявилось під час протистояння «ідеологістів» з Наполеоном. У цій боротьбі Наполеон був більш переконливим і, завдяки його оцінкам, ідеологія стала сприйматися більшістю інтелектуалів всього лише як псевдонаукова затія, яка не заслуговує уваги серйозних людей [118; с. 117].

І хоч зробити ідеологію науковою дисципліною не вийшло, дискусія про сутність науки та базові її принципи не втрачала актуальності. Окремі дослідники пробували зробити політичні науки чіткими та зрозумілими, за аналогом природничих. Розглядаючи внесок іншого великого дослідника О. Конта, потрібно

зауважити, що він доволі критично висловлювався не тільки щодо гуманітарних (суспільних наук), а і до деяких природничих: «насправді, суспільні науки, зараз є не єдиними науками, які залишаються ще повністю чужими позитивній системі і перебувають під безплідним пануванням теолого-метафізичного мислення; по суті, самі біологічні науки, особливо динамічні, хоч і обставлені академічно, також не досягнули до цього часу істинно позитивного ступеню, тому що ні одна капітальна доктрина не є достатньо обґрунтованою... [68; с. 237]». Враховуючи контекст часу, такі думки О. Конта не мають видаватись дивними. Сучасна біологія чи фізіологія відрізняється від того, що називалось біологією за часів О. Конта не просто суттєво, але часом і докорінно. Дійсно, біологічні чи медичні теорії XIX століття з погляду сьогодення здаються не просто наївними, але й такими, що не мають нічого спільного з сучасною наукою та технологіями.

Однак, ключова роль позитивізму полягає в тому, що він опирається на твердження, що світ є пізнаваним, і його можна вписати в контекст тієї чи іншої теорії. Позитивізм приніс до марксизму строгий детермінізм – об'єктивний взаємозв'язок і зумовленість одних явищ іншими. Детермінізм виключає з ходу подій, історії, розвитку та загалом з життя вплив якихось надприродних чи нематеріальних явищ, адже все має свою причину і наслідок. Тут немає місця абстрактним ідеям чи надприродному.

Детермінізм сутнісно протирічить концепції «свободи волі». За умови, якщо детермінізм є істинним, то свободи волі існувати не може – всі наші рішення продиктовані не нашим вибором, а попередніми обставинами. Однак, навіть серед прихильників детермінізму, його цілісного бачення дотримуються лише незначна частина науковців. Так, згідно з опитуванням Дж. Граффіна та В. Провайна серед еволюційних біологів, було зафіксовано, що більшість науковців-еволюціоністів підтримують концепцію свободи волі. «Наш опитувальник пропонував науковцям-еволюціоністам лише два варіанти стосовно свободи волі людини: А) всі організми визначаються локально через спадковість і середовище, але люди все ще володіють вільною волею; Б) всі організми локально визначаються спадковістю і навколишнім середовищем, а люди не мають свободи волі. На наш подив, 79%

респондентів обрали варіант «А» для відповіді на це питання, вказуючи на їхню віру в те, що люди воліють свободою волі, незважаючи на визначеність спадковості та оточення [193]»

В свою чергу, ми дотримуємось принципу детермінізму більш строго. Наша позиція полягає в тому, що зв'язки між явищами суспільної дійсності є набагато складнішими, аніж визначає примітивний позитивізм та включають в себе не тільки соціальні передумови, а й біологічні, фізичні, хімічні фактори тощо. Те, що ми вважаємо причиною того чи іншого явища – не завжди є таким, а значна частина таких зв'язків (якщо не розглядати ідеальні теоретичні системи) є прихованою і неявною. Тому, суспільна наука навіть в середньостроковій перспективі не зможе врахувати їх всі. Коли ми не можемо виокремити всі зв'язки і залежності, то така ситуація нічим не відрізняється від індетермінізму – тобто позиції, за якої зв'язків немає. Специфіка функціонування суспільних наук в тому, що вони функціонують в системі небаченого рівня складності, і визначити реальні причини значної кількості явищ в ній неможливо [154; с. 302]. Максимально узагальнено наша позиція може виглядати наступним чином – детермінізм є найбільш адекватним відображенням дійсності, однак у зв'язку зі складністю людини як суб'єкта, а також складності навколишнього середовища – ми не можемо визначити всі причинно-наслідкові зв'язки. По суті, в реальному житті індетермінізм означає неможливість застосувати детермінізм на практиці.

Відповідно, це все і породжує такі категорії як «свобода волі» і «невизначеність». І, хоч вони означають лиш неможливість виявлення сталих цілісних зв'язків, ці терміни можуть успішно використовуватись суспільними науками для окреслення свого «недогматичного» характеру і констатації обмеженої пізнавальної здатності людини, в тому числі, і щодо себе самої.

Якщо говорити про перші модерні, і водночас глибокі концепції дослідження, то серед всіх інших, першою стала марксистська теорія. Вона ж спричинила і найбільший вплив на подальший розвиток досліджень. К. Маркс не тільки здійснив великий вплив на розвиток політичної та економічної теорії, але і заклав основні принципи сучасного розуміння ідеології – тому будь-який екскурс

в історію неможливий без розгляду його підходів. Він використовує розуміння ідеологів XVIII століття задля того, щоб показати слабкість та ницість панівної буржуазії, яка була його ідейним ворогом впродовж всієї наукової та літературної кар'єри. Для трактування ідеології з позицій марксизму використовуються такі передумови як класовий підхід і соціологічне трактування того, що ідеї, які формуються у нашому розумі, спричинені та обумовлені соціальною реальністю, в якій ми існуємо. Ідеї – похідні та реактивістські – породжені світом та відносинами у ньому, а першочерговою завжди є матеріальна дійсність.

Ідеологія за К. Марксом – це теоретичне вираження інтересів та ідей буржуазії, яке використовуються для приховування владних відношень та для створення видимості компромісу і єдності потенційно конфліктних груп [90]. По суті, ідеологія відображає реальність, але робить це з викривленням справжньої картини. Те, наскільки сильно К. Маркс заперечував ідеологічність власної ідейної системи говорить про його негативне ставлення до ідеології. Свою систему він вважав повністю науковою – на його думку це була вільна від ідеологічних впливів наука.

У своїй праці «Німецька ідеологія» К. Маркс визначає це явище як сукупність ідей, поглядів, які «опановують» світ. Варто пам'ятати, що Маркс був матеріалістом і вбачав у ідеях певне «таїнство матеріального світу»[92; с.20], яке не всі можуть досягнути. Розвиваючи власну концепцію ідеології, К. Маркс виводить її економічну природу, обґрунтовує те, що вона виникає з існуючих суспільно-економічних відносин. Експлуататорські відносини створюють певну захисну надбудову, яка дозволяє максимально продовжити термін їхнього функціонування і забезпечити стійкість перед революційними змінами. Використовуючи аналогію – ідеологічна надбудова виконує функцію запобіжника від небажаних перетворень, а також підсилюючими опорами для цієї системи.

Однак, не все у К. Маркса є виключно механістично і матеріалістично. Так, антропологічному аспекту приділено певну частину дослідження. Так, він зауважує та стверджує, що лише філософи можуть зауважити і помітити ідеологію пануючого класу і зрозуміти яке протиріччя існує між нею й інтересами верств

поневоленіх. Це дозволяє розірвати замкнуте коло, коли поневолені класи не розуміють свого поневоленого становища, або приймають його як природній стан речей.

Однак, сам марксистський підхід здебільшого заперечує окремішність та унікальність сприйняття людини (якщо мова не йде про філософа). Згідно з ним, людина не володіє ні свободою, ні можливостями впливу. Суспільний розвиток – це боротьба класів та їх ідеологій, а людина є лише інструментом цієї боротьби. К. Маркс, як і дещо раніше позитивіст О. Конт, вважав, що суспільний розвиток відбувається на основі непорушних законів (як це відбувається у природі). Відповідно, думка людини – похідна від такого розвитку та є вторинною. Отже, сама ідеологія є продуктом розвитку суспільства як такого. Відмінність концепції К. Маркса від позитивізму О. Конта полягає в тому, що останній вважав суспільні науки ще недостатньо зрілими, і такими, які лише у майбутньому відкриють для себе універсальні закони. Зі свого боку, теоретик комунізму вважав, що вже відкрив цей універсальний закон суспільного розвитку.

Підхід К. Маркса стосовно дослідження цієї проблематики, очевидно, знайшов своє логічне продовження. Так, цей підхід був найбільш популярним у Радянському Союзі з огляду на об'єктивні особливості політичного життя. Варто розпочати з аналізу поглядів В. Леніна. Називаючи себе продовжувачем ідей К. Маркса і Ф. Енгельса, він проводить суттєву ревізію думок стосовно ідеології. Ключовим моментом є спроба поєднати ідеологію та науку. На його думку, ідеологія може бути науковою, але лише в тому випадку, якщо це пролетарська ідеологія. Тобто, вже на позиції Леніна, ортодоксальні марксистки потрапляють у власноруч поставлену логічну пастку, ставши тими самими ідеологами, проти яких вони боролися. Наука не має цього мотиваційного потенціалу для політичного процесу, як ідеологія. В свою чергу – ідеології варіативні, а наука прагне об'єктивності та істинності, тобто однаковості для всіх. Поєднавши ці два явища, марксистки отримали надзвичайно сильний феномен, який не тільки претендував на об'єктивну істину, але і був мотивацією і стимулом для мільйонів людей.

Якщо ми розглядаємо інших дослідників з Радянського Союзу, то очевидно, що їх погляди розвивались в руслі марксистсько-ленінської теорії, яка, як ми уже стверджували, намагалась бути одночасно й ідеологією і науковою парадигмою. Попри те, що цим питанням займалась значна кількість науковців, їх підхід, по суті, детальніше розкриває ідеї Маркса і Леніна, але не пропонує нічого нового.

Потрібно здійснити суттєве уточнення щодо марксизму. Цей теоретичний підхід може бути науковим, але тільки у тому разі, коли його положення, які виявилися нежиттєздатними будуть замінитись. Неомарксистський науковий підхід показав, що він може бути цінним теоретичним інструментом дослідження соціальної реальності. Одне з найцінніших інтерпретації ідеології дає С. Жижек, який самостійно визначає себе як «неомарксиста». Він розглядає ідеологію в трьох окремих аспектах: 1) сукупність ідей, поглядів, теорій, систем аргументацій; 2) «ідеологічні апарати держави»; 3) спонтанну ідеологію, як «екран», який захищає суб'єкта (людину) від зіткнення з Реальним [52; с. 61]. Якщо К. Маркс говорить про те, що ідеологія приховує соціальні протиріччя, то в новітній ситуації прагнення реалізувати особистий інтерес вже не приховується, а навіть вважається чеснотою. Більше не потрібно нічого маскувати, оскільки все відкрито. Саме тоді, за С. Жижеком, настає триумф ідеології – індивід починає вірити в свою онтологічну порожнечу. Він вважає це цинізмом, оскільки ідеологія готова визнати себе ілюзією, але одночасно нав'язувати індивіду, що тільки вона може врятувати його від падіння в безодню. Ідеологія займає символічний простір, що конструює буття, при цьому оголошуючи його і себе ілюзією. Концептуально погоджуючись з дослідником, ми все таки повинні поставити собі запитання: а чи дійсно онтологічна порожнеча є чимось новітнім і деструктивним? Врешті-решт, людина є спонтанним продуктом еволюційного розвитку та не має відповідальності перед якоюсь надприродною силою за цей світ. Було би великим перебільшенням вважати, що людям даються якісь цілі та смисл життя: все це люди конструюють самостійно. Розуміння мізерності своїх масштабів у межах всесвіту та конструювання з огляду на це самостійних систем координат, не робить людину онтологічно порожньою – це лише спосіб якось систематизувати своє існування.

Те, що ми усвідомили свою онтологічну пустку сьогодні і розуміємо її, не означає, що раніше її не було.

Розглянувши позитивізм та марксизм бачимо, що первинний марксизм є породженням позитивізму, тобто максимально раціоналізованого погляду на світ і намагання його пояснити в межах наукових теорій. Ф. Гаск справедливо зауважує: «поворот, який здійснив К. Маркс, поставивши діалектику Гегеля «з голови на ноги» (вислів К. Маркса), був результатом щеплення Контіанського позитивізму до ідеалізму Гегеля [166; с. 19]».

Марксизм, як синтез науки й ідеології однозначно є феноменом суспільно-політичного життя. Це той унікальний випадок, коли ідеологія і наука у своєму розвитку були невіддільними і між ними можна було ставити знак рівності. Вони до такої міри поєдналися в одному вченні, що майже неможливо було розрізнити науковість чи ідеологічність отриманого чи перетвореного знання про дійсність. Сам К. Маркс і його колега Ф. Енгельс, звісно відкидали таке розуміння. На їхню думку, економічне і соціальне вчення, яке вони заснували, було власне «науковим», на відміну від ідеологічного, яке функціонувало до того часу. «Нова історична наука, (тобто ідейна концепція класового поділу і його історичної ролі – авт) ... повинна була не тільки пояснювати, але і змінювати соціальну реальність» [19; с. 67]. Ключове в цьому аспекті – ми можемо спостерігати і систему знань, і нарративні настанови та правила щодо організації суспільно-політичного, економічного і навіть культурного життя людства.

Водночас аксіологія та прикладність науки не перетворює її на ідеологію. Сьогодні схожий підхід організації наукових та аналітичних досліджень є домінуючим: фактично будь-яке дослідження політики є немислимим без ідейних рекомендацій – пропозицій того, як можна покращити певну систему за умови ідеологічних обмежень та позиції автора. Врешті-решт, всі рекомендації політики здійснені в межах аналітичних досліджень мають свої ідейні базиси: вони працюють на основі ідейних дискурсів демократичного режиму та конкурують між собою.

З огляду на такий стан справ, виникає запитання: що робить марксизм і «науковий комунізм» - синтезом ідеології і науки? Дослідження причин такого синтезу, і його особливостей може стати темою дослідження для науковців. Однак, як показала практика, поєднання науки й ідеології в одну систему, а не розмежування їх по різні сторони, приводить до негативних наслідків в суспільстві, зокрема утворенню тоталітарної політичної системи. Ідеологія, навіть максимально наукова, у людській свідомості утворює певні шаблони мислення, функціонує таким чином, що об'єктивність і неупередженість відкидаються на задній план, уступаючи певним інтересам людини чи соціальної групи, реальним чи ілюзорним. Марксизм намагався поєднати у собі авторитет науки з привабливістю класових ідей для широкої когорти людей. На нашу думку, саме тому комуністи так болісно реагували на спробу ревізії їхньої доктрини. Ревізія і зміна марксистської парадигми означала, серед іншого, ще й те, що науковий комунізм не може вважатися наукою, оскільки в конкретному випадку не працює, а це підірвало довіру і авторитет до марксистської науки. Однак, тут мабуть і криється основна причина «ненауковості» ідеологій. Наука ніколи не утверджує власну непогрішність – а домінантною переважно стає теорія, яка найкраще пояснює дійсність та має найкращі прогностичні якості. Це не робить її досконалою та єдиноправильною. Врешті решт, неправильна теорія замінюється з часом. Така готовність до критики часто і є ключовою у відмінності цих двох понять.

Саме тому, на прикладі марксизму ми бачимо найяскравіший приклад маскуванню ідеології під науку. Причому це маскуванню було настільки вдалим, що не втрачало актуальності упродовж дуже тривалого часу. Така система, очевидно, була наукоподібною та такою, що зовні нагадує науку як суспільне явище. Також, на відміну від інших великих ідеологій – вона найбільше користувалася науковим інструментарієм для виправдання власної сутності.

Переходячи до більш сучасних досліджень питання варто звернутись до напрацювань В. Парето. Він досліджував це питання з психологічного, але водночас і позитивістського підходу. Будь-які ідеології є виправданням дії, і мають на своїй меті надати останнім зовнішньо логічний характер приховавши істинні

мотиви [211; с. 37]. Ідеологію, на його думку, породжують такі фактори як незадоволеність, почуття невпевненості у прийдешньому та передовсім бажання бачити світ не таким як він є насправді. Узагальнити висновки В. Парето можна наступним чином «головна якість людини – керуватись не стільки розумом, скільки почуттями, але при цьому давати псевдологічне (ніби раціональне) виправдання сентиментальній (чуттєвій) поведінці» [49; с. 25]. Тобто розуміння В. Парето є близьким до того, яке ми використовуємо за основу – як світоглядної призми, яка не тільки по іншому відображає події і явища, але й стимулює чи утримує індивіда від певних дій. В. Парето відкидав ідею про те, що ідеології можуть бути полярними та суттєво відрізнитись одна від одної. Так, відмінності у їхньому змісті є вторинними, оскільки головним у цьому разі є форма. Одна система аргументації конкурує з іншою, але їхня сутність та форма є однаковими.

Основною відмінністю між тим, як ми трактуємо ідеологію та тим, як її розумів В. Парето, полягає в ступені окремішності і самостійності індивіда. Дещо спростивши міркування дослідника, можна припустити, що він розглядав конкретну людину вирваною з історичного та культурного контексту, ставлячи максимальний пріоритет її психіці, що у контексті соціально-політичної дійсності є недалекоглядно і не зовсім коректно. Водночас, погляди В. Парето і К. Маркс хоч і були кардинально різними, все ж мали спільні позитивістські витоки.

Ще одною важливою віхою дослідження проблематики стала соціологія знання. Так, її представники акцентували на тому, що існує екзистенційна обумовленість всіх форм знання, та їх зв'язок з соціальним буттям. Найбільш відомим представником цього напрямку був К. Мангейм. У нього ідеологія стала способом встановлення і фіксації того аспекту речей, який необхідний для виконання та організації майбутньої діяльності людини. Згідно з дослідником, людина приходить в ситуацію, що склалася і знаходить в ній модель мислення і поведінки. Інтелігенція, за К. Мангеймом, має ключову роль – вона виступає в ролі «генератора ідей».

До Середньовіччя включно, весь світ існував в межах єдиної картини. Однак, з моменту приходу Нового Часу єдина картина світу розпалася на фрагменти.

Людина, мабуть уперше в своїй історії, опинилась в епіцентрі протистояння кількох протилежних концепцій світобудови. Світ перестав пояснюватись виключно «божим задумом» та релігією – його намагались пояснити одразу кількома способами. При цьому, кожен з них мав свою істину і знайшов своїх прихильників.

Оперуючи категоріями ідеології та утопії, К. Мангейм доходить до висновку, що і в ідеології, і в утопії містяться конкретні елементи колективного несвідомого, що не сприяють об'єктивному сприйняттю реальності. У автора наступна позиція: «ідеологіями ми називаємо ті трансцендентні до буття уявлення, які *de facto*, ніколи не досягають реалізації свого змісту [88; с. 19]». По суті, ідеологія не може наступити взагалі, але це дозволяє їй бути наріжним каменем суспільного розвитку. Така позиція викладена ним у центральній праці - «Ідеологія й утопія».

Згідно з автором «Ідеології й утопії», світова історія – це історія боротьби так званих «часткових ідеологій». Те, що виражає погляди пануючого класу, які апріорі викривлені й упереджені, К. Мангейм називає ідеологією. Позитивним є тільки те, що ця ідеологія не може бути повністю впроваджена в життя. Протистоїть ідеології опозиційний світогляд – утопія, характеристиками якої є така ж упередженість і викривленість, проте уже на користь іншого суб'єкта. Коли перемагає опозиційний клас, утопія стає на місце ідеології, перетворюється на неї і більше не має змоги втілитися в життя. Таке розуміння ідеології є дещо неоднозначним і в науковій думці використовується не надто широко.

К. Мангейм набагато більше за Маркса користується антропологічними концептами мислення і свідомості. Щоправда, такий підхід є скоріше мимовільним, а його позиція також не може визначатися як антропологічна. Дослідник оперує категоріями, які можна і потрібно застосовувати щодо свідомості та світогляду окремішнього індивіда, проте застосовує їх щодо певних соціальних груп. Тут він наслідує К. Маркса і говорить про специфічне мислення соціальних верств, класів. Звісно, таке узагальнення великою мірою істинне, однак залишається проблема співвідношення індивідуального світогляду до масового. Однозначність позиції К. Мангейма стосовно того, що масове формує індивідуальне є дискусійною та не

може вважатись істинним у всіх випадках. Це додатково буде висвітлено та аргументовано у наступних розділах роботи.

Так дійсно, відносини ідеології та науки є складнішими ніж можуть здатись на перший погляд. У площині суспільних наук майже неможливо розділити їх таким чином, щоб це не спричинило протиріч. Більше того, навіть у природничих та технічних дисциплінах це стає робити дедалі складніше. Особливо помітним стає цей факт, коли розглядаються думки Г. Маркузе. Він вважає, що техніка – продукт майже цілком і повністю науковий, поступово перетворюється в ідеологію. «У сучасному суспільстві наука і техніка стають новою формою ідеології. Саме поняття технічного розуму є ідеологією. Не використання техніки, а сама техніка є пануванням (над природою і над людьми), пануванням методичним, розрахованим і науково обчисленим. «Наукове підкорення природи технікою використовується для наукового підкорення людини [93; с. 17]».

Ще один представник Франкфуртської школи М. Горкгаймер говорить про специфіку поділу наук на основі об'єктивності: «так званий практичний світ не має місця для істини і тому розщеплює її, щоб пристосувати до своєї картини: природничі науки наділяються так званою об'єктивністю, але позбавляються людського змісту; гуманітарні науки зберігають людський зміст, але як ідеологію, за рахунок істини» [35; с. 77] По суті це і створює проблематику досліджуваного питання. Наука не однорідна. Так само як не однорідна роль людини у предметі досліджень різних наукових дисциплін. Відповідно, чим більше «людини» є у предметі, тим менше об'єктивності можна досягнути.

Підхід до аналізу концепту ідеології, який кардинально відрізнявся одночасно і від марксистського, і від мангеймівського, використав Е. Шилс. Застосувавши історичний метод, дослідник дійшов до висновку, що поняття ідеології необхідно використовувати до систем переконань такого типу, які актуалізуються під час серйозних суспільних кризових етапів (наприклад епохи Реформації). Ідеологіями є ті системи цінностей, які виступають в якості політичного світогляду. Вони повинні володіти особливо великим орієнтаційним потенціалом, а значить можуть приборкати пов'язані з кризою процеси соціальної

аномії [96; с. 130]. Відповідно, Е. Шилс виводить поняття ідеології з виконання нею функції інтеграції. При цьому, відкритим залишається питання того, чи існує ідеологія, як суспільно-політичний феномен під час «умовно спокійних» проміжків. Очевидно, якісь системи цінностей повинні функціонувати – але як тоді їх означити? Відповідно, такий підхід є цікавим, однак навряд чи вичерпним для нашого розуміння предмету дослідження.

Ще один підхід до вивчення ідеологій і співвідношення її з наукою можна назвати функціональним. Дослідники цього напрямку акцентують свою увагу на тих функціях ідеології, які вона втілює в суспільно-політичному житті. Такий підхід більше характеризує зовнішні прояви ідеології, проте менше зачіпає саме її внутрішню сутність. Дослідження зовнішніх проявів має свої методологічні переваги, які дозволяють сконцентруватись на реальних ситуаціях та суттєвих проявах, відсіявши несуттєві та латентні ознаки. Водночас, ми не можемо бути певними, наскільки точним є наше розрізнення важливості, а також не можемо навіть припустити ефекту прихованих елементів у структурі.

Так, Г. Сімченко впорядковує дослідників за критеріями дослідження функцій ідеології. Зокрема Т. Парсонс, О. Лемберг, К. Гірц підходили до розуміння ідеології через аналіз функцій, які вона виконує. Зокрема, ми можемо говорити про наступні: 1) Захисту стабільності цінностей, що інституалізувалися, формування верстви посередників між владою і громадянами (Т. Парсонс); 2) Соціально-символічного конструювання (виділяють О. Лемберг, К. Гірц). 3) Формалізації і стереотипізації неупорядкованих соціальних дій і чинників за допомогою певних культурних шаблонів. (К. Гірц); 4) Соціальної орієнтації індивіда, направлення його політичної практики (Л. Альтюссер, П. Бурдьє) [138, с. 135].

Однак таке структурування не єдине. Інші дослідники, зокрема А. Гоулднер виділяють наступні функції ідеології: 1) Проективно-мобілізує; 2) Політичну; 3) Регулятивну; 4) Інтегративну; 5) Охоронну.

Ще інші функції ідеології виділяють Г. Маркузе, Т. Адорно і К. Ленк. Вони найбільше говорять про стримування суспільної активності і збереження громадської лояльності до існуючої влади, які забезпечує ідеологія [137; с. 134]. З

цього можемо робити висновок, що велика частина дослідників загалом усвідомлюють багатогранність проблематики. Водночас, навіть спостерігаючи схожі картини, вчені по різному підходять до визначення до функцій. І такий стан справ змушує ще раз артикулювати одне з центральних питань нашого дослідження: чи існують індивідуальні особливості світосприйняття, які спричиняють до викривлення нашого сприйняття об'єктивної соціальної реальності, та у чому вони проявляються?

Отже, зробимо крок назад до поглядів Т. Парсонса. Дослідження соціальних функцій ідеології на основі запропонованого структурно-функціонального підходу, дозволило зосередити увагу на цінностях та значеннях ідеології. Т. Парсонс, який запропонував концепцію ідеології як ціннісної цілісності, відкрив, по суті, велике поле для подальших її прикладних досліджень у межах різних наукових парадигм [115]. Дослідження такого типу дозволяють побачити велику роль, яку відіграє «світ ідей» в людському житті, а також розробити механізми, які дозволяють політичним акторам отримане знання використовувати у власних цілях. Власне прикладність у соціально-політичних дослідженнях суттєво спрощує завдання та позбавляє науковців та філософів від значної частини непотрібних запитань. Врешті-решт, нам необов'язково детально розуміти внутрішню сутність певного явища, а достатньо розуміти як воно проявляється, та які реакції відбуваються у відповідь на ті чи інші подразнення.

Структурний функціоналізм також розвивався і американським соціологом Р. Мертоном. Його заслуга передовсім у тому, що він розробив концепцію функціональних альтернатив, яка пояснює, чому в окремих випадках ідеологія може заміщати релігію (наприклад, як це трапилось у Радянському Союзі) [101]. Говорячи про взаємний вплив ідеології та науки, Р. Мертон зауважує, що структурно-функціональний підхід не пов'язаний з жодною ідеологією, але наукові дослідження можуть зазнавати ідеологічного впливу у зв'язку з світоглядними обставинами дослідників. І дійсно, розглянувши попередні приклади, можна припустити, що світоглядні особливості вчених впливали на отримані результати. І ключовий аспект наступний – чи можна називати світоглядні особливості людини

ідеологією, чи все таки це щось інше? На нашу думку, світогляд якраз і є тим втіленням ідеології на індивідуальному, одиничному рівні.

Справжнім проривом, а потім і тривалим методологічним стандартом в політичних науках стало застосування поведінкового (біхевіоралістського) підходу. Його також активно застосовували для дослідження ідеології.

Американські політологи-біхевіоралісти Р. Лейн та Ф. Конверс досліджують ідеологію на рівні масової свідомості – групових переконань та установок. В результаті сформовано цікавий висновок – чим далі ми йдемо від поглядів політичної еліти в бік маси, тим менш абстрактними стають позиції досліджуваних об'єктів. Більше того, змінюється не тільки рівень абстракції, але й не спостерігається відповідності між поглядами мас та еліт. [170] По суті, такий висновок підтримує наше припущення про світогляд як індивідуальне втілення ідеології. Еліти, які більше занурені у суспільно-політичний дискурс мають більш структуровані ідеологічні переконання, в той час як більша частина населення керується світоглядом, який сформований скоріше хаотично та ситуативно.

Також, дослідники пропонують розглядати ідеологію не лише як систему чітко сформульованих політичних аргументів, але й як суму «слабо структурованих суджень» звичайних людей [86; с. 19]. Таким чином роль ідеології визначається як засіб мобілізації участі та легітимації політичного курсу (принаймні, на масовому рівні). Наша позиція тут спільна: слабкоструктуровані судження в структурі свідомості також можуть розглядатись як ідеології в базовому індивідуальному розумінні – для цього їм не потрібно бути максимально чіткими абстракціями.

Французький соціолог, представник постструктуралізму П. Бурдьє приходить до наступного висновку: «У будь-якій соціальній науці – антропології, соціології, історії – співіснують два зовнішньо непримиримих напрямки: об'єктивізм і суб'єктивізм, або ж фізикалізм і психологізм [20]». На практиці це означає, що дискусія про «чистоту» науки та вплив ідеологічних компонентів на неї вміщається в межах цих двох підходів. По суті, якщо ми намагатимемось визначити предмет соціальної науки то, нам недостатньо обмежити його явищами

об'єктивної реальності, але також її сприйняття та уявлення про неї. По суті, наш предмет дослідження якраз полягає у тому, що сама наука не може позбавитись компоненту її сприйняття та уявлень, що робить її чимось ближчим до ідеології. Відповідно всі розрізнення цих явищ завжди матимуть суб'єктивізм та будуть небінарними, а інтервальними.

Одна з найбільш популярних позицій, яку поділяли зокрем Т. Адорно, К. Ленк, А. Шмідт, Г. Горкгаймер, а також Р. Арон, Д. Белл, Т. Гейгер, Д. Гелбрейт, К. Гірц, К. Мангайм, К. Поппер, П. Рікер, Ю. Габермас, [137; с. 135] полягає в тому, що наука та ідеологія є протилежностями, або ж антитезами. З одного боку існує наука, яка об'єктивно і безпристрасно вивчає реальність та історію, та прагне до істини. Вона вміщує в себе критерії об'єктивності, неупередженості та несуперечності. З іншого боку існує ідеологія. Вона виражає суспільно-групові інтереси, інтерпретує дійсність відповідно до уявлень групи, її цінностей та уявлень про справедливість. Більше того, вона також претендує на істинність, часом тільки для своїх прихильників, але часто і для всього суспільства. З одного боку – така точка зору є для нас чи не найбільш прийнятною. Водночас, недостатньо говорити лише про прагнення до істини та чистоти дослідження. Наука та ідеологія не стільки антитези, скільки конкуренти: різні, але зі спільними частинами і структурами. Однак, для спрощення розуміння, ми деколи протиставлятимемо ці категорії використовуючи таке розуміння.

Погляди Т. Куна та К. Поппера варто розглядати спільно. Конкуренція наукових парадигм, згідно з Т. Куном, є видом боротьби, яка розв'язується за допомогою доказів [77, с. 161]. Отже, наукова сфера є невіддільною частиною соціуму і залежна від соціальних чинників [77, с. 27]. Інколи перекликається з ним і позиція К. Поппера. Дослідник зазначав, що «історично всі чи майже всі наукові теорії виникли з міфів, і що міф може містити важливі передбачення наукових теорій» [121; с. 248]. К. Поппер доволі ґрунтовно підходить до цих питань, розглядаючи ідеологію як антитезу до науки, однак не відмовляє їй у значній долі правдивості та в тому, що вона може містити раціональні елементи та, інколи, може інтуїтивно випереджати науку говорячи про речі суспільної реальності, які наука

пізнає пізніше. Однак, К. Поппер рішуче відкидає «історизм», як псевдонауковий метод.

Думку К. Поппера щодо ідеології і науки ми і адаптуємо для власного дослідження. Як наслідок, ідеологія у нас виступає призмою світогляду індивіда. Іншою призмою, якщо ми говоримо виключно про чисті типи світогляду, може виступати наука. Однак, в політичній сфері, в якій розгортається наше дослідження, додатково уточнюємо, що ідеологія і наука не є дихотомічними антагоністами, а лише одними з конкурентів за владу над людською свідомістю, наряду з релігією, міфом тощо. Ще одне суттєве уточнення, яке ми повинні зробити є те, що людське мислення, а як наслідок і бачення на світ є складним, мозаїчним і часто суперечливим. Як наслідок, у людини може формуватися різнотипне мислення, яке матиме багато складових компонентів і не бути яскраво вираженим щодо одного напрямку рефлексії.

Питанням ідеології і її співвідношення з наукою займалися значна кількість фахівців. Часом, єдиним спільним, що об'єднує їхні ідеї, є думка про те, що ідеологія – це викривлене розуміння дійсності, в той час як наука – максимально об'єктивоване розуміння світу. Саме «об'єктивоване», а не «об'єктивне». Наука також не завжди є істинною, та, без сумнівів, вміщує у собі величезну кількість компонентів, які ніяк не можна назвати об'єктивними. Врешті решт, чому ми погоджуємось з одними науковцями в цьому питанні, а з іншими ні? Чи дійсно ми можемо бути незалежними у своїх судженнях, та чому наша світоглядна призма готова погодитись з аргументами одних і відкидати доводи інших.

Т. Кун акцентує на низці нерациональних чинників, котрі мають місце у розвитку й організації наукової сфери. Зокрема він зазначає, що наука є не лише критичною формою знання а й догматичною і бюрократизованою; їй притаманне таке явище, як «ідеологія науки» [77; с. 151]. Ю. Габермас зокрема зауважує той факт, що раціональність як принцип науки – також є ідеологічний фактором, який дозволяє «зберегти панування тієї чи іншої групи [165; с. 53]». З цим можна не погоджуватись, а питання скоріше ставиться до формування таких критеріїв раціональності – та можливостей контролю за їх дотриманням.

Також варто зауважити, що більшість науковців підходили до розгляду питання співвідношення ідеології і науки за допомогою макросоціологічного підходу. Це означало, що дослідження проводилось шляхом співставлення цих двох структурно-змістових блоків один з одним без врахування ролі окремішності людини. Індивід, у такому розумінні, зводиться до ролі гвинтика у складному механізмі. Він не має власної волі, а головне потенційної можливості впливу. Натомість вплив науки й ідеології на людину в більшості теорій виключно односторонній, тобто впливають на людину, а не навпаки. При цьому, макросоціологічний підхід добре демонструє свої переваги при дослідженні соціуму, чи окремих груп в цілому, але він залишається ймовірнісним і варіативним стосовно будь-якого члена вибірки.

Відповідно, вплив ідеології на науку в політичному дискурсі є малодослідженим, хоча деякі науковці, наприклад С. Кара-Мурза, стверджують, що «не існує політичної науки без ідеології [62]». Так само малодослідженим є питання зворотного впливу, тобто науки на ідеологію.

Окрім того, в сучасному світі поширення набули так звані «віртуальні ідеології», процес дослідження яких лише розпочався. Мова йде зокрема про те, що традиційні ідеології втрачають можливості до мобілізації своїх adeptів чи прихильників. На місце ідеологій приходить політика ідентичностей: кожен з нас має кілька ідентичностей, що і сумує наш соціально-політичний образ. Такий стан справ є багатограним і набагато складнішим ніж традиційні ліво-праві розподіли, навіть двовимірні розподіли на основі шкали в просторі, не говорячи навіть про класові підходи. Відбувається перехід до постмодерного світу, який руйнує уставлені питання, цінності та способи реалізації як політики, так і організації життя людини загалом.

З цього моменту варто перейти до сучасних підходів до дослідження питань науки та ідеології. Так, згідно з Р. Інглхарт, при переході до постмодерну відбувається «зсув від «матеріалістичних» цінностей, які стосуються фізичної та економічної безпеки до «постматеріалістичних» цінностей. Вони в першу чергу пов'язані з питаннями індивідуального самовираження та якості життя (не тільки у

питанні достатку) [58; с. 7]. Такі перетворення в решті-решт призвели до того, що у політиці появляються не класичні ідеологічні партії, а рухи «однієї проблеми»: боротьби з корупцією, забруднення довкілля тощо. При цьому, дослідники виділяють дві хвилі появи таких рухів стосовно різних питань. Якщо у першій мові йшла переважно про екологічні проекти («зелені» партії), то у другій увага фокусується на нових проблемах, які з'явилися у інформаційному суспільстві – наприклад вільного доступу до інформації (авторські права в Інтернеті тощо).

Дослідження таких віртуальних ідеологій відбувається з різних позицій. Оскільки соціальний постмодернізм відкидає можливість конструювання цілісного уявлення про суспільство і створює ситуацію в якій соціальні зв'язки руйнуються, то уявлення про соціум заміщають симулякрами – віртуальною реальністю. Ці віртуальні ідеології поки не є домінуючими в більшості країн, але вони набирають силу, так само як розпочинаються і їхні дослідження.

Так, якщо раніше науковці намагались зрозуміти що таке ідеологія і як вона може проявлятися у світі, то в сучасних дослідженнях питання пов'язаності ідеології і науки переважно стосується інструментальних вимірів впливу ідеології авторів на результати їх досліджень. Проводяться дослідження за допомогою кількісних методів, зокрема стосовно дискримінації авторів з нетиповими політичним поглядами, або впливу ідейних поглядів авторів на результати та інтерпретацію їхніх досліджень.

Так, група вчених з Сингапуру, Швеції, Канади, Австрії та Нової Зеландії провела емпіричні тести стосовно того, чи мають ідеологічні «біаси» (когнітивні упередження) дослідження у соціальній психології. Згідно такого аналізу було визначено, що ідеологічні вподобання вчених дійсно впливали на результати наукової роботи, однак такий вплив був значно менший, ніж його передбачали у гіпотезі дослідження. [191; с. 188]

Водночас, фактично немає сумніву, що та чи інша ідеологія впливає не тільки на світогляд, але і на поведінку людей. Це було доведено статистично, в тому числі в межах кількісних досліджень [219]. Американські дослідники провели аналіз ідеологічних маркерів респондентів та порівняли з їхніми діями стосовно

кримінальних злочинів і правопорушень. В підсумку була виявлена кореляцію між цими явищами. На основі цих даних науковці стверджують, що політична ідеологія значною мірою визначає те, як люди втягуються до кримінальних дій. Логічним є припущення про наявність й інших кореляцій стосовно різних типів соціальної поведінки.

Розглядається тема впливу формування ідейних переконань через зовнішні фактори, передовсім освіту. Так, кожен додатковий рік середньої освіти загалом корелює з рухом «вправо» у ліво-правому ідеологічному вимірі. Про це зокрема говорить А. Мейер у своїх дослідженнях [206]. З цього можна зробити висновок, що науковці, як соціальний прошарок з найтривалішим проміжком освіти та самоосвіти, матимуть менше схильності та прихильностей до соціалістичних міркувань. При цьому, це дослідження не до кінця враховує дійсну політичну реальність у Сполучених Штатах, де основні центри лівих та соціально-ліберальних поглядів знаходяться в університетах, а найбільше поширення консервативних та правих поглядів домінує серед людей віддалених від наукових кіл.

Тема впливу ідейних маркерів на поведінку об'єкта широко досліджується в межах біхевіористського підходу. Так, Дж. Йост підсумовує коментарі своїх колег, та показує вплив ідейних факторів на поведінку людей, в тому числі в освіті та науці [201]. Водночас, його висновки переважно стосуються того, що прибічники певної ідеології, наприклад консервативні виборці, частіше вчиняють згідно міркувань, які є правильними для консерваторів [201], що можна зрозуміти й інтуїтивно. Також є дані про те, що консерватори і ліберали по різному сприймають інформацію. Зокрема, у дослідженні групи науковців під керівництвом Б. Остерхофа було виявлено, що люди з консервативним світоглядом більше стараються уникати відеосцен, які викликають огиду, аніж ліберали. Також простежуються відмінності у сприйнятті нейтральних візуальних зображень. Водночас говорити про те, що люди з різними політичними поглядами по різному сприймають сум чи страх не доводиться [210].

Інші дослідники розвивають та осучаснюють підхід, який запропонував ще Ф. Бекон. Наприклад, Д. Бортун виокремлює п'ять джерел культурних та ідеологічних ілюзій – техніку висхідного випуску; культурну парадигму; ідеологічний посыл; формат життя; та життєві горизонти [185]. Визначається, що саме ці джерела ілюзій генерують такі картини світу, на основі яких конкретні особи, професійні групи, соціальні класи, народи і цивілізації наповнюють світ і людське життя змістом. Розглядаючи когнітивні засоби, за допомогою яких мільярди людей шукають сенс власному існуванню, то відмінності між ілюзією і реальністю, стають неактуальними – вважає дослідник.

Окремі дослідники навіть пробували розробити специфічну «наукову ідеологію». І мова тут не про «науковий комунізм», а про доповнення до традиційної гносеології та епістемології. Така специфічна наукова ідеологія мала би стати частиною пізнання науковців та більш якісно обстоювати позиції наукового середовища у політиці та серед широких верств населення [195]. Однак, варто відзначити, що такі наукові пошуки так і не отримали суттєвого визнання і уваги з позиції інших науковців, які вважали, що не потрібно множити сутності вводячи нові категорії у принципи отримання наукового знання [185].

Найбільше питання впливу ідеології на наукові дослідження на сьогодні досліджується у сфері медицини та біології. Йдеться про такі «дражливі» теми як легалізація чи заборона певних речовин та матеріалів, використання стовбурових клітин, клонування живих істот чи навіть людей тощо [209]. Тут наукові дослідження напряму перетинаються з етикою, філософією та традиціями, які склалися впродовж тривалого часу. В багатьох аспектах вплив ідеології на такі дослідження є вирішальним і таким який визначає чи буде проводитись дослідження, якими методами тощо.

Ще однією сферою, де наука часто вступає у конфлікт з ідейними переконаннями є питання глобального потепління. Ця проблема найбільш виражена у Сполучених Штатах. У зв'язку з тим, що частина американських політиків не вірить у ефекти та наслідки глобального потепління (або заперечує це під тиском лобі великих індустріальних компаній), це іноді спричиняє відмову від

фінансування таких досліджень, неприйняття їх результатів тощо. Існують дослідження, які пов'язують між собою критичність мислення індивідів та їх переконання стосовно глобального потепління [216].

Серед українських дослідників феномену науки особливо цінним є доробок В. Мельника. В його працях зокрема йдеться про те, що «Науковий розум є також способом самовідчуття людини у світі, дає змогу розкрити смисл сутнісних сил і призначення людини, відповісти на основні екзистенційні питання: для чого я покликаний у цей світ, у чому моє призначення у світі? [100; с. 5]». Саме через бажання відповісти на такі запитання наука і вступає у протистояння з релігією чи ідеології – їхні традиційні сфери «компетенцій». Водночас таке питання залишається дискусійним: чи має наука бути виключно інструментом пізнання дійсності чи вона повинна шукати відповіді на ціннісні питання існування людини?

Ще одна позиція В. Мельника стосується розрізнення соціогуманітарного знання від природничого, що робить розрізнення наукового та ідеологічного важчим. «Принцип антроповизначеності науки «спрацьовує» й у сфері соціогуманітарного пізнання таким способом, що, на відміну від природознавства, тут акцентується не стільки на поясненні, скільки на пізнавальній процедурі інтерпретації та розуміння [99; с. 15]». Саме тому, в соціогуманітарних дисциплінах ми не завжди говоримо про факти, а про їх інтерпретацію та розуміння.

Серед українських дослідників ідеології ми можемо виокремити постаті Л. Губерського, В. Андрущенка [37], Т. Андрущенко [8; 9], О. Донченко [46], В. Лісового [82], С. Кримського [76], В. Тарана [155;156], М. Слюсаревського [138], А. Круглашова [74; 75], Л. Четверікової [169; 170] та інших. Обмежений об'єм цього дослідження, на жаль не дозволяє детально зупинитись на поглядах кожного з них, однак у подальших розділах окремі положення розкриваються більш детально.

Висновки до Розділу 1

На основі огляду джерельної бази дослідження, можемо стверджувати, що політичне поняття ідеології і його впливу на дослідження в абстрактних та природничих науках досліджено значно краще, аніж на саму політичну науку. Наукові дослідження – які є частиною соціальної діяльності людини, неминуче стикаються не тільки з питаннями етики чи моралі, але й з груповими та державними інтересами, ідейною регламентацією та політикою у найширшому її розумінні. При цьому не варто забувати про два інші явища: *ідеологію дослідника* і, так звану, *ідеологію наукового середовища*.

Дослідження взаємного впливу ідеології і науки в інших наукових дисциплінах може стати якісною та кількісною базою для дослідження принципів співжиття цих феноменів, як абстрактно, так і у людській свідомості. У природничих науках таке розрізнення робити дещо легше, тому ці готові напрацювання можна використати в руслі політології. Статистичні дослідження на макрорівні дозволяють нам говорити про наявність кореляцій між ідеологічними поглядами науковців та їхньою поведінкою. Незначний, але помітний вплив прослідковується і в результатах наукових пошуків різних дослідників з різними ідеологічними вподобаннями.

З попередніх досліджень можна виокремити певну особливість. Низка досліджень говорить про те, що науковці, в тому числі і соціальні науковці, набагато менш схильні займати ліві політичні позиції, а додаткові роки освіти та викладання скоріше зміщують їх у правий бік політичного спектру. Водночас, найвагоміші дослідження ідеології в науці, її впливу на науку зроблені з так званих лівих позицій, що є нетиповим для загальної картини. З цього можна зробити висновок, що велика частина науковців не до кінця усвідомлює ступінь і характер впливу ідей на власну соціальну групу, що, теоретично, може впливати на дослідницькі результати.

На сьогодні практично не досліджено питання взаємовідносин наукових та ідеологічних компонентів у структурі свідомості людини. По суті, якщо наука, в певній формі, може існувати поза свідомістю людей і навіть має своє матеріальне

вираження, то ідеологія, по суті, не може існувати без людини, тому що перетвориться на елемент культурного твору, але втратить свою суть – спонукати до дії. Саме цей аспект і є цікаво дослідити більш глибоко.

Ще один малодосліджений аспект – сьогодняшня політична наука суттєво змінилась у порівнянні навіть з ХХ століттям і використовує цілий набір методів з статистики та математики. Так, величина кількісних досліджень дозволяє говорити про те, що політологія стоїть все ближче за своїм інструментарієм до природничих дисциплін. Але чи дозволяє це говорити про зменшення ролі та впливу ідеологій так і залишається без відповіді.

Викладені у розділі основні ідеї та положення відображені у авторських публікаціях [149;150;151].

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ ТА ЇЇ ВЗАЄМОВПЛИВУ З НАУКОЮ

Ще у епоху Просвітництва, філософи науки та практикуючі науковці розуміли необхідність відокремлення свого предмету дослідження від ідеології, міфу чи релігії. Врешті решт, постало питання про відокремлення науки і від філософії. Це було спричинено орієнтацією науки на практичні, підтверджені та відтворювані досліди та експерименти, чого не могло бути у філософії.

Загалом, таке відокремлення було поступовим, але практично у всіх сферах наукового знання можна навести приклад дослідника, який став першопрохідцем сучасного розуміння певної дисципліни. Так, І. Ньютон став «революціонером» у фізиці, Ч. Дарвін у біології. Якщо ж мова йде про суспільні науки, то таким намагався стати К. Маркс. Однак, дивлячись ретроспективно, можна стверджувати, що цього не сталося. Але якщо повернутись, до прикладів І. Ньютона чи Ч. Дарвіна, то можна впевнено стверджувати, що їхні напрацювання стали основою того, що ми сьогодні називаємо сучасною наукою. Навіть з огляду на те, що ці концепції суттєво переглядались і на сьогодні вони збереглись у модифікованому вигляді – це стало поворотним моментом виокремлення сучасного розуміння наукових дисциплін.

І. Лакатос шукав відповідь на запитання «Що відрізняє знання від забобонів чи псевдонауки? Католицька церква відлучала від себе прихильників геліоцентричної моделі світу, Комуністична партія переслідувала менделістів, звинувачуючи їх вчення у псевдонауковості, а науковці та активісти утворюють ради проти псевдонауки і намагаються піддати остракізму псевдовчених. Всі ці процеси мають схожі риси, хоча й різну сутність. Зважаючи на те, що відмінність між наукою і позанауковим не завжди очевидна, то в такому випадку проблема проведення виходить за рамки кабінетної філософії: вона має життєве та політичне значення [80]». І дійсно, сьогодні запитання про предмет та про особливості дослідження це не просто дискусії серед окремих дослідників на наукових семінарах, але і питання розвитку суспільства, його безпеки і навіть

самовиживання. Те, як буде вирішуватись альтернатива того, що ми приймаємо за доконаний факт, а що як забобони, часто і визначає шлях нашого розвитку.

В епоху інформаційного суспільства та в період «постправди», як його називають частина дослідників, так і не було вироблено єдиних принципів відсіювання міфології та ідеології від наукового дискурсу. Часом це питання не має жодних негативних наслідків і сприймається як частина концепту свободи слова і конкуренції поглядів і думок. Однак, коли таке стосується публічного управління керування ідейними та міфологічними передумовами може коштувати дуже дорого.

Найсвіжіший приклад відбувається прямо зараз, у 2020 році. Уряди тих країн, які дослухались до рекомендацій науковців та медиків і на початку спалаху COVID-19 запровадили заходи фізичного дистанціювання значно легше пройшли крізь першу хвилю пандемії. Водночас в тих країнах, де уряди керувались «альтернативними фактами», або ж ідеологічними упередженнями, ситуація часом виходила з під контролю. При цьому, не спостерігається якоїсь логіки дотримання рекомендацій залежно від типу політичного режиму: станом на кінець літа 2020 року, найгірша ситуація склалась у США, Бразилії, Сполученому Королівстві, Швеції, Південній Африці та Ірані.¹ Всі ці країни мають кардинальні відмінності у добробуті, типу політичного режиму та рівню розвитку наукового товариства. Їх об'єднує лише те, що уряди цих країн достатньо довго не брали до уваги рекомендації науковців стосовно стримування пандемії. І це лише один приклад стосовно того, коли управління державою на основі поглядів і упереджень (на противагу фактам) може нести фатальні ризики для великої кількості людей.

Але повернемося з публічного управління до самої політичної науки. Наука про політику, як частина суспільних наук, з моменту свого зародження постійно перебувала в різних формах контакту (в тому числі антагоністичного) з міфологією, релігією, ідеологією та іншими формами позанаукового сприйняття та пізнання. І, хоч політологія на сьогодні вже і пройшла етап свого становлення, але лише

¹ URL: <https://ourworldindata.org/coronavirus> (дата звернення: 30.08.2020)

надмірні оптимісти можуть вважати, що в найближчому майбутньому існує можливість виділення так званої «чистої» політичної науки та позбавлення її від позанаукових компонентів. А до цього часу, суспільні науки є далеко не такими точними чи структурованими, як, наприклад, фізика чи математика.

Ми також розуміємо утопічність і неможливість проведення ревізії всіх політичних теорій на предмет їхньої істинності чи науковості. Більше того, такий розгляд сам перетвориться на ідеологічний і на спробу полювання на відьом. Куди більш прийнятним способом є пошук певних критеріїв, які дозволять нам сказати: наскільки великий позанауковий вплив зазнала теорія, та до чого це може призвести. Окреслення таких критеріїв для політології є важливим, оскільки дозволить зменшити ризики перетворення науки на ідеологічний інструмент.

З іншого боку, також постає запитання про те, у що перетворюються політичні науки без ціннісного, ідеологічного компоненту. Ймовірно, якщо прибрати ідейний компонент стосовно того питань бажаного суспільно-політичного розвитку, ролі та місця людини в ньому і таке інше, то політична наука нагадуватиме набір інструкцій та команд задля досягнення і отримання політичної влади. Очевидно, це не та роль, яку ставлять перед собою більшість науковців та дослідників. Ймовірно, виключення ціннісних компонентів є не тільки утопічним, але часом і шкідливим. З іншого боку, аналіз та розуміння таких цінностей також можна здійснювати науково, хоча і потрібно пам'ятати про свою обмежену пізнавальну здатність.

Потрібно бути також свідомим проблеми власної ідеологічності, що обов'язково потрібно задекларувати. Є чесним та правильним визнавати вплив ідей інших на себе, а не ототожнювати себе з чистим листом чи незалежним спостерігачем. Тут ми повинні поставити собі запитання: «Чи можна отримати неідеологізоване знання про роботу ідеології?» [69; с. 58] Дійсно, на нашу думку це практично неможливо. Кожен з нас має свої переконання та по різному сприймає світ. Водночас, ми можемо хіба максимально наблизитись до критичного сприйняття навіть власних положень, які вважаємо істинними часто без достатнього критичного осмислення. Врешті решт, ми ростемо і розвиваємось у суспільстві та певних громадах, які мають свої особливості. Вони значною мірою

формують наше розуміння реальності, правильного і хибного, прекрасного та огидного. Додаткову складність забезпечує темпоральний компонент: світосприйняття білого американського ліберала у 2020 році вірогідно суттєво відрізняється від умовного білого американця навіть ще недалекого 1950 року.

Власне, навіть самі дослідження ідеологій на нинішньому етапі здійснюються переважно з певних позицій. Найчастіше вони відбуваються з боку так званого лівого сегменту політичної думки, тому особливо цікаво досліджувати їх з ідейних позицій центру, а той і правого крила. Однак, ми намагаємось використовувати різні підходи та розуміння, та не брати за безперечну істину ту чи іншу позицію.

З цього випливає необхідність уникнення фетишизації та магічності отриманої наукової об'єктивності. Правильним є визнати високий ступінь відносності отриманого знання про роботу ідеології. Такий спосіб дозволяє більше цінувати спроби його безпристрасного осягнення. «Навіть коли ми визнаємо наявність «ідеологічного підтексту», в якості об'єктивної характеристики будь-якого досвіду соціального пізнання це не тільки не обезцінює вимогу value free, але навіть посилює її роль в якості інструменту евристики [22; с. 65]».

Питання про взаємовідносини науки та ідеології є частиною ширшого питання про співвідношення наукового та позанаукового (білянаукового, паранаукового знання). Це питання впродовж тривалого часу стає на порядку денному як держав (які створюють різноманітні комісії по боротьбі з лженаукою – найчастіше це трапляється в сфері медицини чи біології), так і науковців, які займаються виробництвом науково-популярної продукції саме для боротьби з паранаукою. Стійкість паранауки та її здатність до боротьби за свідомість людей зумовлена також її характеристиками (універсальність, системність, структурність) а також ознаками наявності наукової чи паранаукової методології [4; с. 128].

При цьому, ідеологію не можна назвати антинаукою чи такою, яка не має раціональних передумов, тому її дослідження є навіть складнішим ніж розкриття феномену поза чи антинаукових теорій. Винятки становлять хіба певні маргіналізовані політичні течії, резюмувавши антинауковість яких достатньо легко

(щоправда, доведення чи спростування їхнього антинаукового характеру особливо не впливає на відданих їх прибічників, так само як не впливають вони на прихильників тих чи інших релігійних течій чи сект, що само по собі є проблемою).

З того моменту, як наука закріпила за собою право якщо не єдиного, але принаймні найбільш ефективного типу пізнання, фактично всі ідеології спираються на неї. В кожній з них знаходить та чи інша наукова теорія (актуальна чи застаріла), яку використовують як центральну у формуванні структури ідеології. По мірі розвитку до неї долучаються й інші, суміжні, наукові теорії. При цьому ми маємо ситуацію, коли певні теорії є одночасно частиною наукового дискурсу так й ідеологічною базою, на основі якого розвивається ідеологія.

Актуальних прикладів достатньо багато: лібералізм базується на теорії природного права Дж. Локка та послідовників, комунізм на формаційній теорії започаткованій К. Марксом, а консерватизм на органіцизмі Г. Спенсера та інших. І хоч частина з них були з часом відкинуті науковим середовищем як застарілі та такі, які не відповідають реальному стану справ, вони можуть адаптуватись та навіть розвиватись в межах ідеологічного дискурсу, де вимоги до підтвердження значно нижчі.

Політика заснована на доказах – як глобальний тренд покращення якості публічного управління повинна ґрунтуватись на наукових дослідженнях, аналітичних оглядах та фактах. Однак потрібно пам'ятати про відносність соціального знання, про що говоритимемо далі.

У своїй статті «Що не так з політикою заснованою на доказах і як ми можемо покращити її?» А. Сателлі говорить про наступне:

- Аналіз політики та підготовку рекомендацій найчастіше здійснюють структури підконтрольні уряду, або принаймні такі, які поділяють їхні ідеї.
- Використання математичного моделювання та індикаторів передає помилкове враження точності, прогнозування та контролю, що, насправді є далеким від реальності [214].

У такому випадку ми можемо потрапляти у пастку, коли намагаємось підвищити якість політики шляхом наукового аналізу, а натомість лише використовуємо авторитет наукових та аналітичних структур для просування рішень, які часто далекі від раціональних. Це вводить нас у небезпечну пастку переоцінки власної спроможності розуміти реальність. Одна справа, коли ми не розуміємо реальність, і знаємо про це – тоді наші рішення будуть обережними і зваженими, а інша справа, коли ми впевнені, що знаємо об'єктивну картину, а насправді це не так. В такому випадку ми будемо діяти більш рішуче, але скоріш за все неправильно, що може призвести до складних та великих проблем.

Сьогоднішні проблеми, які постають перед політичною наукою в Україні активізували досліджувану проблему: це відродження та становлення нових політичних міфів, збільшення впливу релігії й клерикалізація та, звісно, ідеологічні перетурбації пов'язані з жорстким ідейним конфліктом одразу на кількох вимірах. Ситуація ще більше ускладнюється з огляду на тривалий військовий конфлікт та анексію частини території. Відповідно, перебуваючи в стані гібридної війни ще більше активізується питання про необхідність об'єктивних критеріїв незаангажованості політичної науки.

Все вищевикладене потребує ґрунтовного та міждисциплінарного дослідження, а також фахової дискусії спеціалістів, на яку не впливатимуть представники політичних еліт та конкуруючих політичних сил. Однак, перш за все потрібно розібратись у наступному: що ж таке наукове (об'єктивне знання про політику), і що таке суб'єктивне розуміння політики, які ми називаємо ідеологічним, тобто засноване не на фактах і доказах, а уявленнях та ідеях. Які є механізми їхнього отримання, чим вони відрізняються, а також в тому, як вони співіснують у свідомості та світогляді людини. Про це і йтиметься у цьому розділі дисертаційної роботи.

2.1. Наукова теорія як спосіб пізнання дійсності, її специфіка та відмінності від інших шляхів пізнання

Наукове пізнання дійсності хронологічно є останнім з історичних типів пізнання. Але, такий тип пізнання є найбільш ефективним та цілісним. Намагаючись пояснити процеси та явища об'єктивно, воно часом може бути навіть алогічним, та таким яке важко зрозуміти з позицій здорового глузду. Хоча, на практиці, наукове пізнання часто перетинається з тим, що ми називаємо «здоровим глуздом».

Більшість дослідників схиляється до такої періодизації світогляду, що відповідає в цілому історичному поступу людської цивілізації: міфологічний, релігійний, філософський, науковий, кожен із яких має свої специфічні особливості та ознаки [104]. Можна сперечатись стосовно їх хронологічної протяжності чи часу виникнення, але не можна заперечити те, що науковий світогляд наразі є останнім у цьому переліку та суттєво відрізняється від інших, передовсім механізмами отримання знання.

Найбільш далеким до наукового світогляду та пізнання є міфологія. «Догми є невід'ємними компонентами міфологічних систем, у яких би історичних і соціокультурних умовах ці системи не виникали. Наукова істина – не догма, навіть якщо йдеться про математичну або логічну аксіому» [139; с. 127] При цьому, на нашу думку, міфологічний світогляд знаходиться найдалі від наукового як і у хронологічному аспекті, так і у інструментальному. Міф є скоріше антитезою науки – протилежністю її. Тут фактично немає компоненту раціоналізації – сприйняття реальності здійснюється через прийняття шаблонів та дійсності у її надприродній, незрозумілій людині формі.

При цьому, елемент догми також є центральним елементом і релігійного світогляду. Концепція догми перестає домінувати лише у філософському світогляді. Простежується також певний спіральний характер розвитку, коли релігійний світогляд є розвитком міфологічного, а науковий – філософського, однак на нашу думку такий висновок є надмірним спрощенням (в англійській літературі використовується термін *oversimplification*), яке не відображає

справжньої суті речей, а лише побіжно демонструє певні тенденції. Філософський світогляд відрізняється від наукового перш за все тим, що його направленість – всередину, в той час як наукового – назовні. І йдеться не про дослідження людини чи навколишнього світу, врешті решт, присутній суттєвий пласт «натурфілософії». Це стосується про інструментальних відмінностей. На відміну від філософського світогляду пізнання світу здійснюється не через мислення і умовиводи людини, а через експеримент, дослідження і порівняння.

Перш ніж говорити про політичні теорії та наукові політичні теорії, все ж варто визначитись з ширшим поняттям – а саме наукової теорії. Навіть тут не все однозначно, та не так просто, як може видатись на перший погляд. Існують різні трактування того, що таке наукова теорія, та широти застосування такого визначення.

Один з найвизначніших фізиків нашого часу та відомий популяризатор науки С. Гокінг стверджує, що «наукова теорія не більш ніж модель Всесвіту чи окремої його частини, а також набір правил, які допомагають співвідносити абстрактні величини і практичні спостереження [32, с. 29-32]»

На його думку, будь-яка наукова теорія є хорошою, якщо вона відповідає двом базовим характеристикам:

- Точно описує великий клас спостережень на основі моделі, яка містить всього декілька випадкових елементів;
- Дозволяє робити точні передбачення щодо результатів майбутніх спостережень.

Якщо з першим аспектом все більш-менш зрозуміло, і він передбачає конструювання теорій з використанням обмеженого числа змінних, то ситуація з передбаченням є неоднозначною. За таким принципом, майже весь пласт наук, які займаються вивченням минулого, передовсім історія, не можуть мати статусу повноцінних. Для того, щоб мати наукову цінність, згідно з С. Гокінгом, їм потрібно не тільки точно описувати стан справ, але й на основі зібраних даних передбачати майбутній розвиток подій. Таке визначення не дозволяє віднести до наукових всі дисципліни, які займаються ретроспективними дослідженнями:

історію, археологію тощо. Існує щоправда позиція, що вивчення історії якогось явища дозволяє прогнозувати майбутній розвиток, але це доволі дискусійно у ряді аспектів.

Г. Рузавін під науковою теорією розуміє таку систему організації наукового знання, елементами якої є поняття, гіпотези та закони [132]. Але тоді нам необхідно також визначати категорію «наукове знання». Найбільш доречним, на нашу думку, є підхід який виходить з стандартних, навіть хрестоматійних критеріїв наукового знання: об'єктивності, раціональності, доказаності, логічності, а також наявності власної мови (термінології), прагнення до практичної верифікації шляхом перевірки на рахунок «фальсифікованості» тощо.

Ще з однією позицією, яка доволі популярна у деяких дослідженнях, ми не можемо повністю погодитись. Йдеться про позицію американського методолога науки П. Файєрбенда, який стверджував, що наука є всього лиш однією з ідеологій, «пучком теорій» [160], які пов'язані між собою спільним методом та загальною філософською концепцією. І, хоч наука справді є «пучком теорій», вона розвивається по іншому ніж ідеології, а основне – вона є не просто спробою досягнути об'єктивну істину, а в цьому занятті максимально близько до неї дотягнулась. Окрім того, лише в науці існує така практика верифікації гіпотез та рецензування, якої немає у жодної іншої системи пізнання. «Наукове знання має явно виражений позаособистісний смисл і володіє позаособистісним буттям [139; с. 128]», - на що вказує Л. Соколов. В цьому і є одна з ключових відмінностей. Якщо релігія чи ідеологія є продуктами соціально-економічних умов і створюються відповідно до них, то до наукових висновків, якщо вони близькі до істини можна дійти незалежно один від одного. Існує чимало прикладів, коли науковці незалежно один від одного знаходили вирішення того чи іншого питання. Наукові теорії можуть називатись в честь тих людей, які їх запропонували, наприклад як теорія відносності А. Ейнштейна, але це не міняє їхньої сутності стосовно пояснення об'єктивної дійсності. Принаймні в природничих науках така об'єктивація присутня. Земля обертається навколо Сонця, а швидкість світла у вакуумі є сталою

– це факти, які можна піддати перевірці і наша точка зору на ці процеси жодним чином не впливає на об’єктивний процес.

Нігілістичні позиції ймовірно мають своїм підґрунтям погляди Ф. Ніцше. Відомий філософ, говорячи про пізнання, стверджує, що воно завжди ілюзія конкретної епохи та конкретної культури. З його погляду, усі думки однаково помилкові, а людський розум не тільки не в змозі дати правильне відображення зовнішнього світу, він неминуче спотворює його. По суті – об’єктивне пізнання є неможливим, будь-яке знання носитиме з собою відбиток людини, через яку пройшло.

Але чи дійсно це так? Багато об’єктивних речей людство змогло пізнати навіть без можливості перевірити ці речі наочно. Про те, що Земля має круглу форму, вчені здогадались значно раніше, ніж на орбіту полетіли перші космічні кораблі. Так само, здогадки про те, що спосіб життя формує ідейні погляди було припущено набагато раніше, ніж ми отримали підтвердження за допомогою кількісних і статистичних методів. Тому, ми не поділяємо таку позицію. І хоч, дійсно, будь яка наукова теорія певним чином спрощує дійсність – але точно не викривляє її. Саме тому отримати об’єктивне знання про дійсність отримати можливо – незважаючи на те, що не завжди все можна підтвердити експериментально.

Більш загальним визначенням наукової теорії може бути наступне: система логічно пов’язаних понять та суджень, які достовірно пояснюють частину, або всі процеси та явища. При цьому також варто розуміти, що наукова теорія може розглядатись як у вузькому, так і ширшому розумінні.

Це стосується емпіричних теорій, які можна використовувати для прогнозування, та які Т. Алексєєва називає «передбачувальними» і такими, які «за допомогою дедукції формулюють висновки відносно можливої майбутньої поведінки досліджуваних об’єктів [3; с. 10]».

Водночас, навіть ті вчені, які говорять про необхідність передбачувальної функції політичної теорії мають певний скепсис стосовно можливостей прогнозування теорій. Сам С. Гокінг говорить про обмеженість прогностичного

потенціалу фізики та визнає індетермінізм який впливає з квантової механіки та обмеженості визначати статус-кво. Відповідно, точне прогнозування майбутнього можливе лише за умови, коли нам точно відоме теперішнє. Але окремі аспекти теперішнього ми не можемо визначити через квантову будову Всесвіту, внаслідок чого навіть у природничих науках ми часто оперуємо не з чітко визначеним майбутнім, а з його різними варіантами та ступенем їхньої ймовірності. Відповідно, передбачувальний компонент тієї чи іншої теорії ми можемо визначити не як процес точного передбачення майбутнього, а відносно точного визначення ймовірності настання тієї чи іншої ситуації. Зокрема, у соціальних науках доволі ефективно застосовуються математичні моделі визначення громадської думки та передбачення результатів виборів. Так, відповідно до статистичних моделей формується адекватна вибірка дослідження, визначається теоретична похибка та інтервали, в межах якого можуть перебувати значення. Також, вказується ймовірність такої похибки. Це говорить про можливість передбачення об'єктивної реальності також в суспільних науках, щоправда завжди в межах ймовірнісних значень.

Відомий український математик І. Єгорченко говорить: «Вся математика абстрактна. Вона є своєрідним способом спрощення дійсності. Люди, які думають, що математика складна, просто не знають, наскільки складна дійсність [60]». Йдеться про те, що суспільні науки намагаються досліджувати ще складніші об'єкти, тому нам потрібно бути дуже скромними оцінюючи наші можливості пізнання середовища навколо нас, людей та їхніх відносин між собою. Часом, на основі надто малої сукупності даних починають вважати теорію всеохопною та прогностичною, хоча, насправді, це далеко від істини. Наукові теорії в суспільних науках не мають такої сили об'єктивності, тому потрібно критичніше ставитись до їхніх пояснювальних здатностей. Так, питання повноти даних можна проілюструвати на основі вибірки репрезентативних опитувань. Зі зменшенням кількості респондентів, або помилок при конструюванні вибірки, знижується і точність дослідження. Окрім того, потрібно пам'ятати і про проблеми у зборі

даних, коли такі відомості були зібрані халатно. Таким чином, ймовірнісний характер висновків стає ще більш ненадійним.

Доволі детально питання індетермінізму суспільних наук розкрив відомий філософ науки К. Поппер. Передбачення розвитку для цілого суспільства (у макроконтексті) вчений називає історичистською ідеологією. При цьому суспільні науки є менш самовпевненими у своїй здатності прогнозувати майбутнє [120].

Як і в інших науках, бажаним станом розвитку науки політичної мало би стати конструювання теорії, яка зможе точно описувати політичну дійсність, а також робити відносно точні передбачення майбутнього розвитку принаймні щодо конкретних ситуацій (а не загального політичного розвитку в цілому). І, хоч окремі моделі та політичні теорії достатньо добре працюють у короткостроковій перспективі, все ж йдеться про серйозний довгостроковий прогностичний потенціал наразі не йдеться. Наразі наш інструментальний потенціал можна застосовувати для обмеженого типу політичних режимів, на доволі короткому проміжку часу. Якщо ж це стосується перехідних режимів, то будь які висновки стають ще більш ймовірнісними та ненадійними.

Відповідно, такий бажаний стан розвитку наукових теорій в політології поки недосяжний. Більше того, навіть у природничих науках поки що застосовуються окремі теорії, які суперечать одна одній. Найяскравіший приклад можна знайти у фізиці, де Всесвіт описується і прогнозується на базі двох основних теорій: загальної теорії відносності та квантової механіки. Кожна з цих теорій справляється зі своїми завданнями у своїй сфері: при взаємодії макрооб'єктів ми можемо застосовувати Загальну теорію відносності, а при оперування мікрооб'єктами добре працює квантова механіка. Тим не менш, разом ці теорії є не зовсім поєднаними та мають протиріччя. Відповідно, навіть у сферах, до яких немає зауважень стосовно їх «науковості» є суттєві протиріччя у трактуванні об'єктивної реальності.

Але чи може будь-яка наука взагалі бути взагалі чистою і вільною від позанаукових компонентів? На думку російської вченої Н. Баранець такого бути не може: «неідеологічного положення суб'єкта в суспільстві не може бути тому що всі

соціальні інститути побудовані у відповідності з певними матеріальними духовними і соціальними потребами суб'єктів а їх відтворення і функціонування забезпечується системою життєвих (ідеологічних) відносин [13; с. 127]. При цьому науковці стверджують, що навіть математика, яка є повною абстракцією і, відповідно, найбільш захищеною від зовнішнього впливу, все ж піддавалась ідеологічним факторам.

Але спершу потрібно конкретизувати типи взаємодії. Тут йдеться відразу про три варіанти взаємодії: прямий вплив ідеології; ідеологія наукового співтовариства, а також особисті преференції дослідника щодо вибору методології. «Це призвело до встановлення ідеологічного розподілу: держава заохочувала панування ліберальної традиції у приватних школах, де процвітала чиста математика, яка служила засобом контролю вступу в університети, а прикладна «професійна» математика використовувалась для навчання індустріальної робочої сили в технічних школах і коледжах. Наслідки цього протистояння віднаходяться в змістовній специфіці і способі представлення матеріалу в сучасних освітніх програмах і в наші дні [14; с. 111]». Так, дійсно, можливо не йдеться про прямий вплив на отримані результати, однак це сформувало різні підходи до навчання та відтворюваності знань. А що ж говорити про суспільні науки: тут такий вплив простежується набагато у ширшому спектрі та часто є явним, а не прихованим чи опосередкованим.

На сьогодні існує два основні підходи до місця і ролі суспільних наук у порівнянні з природничими: холізм та натуралізм. Найзагальніше їх можна охарактеризувати так: натуралісти переконані, що суспільство є частиною природнього світу, а отже може бути дослідженим та зрозумілим за допомогою методів природничих наук. Холісти ж заперечують це твердження і вважають, що адекватні соціальні науки не можуть проводити свої дослідження не лише методами природничих наук, а мають критичну необхідність у мікросоціальних методах [3; с. 21]. Ключові відмінності полягають в тому, які стандарти потрібно ставити перед суспільними науками, і, головне, чи зможуть ці дисципліни відповідати таким стандартам.

Загалом натуралізм базується на таких передумовах:

- Суспільні науки можуть вважатись хорошими науками відповідно зі стандартами наук природничих;
- Суспільні науки можуть стати хорошими науками тільки в тому випадку, якщо вони будуть відповідати стандартам природничих наук [3; с. 22].

У випадку протилежного підходу – холізму, йдеться про наступні передумови:

- Суспільна наука може бути хорошою, якщо вона досліджує соціальні спільноти, такі як класи, суспільні групи, інститути тощо, а також їх характерні риси.
- Соціальні науки можуть лише частково досліджувати соціальні спільноти та їх характеристики. Відповідно, принаймні на сучасному етапі розвитку немає жодного сенсу стверджувати, що суспільні науки можуть досягнути повної об'єктивності та повністю пояснювати соціальну реальність.

Частина дослідників вважає, що засновником натуралістичного підходу був К. Маркс, однак така думка залишається достатньо дискусійною. Ідеї стосовно наукового осягнення суспільства запропоновані К. Марксом, по суті є продовженням проекту Просвітництва. Ще до родоначальника марксизму, таку традицію пізнання розвивали зокрема родоначальними антагоністичної ідеологічної концепції – Ж. Монтеске та А. Сміт. У їх підходах простежувалось бажання зробити те, що для вивчення природи зробив І. Ньютон – віднайти цілісну теорію дисципліни, яка стане наріжним каменем майбутніх досліджень і буде центральною в своїй частині наукового розвитку.

Чому цілісність теорії та її роль є такою важливою? Якщо ми говоримо про суспільні науки, то наукова роздробленість у них є набагато вищою, а спроби пояснити політичну дійсність потребують не тільки розбиття предмета дослідження на окремі (часто дуже дрібні) шматочки, але й усвідомлення обмеженості наших методів пізнання не тільки об'єктивної реальності, але, передовсім, реальності суб'єктивної – тобто такої яку ми створюємо власноруч. У різних наукових дисциплінах є різна частка фрагменту дослідження, яка створена

людиною. І, саме у суспільних дисциплінах вона доходить свого максимуму – твій предмет дослідження замикається на людині і на її діяльності.

Також, питання, наскільки дроблення теорій спричинено складністю предмета дослідження, а наскільки преференціями і способом мислення дослідника значною мірою відображає те, наскільки необхідність політичних теорій є об'єктивною, або ж ідеологічною.

Варто визначити наукову теорію як систему логічно взаємопов'язаних понять і суджень, які достовірно пояснюють всі, або ж деякі процеси та явища. До перших, які є універсальними, можна віднести вчення про діалектику, синергетику тощо. До другої категорії можна віднести окремі теорії наук чи їх груп. Такими можуть бути теорія першопочаткового накопичення капіталу К. Маркса, піраміда цінностей А. Маслоу чи Евклідова геометрія.

Наукова теорія відрізняється від інших тим, що її можна «сфальсифікувати». Принцип фальсифікації – один з найбільш вагомих досягнень філософської думки належить вже згадуваному у роботі К. Попперу, який вперше почав виділяти науковість теорії не від кількості фактів, що її підтверджують а наявності чи відсутності такої ситуації, яка може заперечити певну теорію. Коротко його можна сформулювати наступним чином: «Теорія є науковою, якщо можна завчасу уявити такий вирішальний експеримент, який в принципі може її спростувати; і вона буде псевдонауковою, якщо такого експеримента не існує [121]». Критерій фальсифікації не говорить про те, що теорія істинна – лише про те, що вона може претендувати на статус наукової. В цьому контексті можливість «фальсифікації» є важливішою ніж кількість фактів, які теорію доводять, адже при достатньому бажанні можна навести аргументи правдивості навіть найбільш абсурдних тверджень. Так, на відеохостингу Youtube² можна знайти сотні або тисячі відео, які намагаються довести, що Земля насправді пласка і наводять аргументи (реальні, або придумані) на це підтвердження. При цьому, така теорія не може жодним чином претендувати на істинність, тому що вона була спростована неодноразово.

² URL: https://youtu.be/Rxr8G0u_Kt4

Звісно, «критерій фальсифікації» не є кінцевим вододілом, який відділяє наукову теорію від позанаукових способів пізнання дійсності. Інший видатний філософ науки Т. Кун пропонує альтернативну гіпотезу формування наукових теорій, де її істинність/хибність базуються на легітимації науковим співтовариством. Однак, на думку І. Лакатоса, такий стан справ приводить нас до ситуації коли «не існує явних розбіжностей між наукою та псевдонаукою, науковим прогресом чи інтелектуальним занепадом, і немає ніякого об'єктивного стандарту наукової чесності» [80].

Теорія зміни наукових концептів Т. Куна, на нашу думку, більше підходить саме для ідеологічних проектів, аніж наукових. Цю особливість підмічав науковець В. Корнєв: «Кунівські закони зміни та конкурентної боротьби з успіхом проектуються і на конфлікти різних ідеологій, конфлікти поістину вічні, оскільки навіть тричі похоронена, повністю дискредитувавши себе ідеологія (наприклад нацизм та неонацизм) продовжує не лише залишатись на плаву, але й посилюватись [69]». Таке порівняння ще раз демонструє складність відділення наукового та ідеологічного в політичній науці – коли сторони, які відстоюють альтернативні концепти просто не хочуть звертати уваги на факти, які протирічать їх висновкам.

На противагу концепціям Т. Куна та К. Поппера І. Лакатос висуває своє бачення дослідницьких програм де центральне місце займають не поодинокі теорії, які легітимуються, чи які можна сфальсифікувати, але дослідницькі програми, які складаються з центральних теорем та гіпотез, які є найбільш міцними, та так званого «захисного поясу» допоміжних гіпотез та менш захищених теорем. Таке ускладнення має сенс, тому що спростування однієї теорії з пласту цілого блоку часто ніяк не відображається на загальній концепції, яка може залишатись життєздатною значно довше.

Дійсно, навіть у природничих науках в окремих теоріях часто знаходяться проблемні місця, тому доцільніше оперувати цілими дослідницькими програмами. На думку Лакатоса, хороші (наукові) дослідницькі програми відрізняються від поганих (ідеологічних, міфологічних) їхньою здатністю відкривати нові, раніше небачені фактори та явища.

Таке твердження вірне не тільки стосовно теорій в природничих науках, але й у соціальних. «У вироджених програмах, навпроти, теорії розробляються лише для того, щоб погодити між собою вже відомі факти. Наприклад, чи передбачав коли-небудь марксизм з успіхом нові приголомшливі факти? Ніколи! Відомі лишень деякі невдалі передбачення. Передбачалось що наступить абсолютне зубожіння робочого класу, передбачалось що соціалістична революція відбудеться у найбільш розвинутому у промисловому відношенні суспільстві. Передбачалось, що в соціалістичних суспільства не буде революцій. Передбачалось, що не буде конфліктів між соціалістичними країнами. Ранні передбачення марксизму були сміливими і приголомшливими, але вони зазнали невдачі [80]».

Звісно, адаптації марксизму пояснили всі ці аспекти, однак вони виконують роль наздоганяючої програми, яка намагається «підігнати» факти під існуючу теорію, а вже не передбачати такі. Їх прогностичні здатності залишаються доволі слабкими. Врешті решт, ідеологічні платформи соціал-демократії появились саме тоді, коли виявилось, що капіталізм не призвів до суцільного зубожіння робочого класу (як це було на зорі становлення капіталістичних відносин), а, натомість, соціально-економічний статус найманих працівників почав покращуватись, хоч і незначно.

Повертаючись до загальних підходів стосовно отримання нашого знання, то загалом можна виокремити кілька онтологічних позицій, з яких працюють дослідники і науковці зокрема:

- 1) **Позитивізм.** Це така пізнавальна установка, яка передбачає, що об'єктивне (позитивне знання) можна отримати за допомогою наукового (і ніякого іншого) пізнання.
- 2) **Критичний реалізм.** Пізнавальна установка, заснована на позиціях того, що принаймні якась частина соціальної та природньої реальності незалежна від людського розуму. Поняття істинності чи хибності можна застосувати для визначення наукових результатів. Саме досягти істини – і є основним завданням і метою науки. При цьому, навіть найкращі наукові теорії можуть виявитися помилковими. Наукові теорії є приблизно

істинними, та прагнуть до об'єктивного відкриття. Прогрес науки можна пояснити раціонально, при цьому наша свідомість має вплив на наше сприйняття інформації та даних.

- 3) **Релятивізм** – така методологічна установка, яка полягає у абсолютизації відносності і умовності змісту пізнання. Релятивісти вважають, що ідея об'єктивного, універсального і позачасового пізнання загалом можлива, але критерії залежать від часу, місця і культури. Крайні релятивісти наголошують, що для того, щоб пізнати будь-яке політичне явище, необхідно відтворити всезагальну картину, яка заснована на кожній індивідуальній концепції. [3]

Серед описаних підходів, для суспільних наук найбільш зваженим здається критичний реалізм, або ж помірковані форми релятивізму. Але перш ніж підійти до адекватного розуміння політичної наукової теорії, та які її характеристики можуть бути відповідно до цих підходів, потрібно визначити, що собою представляє політична теорія загалом. До її розуміння можна підходити по різному, але в цій частині зупинимось на двох підходах: проблемному та телеологічному.

У першому випадку ми констатуємо, що політична теорія завжди є пошуковою і направлена на пояснення або вирішення певної проблеми. Деякі з таких проблемних питань існують в умах філософів та науковців впродовж століть: як от, чи існують природні передумови справедливості, або чому існують владні відносини в суспільстві та кому має належати політична влада?

Інші проблемні питання можуть бути унікальними та практично повністю прикладними: «Чому схожі варіанти Конституції по різному імплементуються в різних країнах?» або ж, «які передумови перемоги Д. Трампа на президентських виборах в США?» Конкретизуючи – теорія в такому підході – це завжди спроба пояснення певного процесу чи з'ясування справжньої суті певної пошукової проблеми. Такий спосіб є певною мірою ретроспективним – ми намагаємось пояснити чи зрозуміти те, що вже відбулось, або те що існує незалежно від нашого дослідження. Використання її для прогнозування чи передбачення розвитку подій можна здебільшого через аналогії – підшуковуючи випадки з минулого. Однак, такі

прикладі мають обмежений прогностичний потенціал. Тут можна згадати, наприклад фінансову кризу 2008-2009 років, яка не передбачувалась більшістю науковців з огляду на відсутність таких кейсів у минулому.

Наступний підхід (телеологічний) до розуміння політичної теорії є здебільшого перспективним. Ми можемо спробувати зрозуміти теорію через формування цілей та завдань. Вони також можуть бути найрізноманітнішими: як загальними та всеохопними: «як нам побудувати ідеальне суспільство?»; так і конкретними і вузькими: як забезпечити кандидату Петренку підтримку молоді на рівні 30% у 118 виборчому окрузі на виборах до Верховної Ради?». Узагальнюючи – такі теорії є спробою зрозуміти той вплив на елементи політичної системи, який потрібно здійснити і який повинен дозволити отримати необхідних стан в майбутньому.

На Заході традиційно сформувались два основних предмети, які складають політичну теорію в широкому сенсі. Умовно їх розподіляють на політичну філософію (нормативна політична теорія) та власне політична наука (емпірична політична теорія; також використовується назва «політологія»)

Нормативні теорії, як описує Т. Алексеева, «говорять про те, яким повинен бути світ. Теорія говорить про бажані стани і висовує аргументи, чому вони є найбільш бажаними. Нормативні теорії захищають норми та цінності [3; с. 10]» Окрім захисту та консервації цінностей, інші політичні теорії намагаються «просунути» ті чи інші підходи. На сучасному етапі це найбільше стосується екологічних чи феміністичних теорій.

Емпіричні теорії в межах дескриптивного підходу займаються встановленням причинно-наслідкових зв'язків. Іншими словами, вони намагаються знайти зв'язки між незалежними змінними і на основі цього побудувати теорію.

Говорячи про специфіку нормативних та емпіричних теорій у чистому вигляді може появитись спокуса ідентифікувати перші як апріорі ненаукові та ідеологічні, або ж навіть утопічні, які займаються пошуком недосяжного ідеалу суспільного життя, замість спроби осягнення особливостей суспільства. Тим не менш, таке уявлення буде спрощеним. Дійсно, нормативні теорії часто стоять

ближче до ідеологічних концептів, але у значній кількості факторів вони відповідають критеріям логіки, базуються на емпіричній складові та мають інші означення науковості. Окрім того, нормативні теорії зазвичай йдуть після емпіричних: коли ми досліджуємо щось, то рідко зупиняємось на питаннях «Що це, і як воно працює?», але починаємо пошуки відповіді на питання «Як воно повинно працювати?». Розподіл емпіричних та нормативних теорій відповідно на наукові та ідеологічні є симпліфікацією та підміною понять.

Водночас, є дискусійним питання стосовно того чи має наука займатись етичними питаннями та покладанням цілей. З одного боку, досягнення істини не має якихось етичних передумов і не повинно ними диктуватись, а з іншого боку, сама наука виключно як інструмент виступає незахищеною проти використання її для речей, які є шкідливими для суспільства.

Складність розмежування ідеологічного та наукового знання впливає також з єдиних фундаментальних питань, на які шукає відповідь політична теорія (як наукова так й ідеологічна). Американський науковець А. Гевірт виділяє три групи таких питань:

- 1) Загальні питання про суспільство. Чому люди взагалі повинні жити в суспільстві?
- 2) Загальні питання про владу. Чому люди взагалі повинні підпорядковуватись будь-якому уряду? Чому одні люди повинні володіти політичною владою над іншими?
- 3) Специфічні питання про владу:
 - 3.1) Джерела та місцезнаходження політичної влади – по яких критеріях можна визначити кому саме повинна належати політична влада?
 - 3.2) Межі політичної влади – по яких критеріях потрібно визначати, якою повинна бути величина політичної влади і які права та свободи повинні бути виведені з під політичного та правового контролю.
 - 3.3) Цілі політичної влади – на які цілі повинна бути направлена політична влада і які критерії визначення її цілей? [194]

Як бачимо, в межах одного запитання є аспекти, на які водночас шукатимуть відповіді як нормативні, так і емпіричні політичні теорії. Наприклад, ми досліджуємо запитання про те, кому має належати політична влада не в змозі повністю абстрагуватись від політичної ситуації в якій існуємо. Демократія як форма правління може розглядатись як інструментально (як більш ефективний спосіб задоволення соціальних потреб), так і нормативно – як самоцінність. З іншого боку, навіть коли дослідники розуміють в певних аспектах необхідність розширення окремих меж державної влади, вони можуть виступати проти такого рішення як громадяни та зацікавлені суб'єкти. Відповідно, грань між такими типами теорій часто є дуже умовною.

Отже, розглянувши основні підходи до розуміння наукової теорії, можемо зупинитись на наступному:

Наукова теорія – це система логічно несуперечного, структурованого та перевіреного знання задля пояснення та/або прогнозування різнобічності ситуацій або подій, які відбуваються у природі чи суспільстві. Відповідно політична наукова теорія – це різновид наукової теорії, однак в контексті знань про політику задля її розуміння, пояснення та прогнозування. До політичної наукової теорії висуваються менш строгі вимоги до перевірки знання чи прогнозної функції, але сам тип вимог є однаковим. Підхід критичного реалізму, який стверджує те, що принаймні частину соціальної реальності можна пізнати об'єктивно – є найбільш коректним для нашого дослідження і застосовуватиметься надалі.

Наукова теорія є спрощенням дійсності, яке водночас дозволяє нам доволі точно пояснювати світ та займатись прогнозуванням включаючи тільки декілька факторів. Саме тому наука передбачає не просто опис існуючого світу, а звертає увагу саме на ті компоненти, які є вирішальними у певному, конкретному випадку.

Існують, так звані нормативні та емпіричні політичні теорії. Перші несуть у собі близькість до ідеологічного, оскільки шукають відповіді на ціннісні питання, натомість емпіричні наукові теорії направлені на пошук причинно-наслідкових

зв'язків. Водночас ототожнювати нормативні політичні теорії та ідеології недоречно, тому що вони мають відмінну сутність.

2.2. Ідеологічне знання: характер утворення, особливості, виміри

Раніше вже йшлося про те, що ідеологію в сучасному розумінні почали досліджувати лише після Французької революції. До цього часу ця категорія була здебільшого розмитою та багатозначною (що, насправді, значно спостерігається і сьогодні). Однак, після Французької революції відбулись суттєві зміни суспільно-політичного дискурсу та зміна політичного життя. Зокрема, Н. Піддубний і А. Трунов, виділяють такі передумови становлення сучасного розуміння ідеології:

- Кінцеве розмежування релігії, філософії та науки (хоча це дискусійне питання, де немає спільної думки);
- Поява авторитетних наукових та філософських концепцій, які претендували на те, щоб пояснити найважливіші проблеми людського буття, апелюючи не до релігійних, а секулярних цінностей і змістів;
- Різке зростання впливу антиклерикальних ідей які породжені поширенням агностицизму та атеїзму. Такі погляди перестали асоціюватись виключно з маргінальними групами науковців та інтелектуалів, натомість почали ставати мейнстримними.
- Початок процесів змістового генезису і кристалізації класичних ідеологій: консерватизму, лібералізму, соціалізму – які представляли собою основні сторони конфлікту нарративів – Порядку, Свободи і Розвитку. [118; с. 107-108]

Так, будь яка ідеологія базується на цінностях. Г. Вонсович відносить до базових політичних цінностей «справедливість, суверенітет, свободу, демократію, рівність, гуманізм, безпеку тощо [29; с. 34]». Фактично, будь які ідеології є сумішшю цих цінностей, часто абсолютизуючи роль однієї та зменшуючи вплив та значення інших.

Часто ідеології поділяють на основі тих цінностей, які лежать в основі суб'єктів, які її сповідують. Зокрема, індивідуалістичні цінності це такі, які

визнають найвищою цінністю унікальність людського життя, його самоцінність, свободу, автономію особистості, право й реальну можливість визначати свої інтереси, нести відповідальність за власну долю; конформістська ціннісна установка пов'язує людське життя із середовищем, у якому перебуває людина та підпорядковує йому свої бажання, переконання і емоції [29; с. 34].

Саме з цього випливає обмеженість застосування визначення ідеології як «хибної», або «оманної свідомості». «За своєю суттю ідеологія є “хибною” не тому, що вона навмисно спотворює дійсність на догоду тим чи іншим політичним інтересам, а через той простий факт, що цінності за своєю природою не є простим адекватним віддзеркаленням дійсності» [108; с. 1] Говорячи про цінності, важко використовувати категорії істини і хиби. Точно підмічено, що «ідеологія не зовсім помилкова, бо каже правду, хоча і в формі брехні. Суть її в тому, що це правда про людину, що дивиться на світ, хоча і видана за правду про самому світі [103; с. 43]». Врешті-решт, сперечаючись про цінності, ми не можемо говорити про їх абсолютний характер як чогось правдивого чи брехливого. З такого огляду найпростішим способом є визначати оманним, або хибним всі ті цінності, які ми не сповідуємо, та які не визначають наше життя. Очевидно – такий спосіб є достатньо наївним і не має нічого спільного з реальністю.

Так, спершу термін «ідеологія» був використаний для того, щоб назвати протонауку про ідеї. Однак, дуже скоро значення терміну змінилось. Водночас, заявлений предмет дослідження ідеології був розділений між собою іншими дисциплінами: аскіологією, партологією тощо. На сьогодні, ми не займаємось конструюванням такої наукової теорії, яка вивчає політичні ідеї в тому контексті, як це було запропоновано на початку.

Як ми вже згадували раніше, термін ідеологія в широкий обіг вперше був введений А. де Трасі в його трактаті «Елементи ідеології». Вона мала стати вченням про ідеї, що регулюють суспільне життя. Як відзначає В. Корнев «термін швидко став лайливим, і таким, що означає насильницьке та нераціональне управління соціальними процесами [69; с. 52]»

Ф. Бекон адаптує розуміння ідеологічних ідей у форматі так званих ідолів. Фактично, він відходить від релігійних концепцій поклоніння ідолам, і хоч використовує схожу термінологію, його теорію можна вважати протонауковим вивченням ідеології як явища. Хибні ідеї, які бувають 4 видів є тими помилками свідомості, які викривляють наше сприйняття об'єктивної реальності. Так, «ідоли племені», це ті забобони, які виникають через життя у соціумі, та тих обмеженнях, яке воно накладає на пізнання. «Ідоли печери» - це ті пізнавальні прогалини, які виникають через наші особисті пристрасті. Аналогія з печерою є прикладом того обмеження нашого кругозору, так само як отвір печери не відображає всього горизонту. «Ідоли ринкової площі» - це ті перешкоди, які виникають між людьми у зв'язку з тим, що ми спілкуємось за допомогою слів та мови. «Ідоли театру» - це наша слабкість перед авторитетами, як науковими, так і релігійними чи ідеологічними. Часто ми воліємо не думати самостійно, а покластись на думку авторитетних для нас людей. Дослідження Ф. Бекона про наші помилки світосприйняття на сьогодні розвинулось у повноцінне дослідження «біасів», або ж когнітивних упереджень: тобто тих помилок у сприйнятті об'єктивної реальності, які допускає наша свідомість при дослідженні зовнішнього середовища та самого себе. Концепції «біасів» є одним з ключових компонентів дослідження ідеології – через помилки у нашому світосприйнятті ми по різному бачимо світ та часто упускаємо правдиву картину.

Хоч ідеологія часто сприймається як щось негативне, та таке, яке підлягає широкому осуду, ми не будемо поділяти таку точку зору. З позиції нашого дослідження, ідеологія не є чимось поганим у суспільно-політичному житті. Це феномен, який має як позитивні, так і негативні аспекти, та може бути як інтегратором суспільства, так і розділяти його на непримиримих ворогів. В ідеології є ряд важливих функцій для виконання, які уможливають існування політики як діяльності в сучасному світі. Ідеологія має специфічну «здатність морального виправдання поставлених цілей, що зайвий раз підкреслює її необхідність в тому суспільстві, в якому індивід не впевнений у правомірності особистого дії, де він існує в стані відчуження і не здатний самостійно і

відповідально щось вирішити [31; с. 40]». Врешті решт, ідеологія утворює соціальні спільноти, які забезпечують людям взаємопідтримку, розуміння та допомогу в реалізації політичних цілей.

Однак окремі моменти потрібно окреслити чітко: якщо політична наука претендує на науковість, то потрібно уникати таких моментів, які ставлять під сумнів її цінність, як такої. Є явища та поняття, яким найкраще існувати окремо, а не змішуватись у щось середнє, або ж мімікрувати один під одного. І, хоч така позиція є максимально виправданою, існує не менше небезпека боротьби за виключно чисту науку, що може перетворитись у свою протилежність.

Ідеологія та наука схожі передовсім тим, що політична ідеологія претендує на істинність як під час процесу пізнання, так і під час трактування, і, найголовніше, під час практичного перетворення дійсності. По інакшому бути не може. Для того щоб вижити, ідеології потрібно боротись за вплив на людей, вона повинна бути підкріплена вірою людей у правильність своїх ідей, показувати свою істинність. Лише конкретна ідеологія може бути найбільш справедливою, правильною, нести справжні, істинні цінності. Вона може вирішити проблеми суспільства, за умови організації суспільного ладу відповідно до її вимог. Така винятковість кожної ідеологічної теорії робить її близькою до наукових теорій, якщо не змістом, то, як мінімум, формою. При цьому, якщо використовувати релятивістські позиції, то тренд на evidence-based політику теж можна назвати ідеологією і в цьому є логічний сенс. Навіть найкращі дослідження аналізу політики сьогодні не можуть претендувати на безперечну істину, а їх повне застосування не гарантує уникнення помилок чи суспільних проблем.

В цій роботі до цього часу не було надано конкретного визначення ідеології. На цьому варто зупинитись детальніше. Інтуїтивно ідеологію можна визначити як сукупність понять, суджень, ідей, вчень, концепцій, переконань, думок людей про все те, що в даних умовах є важливим для пізнання людиною самої себе, свого природнього та соціального середовища [56].

Російський філософ В. Межуєв говорить про ідеологію як про раціоналізований міф. Тобто вона є щось середнім між наукою та міфом. Так,

ідеологія вміщає в себе знання про світ, набір цінностей, які визначають раціональні відносини між людьми у формі ідей, які існують, на його думку, окремо від речей. Так, ідеологія може творити уявне суспільство у його ідеальній формі, водночас не можна говорити про неї виключно як про «обманну свідомість». Вона показує певний часовий образ суспільства, а не його сутність [64; с. 31].

В. Буян стверджує: «без міфу ідеологія існувати не може. Якщо міф - це система ідеальних прообразів, то ідеологія – система соціальних цінностей, що впливає з них. В ідеології архетипічний досвід відображається в раціоналізованій формі [23; с. 721]». Міфи оперують найбільш чуттєвими сферами життя людини – страхом, любов'ю, ненавистю: емоціями загалом. Це дозволяє спонукати людину до дій, або не вчиняти їх зовсім. Це той випадок, коли раціональне мислення не включається зовсім – людина діє з огляду на найпростіші емоції: наприклад через страх чи радість.

Окрім традиційного визначення певних політичних доктрин як політичних ідеологій, окремі науковці відносять до цього переліку також і певні міфологічні та релігійні течії. Так, М. Андроне стверджує що релігійна течія «кальвінізм» може вважатись політичною ідеологією, за своїми функціями та суттю [183]. Врешті-решт, кальвінізм окрім релігійних змін приніс дуже багато політичних новаторств та норм, які безпосередньо впливали на політичну дійсність.

Інші науковці, наприклад Дж. Шварцмантель суттєво звужують категорію «ідеологія», намагаючись зробити понятійно-категоріальний апарат більш чітким. Так, він визначає ідеологію як «масштабне уявлення про природу «політичного» та «хорошого» суспільства [176; с. 48]. Згідно з таким визначенням, далеко не всі ідейні комплекси можуть називатись ідеологією. Часткові, або «молекулярні» ідеології (наприклад фемінізм чи екологізм) вміщають в собі лише часткове бачення облаштування суспільства та не охоплюють всю суспільного життя. Важливим на думку науковця є і те, що в неї має бути присутня солідна соціально-політична база, тобто суб'єкти, які будуть просувати і обстоювати певну ідеологію, інакше вона залишиться кабінетною філософською концепцією. Однак, навіть часткові ідеології можуть ставати більш комплексними. Сьогодні можна

спостерігати як радикальний фемінізм чи радикальний екологізм стають все ближчими до повномасштабних доктрин.

Політична ідеологія – це комплекс теорій, уявлень і переконань, тому важко говорити про її об'єктивне існування незалежно від суб'єкта. Так, дійсно, частина ідеологій викладена у програмних положеннях політичних партій, записаних доктринах, промовах на маніфестацій та політичних трактатах. Однак все існування такого роду все одно залишається вторинним і не є повністю окремим. Текст без суб'єкта, який йому вірить залишається лише стародавньою байкою, викопним археологічним об'єктом, або, в кращому разі, культурним твором без особливої цінності.

Розглянувши деякі спроби визначення ідеології все ж варто задати собі наступне запитання: «Чи можна отримати неідеологізоване знання про роботу ідеології?» Саме тому розмова про різні форми ідеології може мати не стільки формат пошуку ідеалу та істини, скільки практичний сенс.

Пошуками вимірів ідеології займалися багато дослідників. Так, одна з прийнятих класифікацій будується наступним чином.

- Інтегративна ідеологія (вона мала би поєднувати в собі ключові загальнолюдські цінності які, наприклад, відображені у в установчих документах міжнародних організацій, як-от ООН, а також інші суспільні та загальнолюдські цінності). Така ідеологія мала би конституювати, або ж взагалі консервувати загальносвітовий порядок.
- Ідеології сфер людської діяльності (політичні, релігійні, професійні тощо). Таке розуміння та такий вимір є найближчим до класичного політичного розуміння.
- Локальні ідеології (так звані «корпоративні ідеології, ідеології окремих кампаній, наприклад, рекламних)

Водночас, ми вважаємо, що такий вимір є доволі дискусійним. Не заперечуючи того, що ідеології можуть і проявляються на різних рівнях, все ж вважаємо, недоцільність виокремлення інтегративної загальнолюдської ідеології. Загалом, на світовому рівні конкурують кілька ідеологій, але вони принципово не

відрізняються від вузких, таких які функціонують в конкретних державах. Тут можна навести приклад Європейського Союзу, у парламенті якого зібрані партії по ідейних сім'ях. По суті, вже на рівні міждержавного утворення функціонують політичні сили зі спільними ідеями. Це можна вважати продовженням нижчого рівня ідеології, а не її новим витком.

А стосовно загальнолюдських цінностей, які наприклад узагальнені в документах ООН, то їх прийняття може свідчити про якусь нову ланку ідеології, як комплексу ідей, але категорично вибивається з нашого розуміння ідеології як світоглядної призми. Важко говорити, що переважна більшість населення планети має спільні світоглядні обмеження, які дозволяють конструювати спільну соціальну реальність. І хоча дійсно, існують антропологічні обставини мислення, які є спільними фактично для всіх людей, вони настільки необов'язкові та втрачають своє значення в умовах сучасного світу, що це не варто вважати повноцінною світоглядною призмою. Навіть ті цінності, які наведені в установчих документах ООН залишаються частинкою ідеологічних течій, які побутують в розвинених країнах. В іншому світі це доволі необов'язкові речі без суттєвого впливу.

Більш доцільним способом говорити про виміри може бути наступний, направлений на індивіда як ключовий елемент. Так, говорити про виміри політичної ідеології можна не тільки на рівні партії, держави чи загальносвітового товариства – врешті решт, це все похідні елементи від діяльності людини. Відповідно, не можна забути і про людину, і її свідомість як першу і центральну ланку. Отже, ми вважаємо, що ідеологія може проявлятися на таких вимірах:

- 1) В свідомості індивіда, стаючи часткою його світогляду;
- 2) Як ідейна доктрина, яка є колективним витвором; (уявлення про світ та про справедливість у світі)
- 3) Як політична програма та концепція реорганізації (консервації) суспільного ладу та відносин; (уявлення про те, як зробити світ чи його частину справедливим)

Існує суттєва різниця між абстрактною ідеологією та її одиночними втіленням у свідомості і світогляді людини. Звісно, важко уявити існування

ідеології поза суб'єктом мислення, але можна припустити існування ідеології окремо – як збірник програм політичних партій, письмово зафіксовані доктрини. Свідомість людини майже ніколи не є чисто ідеологічною, а цей компонент є лише одним з частин, але ніяк не єдиним.

Політичні погляди індивіда, звісно, значною мірою детермінуються зовнішніми обставинами. Щоправда, нам би хотілось уникнути спрощеного підходу та визначаючи формування ідеології приналежністю до соціальної групи. З іншого боку – ми не можемо заперечити наявність такого взаємозв'язку та порівняно сильну кореляцію. Інше питання полягає в тому, що наразі немає жодної працюючої моделі, яка з високим ступенем ймовірності зможе визначати які ідеї сформується у конкретного індивіда, так само як ми не можемо визначити систему пріоритетів конкретного індивіда, ступінь впливу на нього різних явищ тощо. Тому, говорити про чітку детермінацію як про наперед визначеність ідеологічних поглядів людини ми не можемо. Зокрема, у попередньому розділі ми говорили про ймовірнісний характер будь яких прогнозів у суспільних науках. На сьогодні ми можемо добитись лише чіткого визначення похибки наших досліджень та визначити наскільки точними вони будуть – що вже непогано.

Також, не можна ігнорувати те, що свідомості і світогляді не існує в ідеальному форматі – він завжди вписаний в нашу фізичну сутність і спричинений функціонування організму, його викликами та реакцією на зовнішнє середовище. Загалом, якщо не можна говорити щось конкретне про одиничну особу, навіть знаючи її соціальний статус, освіту, регіон проживання, то зі спільнотами спостерігається інша ситуація. Мислення груп людей та їхні погляди має певні закономірності, тому в соціології ми можемо напевно стверджувати, що соціально-економічні, демографічні та територіальні характеристики впливають як на самі погляди людей, так і на процес їхнього становлення. Так, ймовірність того, що людина віком від 18 до 29 років, яка проживає в Західній Україні буде симпатиком

ЄС становить понад 80%. У випадку людини віком 50-59 років в Східній Україні цей показник буде значно нижчим і становитиме менше 25%³.

Саме тому така важлива роль відводиться соціально-економічним, демографічним та територіальним особливостям проживання, а також апарату пізнання людини, який є біологічно вродженим, користується чуттєвими механізмами і, очевидно, недосконалим.

По суті, наш апарат пізнання складається з двох основних частин:

- Власне біологічний чуттєвий апарат;
- Символічний (знаковий) апарат.

Біологічний пізнавальний апарат передбачає те, що ми можемо бачити, чути, відчувати запахи світу. Він не позбавлений обмежень: ми бачимо, чуємо та можемо відчувати лише частину того, що навколо нас. Також, внаслідок еволюційних процесів у нас сформувались певні паттерни того, як ми сприймаємо реальність – наш мозок «запрограмований» оцінювати ситуацію на предмет небезпеки, також ми підсвідомо шукаємо обличчя людей тощо. Стосовно символічного апарату пізнання, то він є соціальним, і включає в себе не тільки мову, але й наявні стереотипи й установки, які склались не просто біологічно внаслідок виживання, а через проживання в соціумі розумних індивідів.

Відмінності знакового апарату можуть траплятись як і серед національностей чи народностей, так і серед соціальних, вікових, професійних груп тощо. Найбільш очевидним прикладом може бути використання різної лексики серед молоді і старших років, або ж серед різних соціальних груп: професійних, субкультур чи навіть криміналітету.

Інші два виміри про які йшлося (колективний витвір та політична програма) – для нашої роботи менш значущі, однак потрібно їх коротко розглянути. Так, ідеологію можна розглядати і на вищому рівні абстракції – як колективну ідейну доктрину. Однак тоді втрачається розуміння меж цього поняття. Що з переконань однієї людини стає домінантним для групи? Чи можемо ми бути впевненим у

³ URL: <https://dif.org.ua/article/evropeyska-integratsiya-ukraini-dinamika-gromadskoi-dumki>

позасуб'єктному існування ідеології не тільки у форматі тексту, відео чи звуку. Що являє, врешті решт, собою таке існування? Чи володіє така ідеологія якимось позасуб'єктивним буттям.

Стосовно ідеології як політичної програми, то це явище дещо легше операціоналізувати: воно текстове чи аудіовізуальне. Його можна визначити через дослідження чи експеримент, стосовно тих ідейних передумов, які схожим чином здійснюють вплив на певну групу людей. Ідеологія як політична програма визначається інструментально: по суті це інструкція дій. До цих визначень ми повернемося далі.

А. Гіжа відмічає, що ідеологія отримала легітимність користуючись наукою та протистоявши релігії. Так, апелюючи та опираючись до науки і критикуючи релігійний світогляд, ідеологія стала по справжньому сильною.

«Свою легітимність ідеологізація отримала самовільно, апеляцією до науковості, яка до 19го століття вийшла на перший план по значимості, переконливості і поширеності порівняно з іншими сферами суспільної свідомості. Свою противагу – релігію – ідеологія дискредитувала, і прибрала, таким чином єдиного опонента, працюючого в тому же соціально-культурному просторі з історичної арени [31; с. 38]».

Ідеологічне сприйняття та свідомість при всьому бажанні не варто вважати частиною релігійного світогляду. І, хоч вони мають багато подібних рис, все ж є критично відмінними між собою.

«Різниця між релігією та ідеологією – при всій їх зовнішній подібності, яке відмічали ряд дослідників – у наявності ґрунтового внутрішнього досвіду самопізнання і осяяння в релігії і відсутності такого в ідеології, де все подано раціоналістично вивірене, ощадливо і з практичними політичними цілями [31; с. 38].

Політичні ідеології виявляються не тільки у програмах чи доктринах, а просякають собою чи не всі сфери суспільного життя. Їх елементи можна зустріти в літературі, театрі чи кінематографі. Наприклад, чітко можна прослідкувати алюзії на політичні ідеології та їхні продукти у популярних фільмах, зокрема трилогії

«Темний Лицар», британського режисера К. Нолана. Персонажі цієї трилогії представляють комунізм, соціал-демократію, анархізм та інші ідеології, а події фільму повні посилань на боротьбу ідейних противників. «Дії і ідеали персонажа, згідно з нашим аналізом, ідентифікуються і визначаються, як носії комуністичної ідеології. Цього разу, показавши, що результати цієї ідеології і ці дії насправді зло, комуністична ідеологія заперечується сама собою [184; с. 582]». Універсальність ідеології проглядається як можливість її перенесення у інші пласти культури та діяльності людини.

Отже, в нашому дослідженні ми оперуємо розумінням політичної ідеології у контексті буденної свідомості. Це не говорить про її істинність чи хибність напряму: для звичайного індивіда його погляди є правильними і розумними, що є більш важливим для розуміння мотивації особи. Політична ідеологія – частина світогляду людини, яка містить знання та оцінки про навколишню реальність, критерії доброти, важливості і правильності організації власного і, передовсім, суспільного життя. Незважаючи на певну «широкість» визначення, вважаємо що це максимально прийнятне звуження для цієї категорії. Також, потрібно усвідомлювати, що говорячи про ідеологію, ми не зможемо обмежити себе розумінням виключно світогляду, але й неминуче будемо змушені говорити про дискурсивні політичні доктрини чи колективні витвори і міфи. Водночас, первинність світоглядного компонента повинна бути на першому місці, оскільки всі інші культурні артефакти є похідними від неї.

Існування ідеології в свідомості людини є первинним. Так, норми ідеологічної концепції можна викласти в текстову чи аудіовізуальну форму. Однак, якщо вона не буде знаходитись в свідомості людини, то втратить свою ключову характеристику – спонукання індивіда до дії. В будь-якому іншому форматі ідеологія перестає бути сама собою і, по суті, стає культурним твором, при цьому без особливого ціннісного для людини змісту.

2.3. Антропологічний підхід до вивчення проблеми співвідношення науки та ідеології

Сучасні дослідження визначають, що те, як ми сприймаємо світ та досліджуємо його значною мірою залежить від природи людини. Соціальні психологи, зокрема виокремлюють три види переконань в залежності від того, на чому вони базуються:

- 1) Засновані на фактах і де два протилежних твердження не можуть бути правдивими (наприклад, «гомеопатія не працює»);
- 2) Засновані на преференціях, де два протилежних міркування можуть бути правдивими для двох суб'єктів (читати паперові книжки, краще ніж електронні);
- 3) Ідейні, або ідеологічні (демократія найкраща форма правління; Бог – існує тощо)

Фактично, у своїй структурі соціальні науки та ідеології оперують усіма видами таких переконань. Питання полягає тільки у пропорціях та у тому, що ж переважає. Так, хоча ідеальна наука і повинна базуватись виключно на першому типі переконань, які є позаособистісними, навіть у природничих науках трапляється преференційні переконання: вони стосуються вибору методології, предмету дослідження тощо. У суспільно-політичних дисциплінах також збільшується роль переконань третього типу: врешті решт ми обґрунтовуємо, чому певні політичні явища є кращими чи гіршими, причому не тільки з точки утилітаризму, але і з міркувань моралі і того, що ми вважаємо «правильним».

Розглянемо детальніше що собою являють ці ідейні міркування. Так, вони є синтезом, такими переконаннями, які одночасно базуються як на фактах так і на перевагах для конкретної людини. У дослідження Л. Гейпніц та її колег, відбувався аналіз формування переконань у дітей та дорослих, було помічено, що діти вмiли розрізняти фактуальні та преференційні міркування вже з 5 річного віку. Також, було помічено, що з віком розвивалась обмежена толерантність до суперечностей на основі переконань, тобто формувались більш чіткі ідейні переконання [197]. По суті, вже у дитячому віці ми розрізняємо переконання, які є фактуальним та наші

особисті переконання, які частково також підкріплені фактами. Більше того – толерантність до чужих поглядів це соціальний конструкт, який природними механізмами фактично не формується. Це є хорошим поясненням того, чому ідеологічні конфлікти можуть мати настільки серйозні наслідки, аж до трагічних.

Про те, що наукові дослідження базуються не тільки на всім очевидних фактах, говорить механізм прийняття людьми певних положень наукової доктрини. Коли певний факт ми не можемо перевірити особисто, або наш особистий досвід суперечить доктрині, прийняття норми ускладнюється. «Більшість людей приймає наукові закони не через особисті зусилля чи персональну переконаність в їх об'єктивності, а через авторитет науки і певного тиску суспільства, яке підштовхує індивідуальну свідомість до прийняття такого авторитету [33; с. 45]» - таке твердження Б. Голованова і О. Фролової демонструє ту розбіжність, яка існує в тому числі у сфері сприйняття тих чи інших мисленневих призм.

Але якщо говорити про інші типи світоглядних призм: чи дійсно є такі формати, які претендують на специфічний, чистіший характер нашого сприйняття реальності? Окремі дослідники говорять про філософський світогляд як специфічну форму світоглядної призми. Однак чи доречно говорити про філософський світогляд в контексті дослідження масової свідомості? На нашу думку, це не зовсім доречно, оскільки такий тип свідомості не особливо поширений. Говорячи про широкі верстви населення, звісно можна говорити про певні розмірковування чи спроби осягнення істини, однак сучасна філософія є скоріше частиною життя кабінетних інтелектуалів, але навряд чи широких мас. Філософія часто є складнішою для людини ніж наука в цілому: вона потребує проходження довгого шляху пізнання, на відміну від технологічності науки.

Однак роль філософії науки та філософії не потрібно недооцінювати. «Наука не містить усередині себе критеріїв соціальної значимості своїх результатів. А це означає, що її досягнення можуть застосовуватися як на користь, так і на шкоду людству. Виходить, що міркуваннями із приводу негативних наслідків застосування досягнень науки обтяжена не сама наука, а філософія». [81; с. 36] Такий стан справ дозволяє припустити ситуацію, коли наука зможе зменшити

вплив на себе позанаукових компонентів, в тому числі ідеології та стати більш інструментальною. При цьому, питання її застосування, моральності та цінностей будуть винесені за дужки, але не проігноровані – вони просто стануть предметом іншого дискурсу – філософського.

Політична антропологія, як один з напрямків політичної науки, побудована на визнанні пріоритетності антропологічного підходу до дослідження політичної дійсності. Наше завдання полягає не в тому, щоб вмістити методологічне дослідження в рамки політичної антропології, однак максимально корисно використати її здобутки і по мірі можливості застосувати їх для дослідження проблеми ідеології і її співвідношення з наукою.

Наш підхід також значною мірою збігається з напрямком вивчення ідеології соціологами та політологами. Зокрема, у другому виданні «Міжнародної Енциклопедії соціальних та біхевіоральних наук» йдеться про наступне: «Якщо соціологічний аналіз ідеологій спочатку розвивався на макросоціологічному рівні, то соціологи мають тенденцію поступово відмовлятися від ідеї ідеології як однорідної і єдиної системи переконань до більш локалістичного підходу.» [190; с. 573] Такий стан справ зокрема пов'язаний з тим, що макросоціальні підходи частково вичерпали можливості зростання. При цьому, вони часто комбінуються з різними способами опрацювання великих даних, коли закономірності на макросоціальному рівні порівнюють з великими обсягами даних стосовно кожного індивіда у сукупності.

Мікропідхід, яким є антропологічний метод, не погоджується з тим, що ідеологія є винятковим продуктом боротьби класів, соціальних груп чи етносів. На нашу думку, ідеологія виникає в індивідуальному виразі. Першопочатково догми ідеологічної моделі формує людина. Лише тоді, коли вони утверджуються і поширюються завдяки своїй ринковій потребі, інші люди приймають її *de facto*. Це також не означає, що індивід втрачає свою окремішність після прийняття певної ідеологічної моделі. Раніше ми говорили про те, що інтереси і потреби людини можуть бути індивідуальними, такими які не мають аналогів в її оточенні. Ідеологія служить для того, щоб унікальні інтереси індивідів поєднати на основі кількох

спільних критеріїв, які дозволять згрупувати їх в одну соціальну спільність, яка може представляти себе в політичній боротьбі за реалізацію тої чи іншої вимоги. Ідеологія в розрізі свідомості людини є відмінною від її абстрактної форми. Світоглядна призма є унікальною, і малоімовірним є те, що існують дві людини з абсолютно однаковим світосприйняттям.

Питання ідеології і її впливу на соціальні групи є достатньо вивченим. Однак, на сьогодні бракує розуміння як ідеологія впливає на конкретну окремішню людину, чому часто вона заміняє теоретичний науковий світогляд, що такий світогляд може дати людині такого, чого не може гарантувати їй наука. Саме на ці питання покликаний дати відповідь антропологічний метод політичної науки. Наше завдання в цьому підрозділі – сформулювати основні принципи, на яких будуть здійснюватися майбутні дослідження науки й ідеології з позиції антропологічного методу.

У політичній антропології «природа людини не є якимось абсолютним, чимось незмінним, неісторичним. Проте потрібно зауважити, що феномен, який постійно розвивається, а людина, безумовно, відноситься до таких, виключає лише статику, але не постійність, стійкість і стабільність [36]». В межах цього підходу вважається, що природа людини процесуальна і змінна, але в кожний момент утворює достатньо стійку цілісність.

Антропологічний метод визнає первинність людини. Суспільство впливає на людину, але тільки до тої міри, доки вона сама на це погоджується. В той же час, існує великий вплив, часто ігнорований у дослідженнях, індивіда на соціум. Відповідно, прийняття/неприйняття ідеології, використання науки в світогляді – це прерогатива людини, а не соціально-економічних умов, які впливають на людину. Вплив цих умов не є абсолютним. Обмеження їх полягають в невід’ємності людської свободи і значної міри духовної незалежності. Ми не розглядаємо людську свободу як щось трансцендентне, однак, поки ми не можемо визначити детермінанти кожної людської дії, можна говорити про характеристику свободи. Скоріш за все, процеси такого рівня складності науці не піддадуться у середньостроковій перспективі.

Політична антропологія базована на тому, що «конкретний аналіз конкретного індивіда потребує комплексного осмислення всіх його родових (загальне), видових (особливе: соціально-групове, національне тощо) та індивідуально-психологічних (одиничних) характеристик [36]». Здійснити такий комплексний аналіз почасти неможливо, однак сьогодні ми ближчі до нього ніж коли небудь. Величезні масиви інформації, що збираються стосовно кожної людини технологічними компаніями показують перспективну ефективність їх застосування. Так, на сьогодні підготовка таргетованої реклами, передбачення купівельної поведінки суб'єктів досягла дуже високої точності.

Схожі процеси відбуваються і в політичному просторі. Так, Президентська кампанія Д. Трампа на виборах у США продемонструвала, як оперуючи великим масивом даних стосовно виборців можна схилити конкретного виборця до потрібного для політтехнологів результату⁴.

Даний підхід ілюструє те переконання, що суспільні науки не можуть бути в ізоляції і закриті самі в собі. Окрім того що людина (і похідний від неї соціум) є елементом мислячого світу, індивід залишається також біологічним суб'єктом. Окрім того, кожна людина має історичну тяглість: своє минуле. Антропологічний підхід наголошує на тому, що ці всі фактори потенційно рівносильні і можуть впливати на людську поведінку по різному, в залежності від конкретного випадку. Теорема потреба людини, яка запропонована А. Маслоу, хоч і має антропологічну сутність, потребує доопрацювання: кожна з потреб може стати домінуючою в людській особистості – залежно від контексту і самої людини [36]. Так, особливо перспективним виглядає побудова нейронних мереж передбачення поведінки людини з включенням не тільки соціально-демографічних факторів, але й усіх згаданих дозволяє правильно відкалібрувати модель і шляхом кількох циклів навчання зробити її релевантною.

Розглянемо цей процес на прикладі ідеології і прийнятті її людиною. Ми притримуємося переконання, що люди не є рівними від народження. Унікальна

⁴ Big Data і перемога Трампа. URL: <https://leosvit.com/458>

генетична природа індивіда забезпечує його унікальність вже під час його появи на світ. Звісно, це не єдиний фактор який детермінує людську поведінку та мислення. На думку Р. Докінза – генетичний фактор є не найважливішим. Генетичні задатки є лише основою, своєрідною матрицею першого типу, на яку накладаються ще кілька структур. Тим не менше, завдяки генетичній складовій, люди не є рівними і однаковими по природі [45]. Б. Рассел, зокрема вважає, що розуміння цього до нас прийшло завдяки теорії еволюції і теорії природного відбору [125]. Окрім унікального генетичного складу, людина отримує і ще одну матрицю – соціальну. Вона включає в себе виховання, освіту, відносини в колективі. Ці дві системи таким чи іншим чином впливають на поведінку і мислення людини. А ідеологія – це певна соціальна підсистема, яка дозволяє врегулювати різноманіття людських поглядів, обмежити унікальний характер людської індивідуальності. Щодо науки – то ця система (в ідеалі) мала би бути відстороненою від людини і включати в себе тільки об'єктивну інформацію про світ без ціннісних суджень, однак на практиці такого практично немає.

Потрібно більш детально зупинитись на понятті свободи індивіда, про яку ми говорили дещо раніше. Очевидно, не варто розглядати цей аспект людської діяльності як щось трансцендентне і незмінне. Скоріше навпаки – людська свобода включає в себе весь той аспект недослідженого і того що не може бути пізнаним наукою в навіть в довгостроковій перспективі.

Ми притримуємося твердження, що основним принципом функціонування світу є детермінізм. Таке положення означає, що кожне явище має свою причину (або ж багато причин). Логічно – детермінізм і свобода волі людини є протилежними і протистоять один одному. Якщо будь-яке явище є визначеним послідовністю попередніх подій, які впливають на нього, про свободу дій певного об'єкта йтись не може. Тим не менше, взаємодія об'єктів у світі часто формує явища, природа яких відрізняється від тих речей, які впливають на нього. Детермінізм у нашому розумінні не є механістичним. Деякі феномени, навіть при бурхливому розвитку науки ми прогнозувати не можемо. Неможливо передбачити винайдення колеса чи комп'ютера, до того моменту, поки їх не винайдено, або не

висловлено думки про можливість такого існування. Поява феноменів нового типу призводить до зміни вектору розвитку системи. Тому, на нашу думку, наука не в змозі розробляти довгострокові соціальні проекти з мінімальною похибкою. Їх створення – ознака надміру оптимістичного мислення: конструювання механістичного детерміністичного світу – ознака або вульгарного розуміння науки, або ідеології. Хоч свободи волі, скоріш за все не існує, на практиці ми повинні вважати, що вона є реальною. Це той компонент, який ми наразі не можемо повністю ігнорувати у наших дослідженнях, бо він надто складний і, наразі, непрогнозований.

Позицією нашого дослідження є те, що існують межі науки, які розширюються порівняно повільно. На поведінку людини, її мислення впливає настільки велика кількість факторів (при чому не тільки соціальних, але і фізичних, біологічних, емоційних тощо), що навіть в довгостроковій перспективі ми не зможемо говорити про існування наукових теорій, які зможуть повністю врахувати поведінку людини. Досліджуючи генетичний детермінізм Р. Докінз стверджує: «нервова система людини настільки складна, що на практиці ми можемо забути про детермінізм і вести себе так, якщо би у нас була свобода волі» [45; с. 30]. По суті, це визнання нездатності науки на певному етапі до кінця дослідити цей феномен. І це не є погано. Така обмеженість робить наше життя порівняно цікавішим, ніж у зворотній ситуації. Невідомість тут можна сприймати не як загрозу – а як благо, яке дозволяє нам наповнювати наше існування сенсом.

Соціальні теорії можуть працювати не гірше фізичних, якщо ми будемо застосовувати їх в теоретичній площині зі заданими раніше параметрами, які не будуть змінюватись від неврахованих величин. Однак соціальна реальність надзвичайно складна, а на поведінку людини і її мислення впливає надто велика кількість факторів. Часто є неможливим перевести їхній вплив в обчислювальні шкали, а також, у багатьох випадках, ми не можемо врахувати такі фактори, тому що не знаємо і, навіть, не підозрюємо про їх існування. Т. Адорно зокрема зауважує наступне «якщо свобода визначалась би законами, то вона була би не свободою, а лише природою» [1; с. 50]. Тому ми вважаємо доцільним оперувати категорією

«свобода волі» для окреслення невизначеності в соціальних науках. Це дозволяє не створювати нові сутності, а використовувати вже сталий категоріальний апарат, хоч часом і в іншому розумінні.

Раніше ми коротко аргументували чому існує доцільність розгляду проблеми співвідношення науки і політичної ідеології з позиції антропологічного методу. Однак, дана аргументація була частковою, тому варто більш детально зупинитися на аргументах, які свідчать на користь антропологічного методу.

- В структурі політичної ідеології існують певні цінності і принципи, на основі яких індивід бачить світ, взаємодіє з ним і по можливості перетворює. Антропологічний метод дозволяє порівняти цінності, якими індивід буде керуватися в межах певної політичної ідеології чи науки. Для розрізнення ідеології і науки нам буде принциповим таке розуміння аксіологічної підсистеми людини, щоб краще зрозуміти відмінності й схожості між ідеологією і наукою.
- Антропологічний метод дозволяє нам побачити суб'єктивовану картину світу, яка ми бачимо не через власну світоглядну призму, а через відповідну світоглядну призму конкретного індивіда прихильника певної ідейної системи. Це дає змогу порівняти картину світу, яка є об'єктивованою завдяки науці з суб'єктивованою, яким її бачить конкретний абстрактний чи реальний індивід.

На прикладі протестів спричинених поліцейським насильством стосовно чорношкірого населення можна показово проілюструвати ідейні відмінності, коли індивіди, які мають різний суспільно-політичний бекграунд по різному ставляться та розуміють лозунг «Black lives matter». Так, опитування громадської думки свідчать, що більшість українців не схильні до расизму та дискримінації за кольором шкіри. При цьому, значна кількість наших співгромадян має інше уявлення про протести, аніж самі учасники руху. Багато хто з політичних оглядачів вважає сам лозунг «Black lives matter» расистським, оскільки він говорить про важливість виключно життів чорношкірих. Хорошим порівнянням різного культурного сприйняття може слугувати той факт, що більшість українців

справедливо вважають голод 1932-1933х років у УРСР «Голодомором» - геноцидом українського народу. Очевидно, абсурдно будуть сприйматись твердження, що в той момент «голодували всі», і його не можна застосовувати виключно до українців. У ситуації з поліцейським насильством у США можна констатувати, що чорношкірі стикаються з ним у рази частіше, зокрема навіть ті категорії мешканців, які мають схожий соціально-економічний статус.

Але повернемося до методології. Антропологічний підхід має ряд принципів, які необхідно дотримуватись. Доволі чітко їх виокремлює А. Панарін [112; с. 178]. Ці положення є доволі простими, проте їх варто пояснити детальніше:

- Принцип системності. Це означає, що кожен досліджуваний об'єкт (в нашому людина), досліджується з подвійним розумінням. По перше, індивід розглядається як складова частина суспільства, унікальна і відносно самостійна підсистема. По друге, індивід повинен розглядатися як надсистема для підсистем, з яких він логічно та структурно складається. В проекції на нашу тему – ідеологія є складовою частиною мислення і світогляду індивіда. Відповідно, здійснювати розгляд його ми можемо в контексті функціонування свідомості людини, зовнішнього на неї впливу, і впливу свідомості на навколишнє середовище.
- Принцип багатоманіття. Політика вважається такою, яка напряду залежить від людини. Відповідно, в залежності від того, які альтернативи будуть перед індивідом, він може змінювати як власне життя, так і політичне.
- Принцип універсалізму. Це положення означає, що кожен індивід належить до єдиного людського роду. Це означає те, що не зважаючи на всі відмінності між індивідами, всі люди мають однаковий набір базових характеристик. Вони володіють розумом, можуть осмислювати свої дії, мають ті ж природні права. Цей принцип не вступає в конфлікт з твердженням про те, що люди не є рівними від народження. Зрозуміло, що об'єм базових характеристик, якими наділена людина є різним, а тому

числі залежно і від генетичної передумови. Але ці характеристики притаманні кожній людині, проте різною мірою.

- Принцип цілісності. Внутрішня єдність – це характеристика не тільки суспільства чи політичної системи, а перш за все індивіда. Для нашої теми це означає, що всі уявлення про суспільство чи політику існують виключно в свідомості конкретної людини. Ідеологія і наука – не тільки феномени суспільного плану (якщо говорити абстракціями), а й мисленнєвого рівня людини. Ми притримуємось матеріалістичного бачення світу, і вважаємо що уявлення про щось не можуть існувати окремо від мислячих суб'єктів.
- Принцип свободи. Антропологічний метод, на відміну від соціологічного, який намагається залишити за індивідом лише соціально-представницькі функції, зовсім по іншому розглядає індивіда. Згідно з ним – людина є носієм альтернативи, поліваріантності дії і розвитку. У нашій темі це означає, що вирішальний вплив на ідеологічність/неідеологічність індивіда здійснює принцип невизначеності: іншими словами ми не можемо бути впевненими, що погляди індивіда сформовані тим чи іншим явищем. Ми допускаємо, що причиною такого впливу може бути майже все що завгодно. Цю невизначеність в подальшому називаємо «свободою волі».
- Принцип субсидіарності (невідчужуваних природних прав). Право на життя, свободу, честь і гідність є тими невіддільними атрибутивними характеристиками людини, без яких вона втрачає свою сутність. Індивід лише частково біологічний об'єкт, значною мірою людина історична і соціальна. Тому позбавлення його однієї з невід'ємних характеристик призводить до втрати сутності самої людини. Відповідно будь який аналіз політики крізь призму того, що вона твориться людиною, повинен враховувати ці аспекти.

Антропологічний метод, окрім своїх безперечних плюсів має деякі недоліки.

Серед них зокрема:

- Невід'ємні атрибутивні характеристики людини є дискусійним поняттям. Ряд політологічних шкіл не погоджується, що людина є окремим суб'єктом взаємодії. Проте таке заперечення ми вважаємо таким, що не впливає на суть цього дослідження. Як ми раніше стверджували, без врахування людської свободи, не виникло би потреби в специфічній методології суспільно-політичних наук. Тому дане зауваження не є вагомим.
- Мікроспрямованість. Якщо соціологічний підхід фактично виключає людину з наукового дискурсу, що не є допустимим, то антропологічний певною мірою нехтує впливом інших факторів впливу на політичний процес. Іншими словами, зосереджуючи всю увагу на індивідові ми ризикуємо втратити з поля зору взаємодії соціальних груп чи функціонування ідеології і науки у суспільстві як цілісності.
- Надмірна психологізація. Часто антропологічний підхід зводиться до вишукування певних особливостей психіки людини, ігноруючи гносеологічні чи інші проблеми функціонування індивіда.

Для запобігання цих недоліків, при дослідженні нашого питання, доцільно дотримуватись наступних правил:

- Для того, щоб мікроспрямованість антропологічного підходу не стала завадою для адекватного проведення аналізу, необхідно екстраполювати розгляд індивідуального на соціальне. Іншими словами, нам постійно потрібно повертатися до того, як процеси індивідуальні проявляються у взаємодії з іншими суб'єктами політики. Якщо ілюструвати це на нашій темі, то необхідно показувати як ідеологічність мислення людини впливає на взаємодію її з іншими індивідами, соціальними групами тощо.
- Поряд з антропологічними методиками необхідно використовувати й інші методи, як допоміжні. Зокрема, для того щоб точніше визначити співвідношення ідеології і науки у мисленні індивіда чи соціальної групи, необхідно використовувати порівняльний метод, щоб показати спільні і відмінні риси «чистих» типів світогляду. Не можна забувати і про

індуктивний метод. Він є ключовим у конструюванні науково-ідеологічної взаємодії в соціумі і дозволяє показати вплив одиничного випадку на генеральну сукупність.

- Свобода індивіда має стати ключовою категорією аналізу. Саме через існування свободи вибору існує проблематика між науковим й ідеологічним світоглядом. Інші категорії, які потребують не менш детального аналізу це «інтерес», «цінності», «світогляд», «свідомість».

Практичне значення антропологічного підходу до вивчення ідеології і її співвідношення з наукою має не тільки велике теоретичне значення, а й практичне і може бути корисним для цілого ряду політичних акторів. Для прикладу, можна навести кілька випадків, де антропологічний підхід дозволить отримати політичне знання, яке дозволить отримати певні преференції при його використанні:

- Політичним партіям, які ведуть свою діяльність в межах певної політичної ідеології необхідно знати, які механізми мислення існують в конкретного виборця. При поєднанні з іншими методами дослідження, зокрема методом фокус-груп, політичний актор може визначити, які змістові блоки і цінності ідеологічного блоку для великої кількості виборців є пріоритетними, і, як наслідок, будувати свою риторику і програму на аспектах, на які найбільш емоційно реагують потенційні виборці.
- Антропологічний метод показує, що індивіди, які мають приблизно однаковий соціально-економічний стан, рівень доходу і соціальний статус можуть мати різні преференції щодо політики. Знайдення цих критеріїв, які впливають на політичний вибір суб'єктів має стати корисною інформацією для активних політичних акторів, які зможуть розширити своє електоральне поле.
- Для держави і акторів, які її представляють є необхідним розуміння того, яким чином у свідомості людей поширюються революційні ідеології і напрями рефлексії, які часто є глибоко ірраціональними і антинауковими. Це зокрема стосується різновидів релігійного й політичного фундаменталізму. Якщо держава володітиме знанням про особливості

прийняття і поширення такого типу світоглядних установок, вона може прийняти адекватні превентивні заходи і забезпечити політичну стабільність.

- Використання антропологічного підходу аналізу конкретного індивіда широко використовується у дослідженнях, які опираються на великі дані. На відміну від соціологічних макропідходів, які просто використовують лейбли приналежності індивіда до соціальних груп, антропологічне розуміння на початку визначає всі соціальні, біологічні, та інші характеристики індивіда як рівні. Лише під час проведення дослідження за допомогою нейромереж кожна характеристика зважується, внаслідок чого визначається реальна причина тієї чи іншої дії індивіда.

Антропологічний метод – це цінний теоретико-методологічний інструментарій, який незаслужено мало використовується для аналізу ідеології, зокрема щодо її співвідношення і взаємодії з наукою. Лише коли ми розглянули ці аспекти в мисленні людини, можна переходити на вищий рівень теоретизації. Людина володіє унікальною характеристикою індивідуальної свободи – саме тому розгляд даного питання є одним з найскладніших, проте вельми цінним для науки. Якщо ми застосовуватимемо антропологічний метод з врахуванням всіх можливих труднощів, то можна висловлювати впевненість, що результати дослідження будуть актуальними і цінними.

Антропологічний підхід у політиці, незважаючи на те, що входить до когорти мікропідходів, є доволі цілісним. Людина, в ньому, аналізується у трьох базових аспектах. По-перше, це її родові ознаки, тобто такі які можуть бути притаманними всьому людству. По-друге, це ознаки групові (приналежність до соціального прошарку, нації тощо). По-третє, необхідно пам'ятати про індивідуальні-психологічні характеристики індивіда, які є неповторними, і значною мірою зумовлюють ідейний вибір людини.

Висновки до Розділу 2

На основі викладеної в розділі інформації, можемо дійти до таких висновків:

Станом на сьогодні досі немає консенсусу стосовно принципів відсіювання міфології та ідеології від політичного дискурсу. Так, існують рекомендації стосовно застосування методів та постійна дискусія стосовно рівня науковості того чи іншого дослідження. Такий стан справ часом не має жодних негативних наслідків і є продовженням концепту «свободи слова». Водночас, коли йдеться про evidence-based policy стосовно критично важливих проблем, на сьогодні, немає чітких рекомендацій стосовно розмежування наукового та ідеологічного підґрунтя політичних рішень. Більше того, в тих політичних режимах, які взагалі не застосовують підхід доказової політики публічне управління здійснюється хаотично та часто неефективно внаслідок домінування ненаукових компонентів.

Найбільш просте, і водночас одне з найбільш якісних визначень наукової теорії запропоновано С. Гокінгом. Так, згідно з ним «наукова теорія не більш ніж модель Всесвіту чи окремої його частини, а також набір правил, які допомагають співвіднести абстрактні величини і практичні спостереження [32]». Окрім того, дослідник акцентує, що вдала наукова теорія повинна включати дві базові характеристики - точно описує великий клас спостережень на основі моделі, яка містить всього декілька випадкових елементів та повинна дозволяти робити точні передбачення щодо результатів майбутніх спостережень.

Політична наукова теорія – це та сама наукова теорія, лише з тією відмінністю, що вона стосується політичної сфери і до її верифікації висувається менше формальних вимог (як і до всіх інших суспільнознавчих дисциплін). В цьому і криється основна проблематика дослідження. Предмет політичної науки ж настільки ускладнений і малодосліджений, що в осяжній перспективі важко сподіватись на застосування такого ж рівня методологічних вимог до дослідження як абстрактних і природничих дисциплінах. Пізнання в цій сфері часто є неформалізованим, а інколи навіть інтуїтивним, що ускладнює розмежування наукового та позанаукового.

Ще одне базове визначення яким ми оперуватимемо і надалі, це – політична ідеологія. Відповідно до розгляду, ми інтерпретуємо політичну ідеологію як частину буденної свідомості, яка відповідає за розуміння політичної дійсності та політичну мотивацію. Буденна свідомість сама по собі не є ні істинною ні хибною – вона існує в іншій системі координат. По суті, для конкретної людини вона завжди є правдивою, адже вірно описує політичну реальність з точки зору людини. Політична ідеологія – частина світогляду людини, яка містить знання та оцінки про навколишню реальність, критерії доброти, важливості і правильності організації власного і, передовсім, суспільного життя.

З огляду на такі визначення і розуміння наукової політичної теорії та політичної ідеології є потреба у специфічному дослідницькому інструментарії. Оскільки ідеології ми розуміємо як частину світогляду індивіда, логічним є використання антропологічного методу. Він є цінним теоретико-методологічним інструментарієм, який невиправдано рідко застосовується для аналізу ідеології та науки. По суті, такий підхід є комплексним. Людина, перебуває в центрі дослідження з трьох основних аспектів: 1) родові ознаки (характеристики, які загалом притаманні людині як живій і розумній істоті); 2) групові ознаки (належність до національності, соціального чи професійного стану тощо); 3) індивідуальні характеристики індивіда (часто вирішальні).

Викладені у розділі основні ідеї та положення відображені у авторських публікаціях [143-145; 147-152; 217]

РОЗДІЛ 3.

СПОСОБИ ВЗАЄМОДІЇ НАУКОВОГО ТА ІДЕОЛОГІЧНОГО В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

3.1. Суб'єктивне та об'єктивне знання про політику: суть та особливості;

Політична наука, (наука про політику, політичні науки) – є частиною комплексу науки і розвивається в межах наукових законів і принципів. Однак, вона також є частиною комплексу суспільних, або ж гуманітарних наук, об'єктом вивчення яких є суспільство, зв'язки і відносини в ньому. Оскільки суспільство складається з індивідів, які мають невід'ємну атрибутивну характеристику індивідуальної свободи (іншими словами – всі їх дії не можуть вкластися в універсальну теорію, через складність самих об'єктів), то, відповідно, ми не можемо говорити про строгі суспільні закони, які справджуються зі 100% ймовірністю. Якщо в природничих науках можливо виокремити строго впорядковані причинно-наслідкові зв'язки (у зв'язку з тим, що наука природничо-математичного напрямку використовує для аналізу суб'єкти, поведінка яких детермінована більшою мірою), то науки суспільні не можуть стверджувати що знайшли універсальні закони суспільного розвитку чи функціонування. В політичній науці, як і у всіх інших суспільних науках, ми можемо говорити лише про закономірності чи теореми, які можуть працювати у абсолютній більшості випадків, але не у всіх. Суспільні закономірності більшою мірою кореляційні та ймовірнісні – вони показують з якою ймовірністю перетворення одного явища призведе до зміни стану іншого об'єкта. Незважаючи на те, що «головною ціллю і вищою цінністю наукового пізнання є відкриття об'єктивної істини, яка досягається переважно за допомогою раціональних засобів і методів [16; с. 7]», суспільні науки переважно обмежуються об'єктивацією, а не всезагальною об'єктивністю знання, якого в сучасних умовах досягнути неможливо.

Суспільні науки є окремішніми, вони відрізняються від абстрактних і природничих дисциплін. Для їх осягнення, згідно з методологією К. Поппера, ми також використовуємо «науковий метод», але потрібно уникати некритичного та механістичного перенесення методології природничих і точних наук. Відсутність

адаптації, єдині стандарти та очікування перенесені з фізики чи математики породжують більше труднощів, аніж розв'язують проблем. Погоджуємось у цьому питанні з Ф. А. фон Хаєком – «специфічні труднощі і плутанина у всьому що стосується природи суспільних наук, обумовлені саме тим, що ідеї постають тут ніби у двох обличчях: і як ті, які є частиною досліджуваного об'єкта, так і ідеї про цей об'єкт [166; с. 41]». Розрізнення між природничими і суспільними науками науковець приводить наступним чином: «В той час як в природничих науках різниця між об'єктом нашого вивчення і нашим поясненням являє собою різницю між об'єктивними фактами та ідеями, в соціальних науках необхідно розмежовувати ідеї, які конституюють ті явища, які ми хочемо пояснити, та ідеї про ці явища, які складуються в нас самих, або у тих людей, дії яких і потрібно пояснити, - ідеї, які є не причиною утворення соціальних структур, але їх теоретичним описом [166, с. 55]».

Феномен ідеології, як вже було сказано, є достатньо неоднозначним в політичній науці і науці в цілому зокрема (тому що про ідеології говорять не тільки у політичному контексті). Так, майже у всіх випадках при обговоренні ідеології зазначаються дві особливості:

По-перше, ідеологія тільки тоді стає соціальним явищем, коли вона використовується організованим рухом чи соціальним інститутом. Навіть коли ідеологія – це призма світобачення лише одного окремого мислячого суб'єкта, для реального впливу вона повинна поширитись на групу людей та перейти з виключно ідейного стану в текстовий чи аудіовізуальний формат та закріпитись у програмних положеннях політичного актора. При цьому, первинне втілення ідеології залишається на рівні індивіда, але для реального впливу ідеологічному концепту потрібно стати спільним для великої спільноти людей.

По-друге, ідеологія часто ототожнюється з міфологією. Р. Будон зокрема стверджує, що процес оформлення інтелектуального продукту в ідеологію передбачає міфологізацію. Іншими словами, публіка, яка приймає певні ідеї та визнає право чи обов'язок за собою на основі цих ідей діяти, творить міф, оскільки він є невіддільним елементом людської свідомості [119, с.18]. В. Буян стосовно

міфу та ідеології стверджує, що «в сучасному світі остання замінила перший [23; с. 717]. І, хоч політичні міфи нікуди не поділись, часто вони зазнали раціоналізації та стали структурними елементами ідеології як феномену.

Якщо ми використовуємо розуміння ідеології, як одного з багатьох, альтернативних способів пояснення соціальної дійсності, а також як структуру знань, переконань і цінностей. У рамки цього підходу вписуються класичні ідеології, як от «лібералізм», «консерватизм», «соціалізм», «комунізм», «фашизм» тощо, а також їх різновиди. Ми не розглядаємо і не досліджуємо так званої «домінуючої ідеології», яка насаджується зверху, тобто систему цінностей існуючої політичної влади і режиму, який вона обстоює. Йдеться про ті системи ідей, які вступають у конфлікт між собою і носіями яких є певні особи чи групи осіб. В контексті нашого дослідження акцентується на плюралізмі суспільних ідеологій, які функціонують на низинному рівні.

Таке звуження, щодо зв'язку ідеології з інституалізованим політичним актором і ототожнення її з міфом робити певною мірою недоцільно. Якщо ми використаємо перше значення ідеології, то приписуємо її виключно до сфери компетенції політичних партій, чи інших суб'єктів політики, які інституційно оформлені і організовані. Однак, політичні ідеології не завжди мають оформленого актора, який є їх носієм. Часто, він не є формалізований у вигляді певної політичної сили чи руху. Однак, ідеологія може функціонувати й розвиватись і без такого організованого суб'єкта. Вона функціонує перш за все в свідомості людини і лише потім інституалізується в політичних акторах вторинного типу.

Якщо ми ототожнюємо ідеологію з міфом, то це є в певних моментах правильним рішенням. Перший і другий є об'єктами та витворами нашої свідомості, в якому наперед неправдиві твердження можуть сприйматись як істинні, тобто без критичного переосмислення. Однак, ідеологія, на відміну від міфу є більш раціоналізованим типом свідомості. Якщо міфологічна свідомість має лише елемент наслідування, положення якого періодично гинуть під напором раціоналізації, аж доки стихійно не виникає новий міф, то ідеологія є іншою, складнішою формою мислення. Міф ми інтерпретуємо, як так званий «провал

розуму», відмову від критичного осмислення певного явища і використання визначених алгоритмів дії у такій ситуації. Наше розуміння міфу є близьким до визначення стереотипу чи забобону. Він живе до того часу, допоки люди, які в нього вірять не починають осмислювати його. В. Буян зокрема вважає що ідеологія і міф це різні речі, однак перша часто використовує міфи для своєї підтримки [23; с. 716].

Щодо ідеології – вона завжди побудована на якихось раціональних засадах. Марксизм найбільш далеко зайшов у цьому питанні, розбудувавши цілу наукову систему, яка потім перетворилась в ідеологічну. Інші ідеології також мають раціональну основу, тобто певні цінності, досягнення яких відбулося шляхом рефлексії і пізнання світу. Міф цього елементу практично повністю позбавлений.

Будь-яка з розвинених ідеологій є достатньо пластичною й адаптивною. Суспільно-політичні умови можуть змінюватися, наука може прогресувати, проте ідеологія буде адаптуватись до того часу, допоки об'єктивне знання можна «перекрутити» у бажану сторону. На нашу думку, система ідеології не стільки протирічить науці як такий, а лише використовує ті моменти, які є прийнятними і корисними для неї і упускає невідповідні. Іншими словами – ідеологія може виступати як заангажоване і необ'єктивне тлумачення суспільства і його закономірностей, при цьому залишаючись вірною у багатьох аспектах, передовсім для людини, яка цю ідеологію підтримує. Повертаючись до порівняння ідеології та міфу, необхідно також враховувати те, що міф обов'язково (хоча так є більшості випадків) пов'язаний з емоційним сприйняттям, а часто є інтелектуальною лінівистію чи неможливістю пояснити якийсь феномен. В. Денисенко, зокрема стверджує: «специфіка міфо-абстракції в тому, що вона тотальна і тотожна соціалізації, а не тому, що вона чуттєва [40; с. 10]». Ідеологія натомість апелює до чуттєвої сфери людини, до розуміння того, що для неї правильно чи неправильно, часто ігноруючи критерій істинності. Потрібно уточнити, що міф найчастіше протиставляється раціональності, в той час як ідеологія намагається її використовувати. Для прикладу можемо використати міфологічний традиціоналізм та ідеологію консерватизму. Обстоювання статусу-кво, спадковості і недоречності різких

суспільних перетворень аргументується консерватизмом не з контексту небажання жити в кращому світі, і певного остраху перед завтрашнім днем, а в контексті парадигми сталого розвитку і в апеляції до історичної логіки (навіть, якщо насправді вона відсутня). Міф просто неспроможний себе обґрунтувати логічно, на відміну від ідеології.

Досліджувати місце та роль ідеологічного в політичній теорії можна за допомогою розгляду функцій політичної теорії

Згідно з Т. Алексеевою політична теорія виконує наступні функції:

- 1) Дескриптивна – опис політичних феноменів чи всього політичного світу. Результатом дослідження буде таке судження, щодо якого зі всією ясністю можна буде сказати чи воно істинне чи хибне. Ця функція відповідає на питання: що і як відбувається?
- 2) Пояснювальна – процедура підбору гіпотетичних причин до вже відомих наслідків. Ця функція відповідає на питання: чому дані факти дійсно існують і чому наділені такими, а не інакшими якостями.
- 3) Прогностична функція – гіпотези відносно майбутнього розвитку подій чи еволюції феномена. Відповідає на питання: якою буде політична дійсність в майбутньому, а також коли наступлять певні події.
- 4) Інструментальна функція – пропонує певні правила поведінки. Вона відповідає на питання: які необхідно прийняти рішення, щоб досягнути бажаного результату.
- 5) Ідеологічна функція – результатами дослідження будуть добре аргументовані політичні цілі та цінності [3].

Насправді виявлення ідеологічного чи позанаукового в політичній теорії не означає виокремлення її ідеологічної функції. Більше того, ідеологічна функція виступає скоріше як легітимаційна – вона потрібна для сприйняття теорії, і не має відношення до істинності/хибності теорії. Ідеологічна функція політичної науки має на меті скоріше забезпечити підтримку суспільством тих чи інших положень організації суспільно-політичного життя.

«Аналізуючи феномен ідеології чимало теоретиків, зокрема структуролого-марксистів, тлумачать його як систему уявлень, яка відрізняється від науки тим, що в ній практичне спрямування превалює над теоретичним» [108; с. 1]. Можна узагальнити кілька точок зору поєднання суб'єктивного (ідеологічного) та об'єктивного (наукового) знання про політику:

1) Наука як один з різновидів ідеології

Цей підхід розвивав П. Файєрбанд. Згідно з ним, наука є лише одним з різновидів ідеології, способів пізнання дійсності, який просто є доволі стійким.

2) Наука як протиставлення ідеології

Цей підхід розвивали К. Маркс, Ф. Енгельс, К. Мангайм. Згідно з ним, наука та ідеологія є протиположними один для одного, запеклими суперниками, інтереси однієї збігаються зі справжніми інтересами суспільства, а другого покликано до збереження влади пануючих класів.

3) Ідеологія наукова та здатна до пізнання соціальної дійсності.

Примирити ідеологію (звісно правильну) з наукою намагався В. Ленін. Є ідеологія наукова, яка виражає «абсолютну істину», тобто комунізм, а є інші, які виражають «істини» соціальних груп, і згідно з класифікацією Маркса відносяться до «оманної свідомості».

4) Суспільні науки черпають ідеали з ідеології

З таким підходом виступив М. Вебер. Проблема чіткого розмежування наукового та позанаукового знання в суспільних науках, так само як вплив політичних та інших факторів на результати і висновки досліджень є вельми актуальними. І хоч, оціночні судження, не повинні мати місце в науці, вони все ж присутні і відіграють суттєву роль. Бути незалежним спостерігачем просто не вийде. Така мрія зробити суспільні науки схожими на природничі є значною мірою нереалістичною.

З таким підходом можна розмірковувати далі і прийти до висновку, що соціальні теорії визначаються ідеологією конкретних класів чи груп, а будь яка соціальна теорія – це некролог чи привітання для якоїсь соціальної системи. Але і в таких умовах, ця позиція є далекою від міркувань П. Файєрбанда, в більшості

випадків теорії в соціальних науках можна вважати науковими, оскільки вони підтверджуються емпіричними фактами, результатами спостережень та відповідають формальним критеріям науковості.

Суспільні науки є уразливими до ідеології і при певних умовах ідеологія здійснює деструктивний вплив на науку. Питання позитивного впливу наразі залишається поза колом інтересів дослідження. При цьому ми не поділяємо точку зору, що явище ідеології саме по собі є негативним і шкідливим для суспільства, так само як не вважаємо будь-які ідеологію апріорі хибною з позиції індивіда, який дотримується певної мисленнєвої і світоглядної призми.

Ми не ставимо за завдання здійснити універсальну класифікацію ідеологій, а обмежуємося лише базовою типологізацією по критерію масштабності та охопності.

Окрім класичних типологій ідеології, розміщування її на «ідеологічній підкові» чи спектрі цікавим є питання класифікації цього явища по питанню масштабності. Наше припущення, яке ми розглядатимемо у цій роботі, полягає у тому, що чим більш масштабною є ідеологія – тим більше вона намагається брати на себе функції істинності, внаслідок чого намагається претендувати на статус універсальної світоглядної та пізнавальної призми. Зрозуміло, що такий стан справ є негативним для науки, оскільки замість об'єктивного розгляду ми отримуємо нерелевантні дослідження.

Наш аналіз базується на класифікації ідеологій, яку розробив один з найвидатніших дослідників феномену ідеології, науковець О. Зінов'єв. Він розділяв всі ідеології на глобальні та локальні. Цей розподіл доволі незвичний, тому що до переліку глобальних ідеологій він відносить не тільки марксизм, але й світові релігії, як от християнство чи іслам [56].

Підстави для цього Зінов'єв виводить зі своєї наступної типологізації – на протоідеології, власне ідеології та надідеології. Релігійні ідеології за Зінов'євим, виступають як одна з функцій релігії, є особливим об'єктом в структурі ширшого поняття. Але незважаючи на таку назву, протоідеології можна вважати такими за умови наявності в останніх таких функцій.

Розвиток ідеології починається з етапу становлення у протоідеологію, опісля чого вона кристалізується, та має шанс стати надідеологією. Важливо зазначити, що хоч такий розвиток є лінійним, але його повне проходження є необов'язковим. Не кожна протоідеологія стає ідеологією, так само як лише окремі ідеології стають надідеологіями.

Яка ж принципова відмінність глобальних ідеологій від локальних у взаємодії з наукою? Локальні ідеології можуть виступати у різних проявах. Найчастіше це ідеології політичних партій, однак вони можуть бути й ідеологіями сект, політичних груп тощо. Термін локальна ідеологія не означає обмеження у території, а скоріше обмеження у групі питань, на які цей вид ідеологій шукають (або дають) відповідь.

На нашу думку маленькі (локальні) ідеології не є прямими антагоністами науки як явища, тому що вони не претендують на монополізацію істини. Це не означає, що локальні ідеології не можуть бути антинауковими чи антагоністами науки – зовсім ні. Однак, їх сфера застосування порівняно незначна і вона не може запропонувати всеохопної світоглядної призми.

На нашу думку, повний шлях розвитку пройшов тільки марксизм та, певною мірою, націонал-соціалізм. Також, іншою надідеологією ми можемо вважати лібералізм, але потрібно зауважити, що він може бути надідеологією лише по формально, але він не відіграє тої ролі і не має ряду функцій надідеології.

Отже, повний шлях розвитку за О. Зінов'євим пройшла марксистська ідеологія, яка виникла зі спроби наукового осмислення суспільно-політичної реальності, згодом перетворилась на ідеологію, а пізніше, у Радянському союзі стала надідеологією.

Але повернемося до глибшого розгляду типології локальних та глобальних ідеологій. Для полегшення аналізу розглядатимемо тільки два види глобальних ідеологій – християнство та марксизм. Причому у випадку християнства робимо зауваження, що до аналізу беремо тільки ті його компоненти, які відповідають за світоглядну та пізнавальну призми та мають стосунок до політичного життя, а не містичних компонентів віросповідання.

Що таке глобальна ідеологія?

Для того, щоб певна ідеологія відповідала ознакам глобальної, вона повинна мати наступні характеристики:

- 1) Світоглядні положення на фактично всі основні суспільно-політичні процеси
- 2) Високий рівень легітимації (принаймні впродовж певного часу і на значні території, що підтримується акторами, які наділені легальним насильством, тобто державою)

Перший пункт є більш простим. Всі глобальні ідеології є фактично всеохопними. На прикладі марксизму ми можемо бачити, що він претендує (і заявляє) про свою істинність щодо бачення всіх основних суспільно-політичних явищ. Це означає, що в теорії вибудовані не тільки окремі світоглядні установки стосовно певних ситуацій, однак бачення основних і часто навіть другорядних чи допоміжних сегментів. Така ідеологія регламентує і визначає практично всі сфери суспільного буття.

Певною мірою глобальні ідеології також можна назвати тотальними: вони всеохопні, і для їхнього дотримання існують спеціальні системи примусу. Однак відмінність всеохопності від тотальності якраз полягає у такій системі примусу.

Другий пункт є дещо більш дискусійним і певною мірою вторинним. Він означає те, що глобальна ідеологія може стати такою маючи не лише потенціал, але й реальну моральну та фізичну силу, яка забезпечує контроль.

Християнство, як різновид протоідеології, в цьому розумінні також можна називати глобальною ідеологією. Однак, якщо високий рівень легітимації нацизму чи комунізму прийшовся на недавнє 20го століття, то епоха християнства тривала впродовж цілого середньовіччя. Аналогічна картина спостерігається щодо ісламу, який залишається глобальною ідеологією у цілому ряді країн. Водночас, середньовіччя суттєво відрізняється від того, що від того, яке суспільно-політичне життя є зараз та й було у ХХ столітті.

Характеризуючись цими двома аспектами ідеологія стає глобальною і стає конкурентом, а то й прямим суперником науки. Яскраве вираження цього можна

спостерігати в середньовічній історії, але більш доцільним є звернутись до радянського й нацистського прикладів.

Так, можна стверджувати, що класичний марксизм є глобальною ідеологією, опираючись на аналіз неомарксиста С. Жижека. «В нормальній – ситуації, яка передуює революційній – кожен веде свою боротьбу (робітники вимагають підвищення заробітної плати, феміністки борються за права жінок, демократи за політичні та соціальні свободи, «зелені» - проти забруднення навколишнього середовища, учасники рухів за ми – проти загрози війни і т.д.). Марксистки використовують своє вміння і спритність, щоб довести учасниками цих локальних війн, що єдиним дійсним рішенням їх проблем може бути лише всесвітня революція: до тих пір, поки суспільні відносини визначаються капіталом, сексизм є невикорінним щодо становища статей, загроза світової війни не ослабне, політичні та соціальні свободи будуть ущемлюватись, а природа назавжди залишиться об'єктом хижацької експлуатації [52; с. 11]». По суті дійсно – немає такого предмету дискусії чи дослідження де марксизм би вже не дав відповіді. Відповідно, такий стан справ і робить його антагоністом до будь яких інших типів світогляду: релігійно чи наукового.

Питання про нерадянські версії марксизму з їх множинністю конфліктів важко віднести до наукової чи ідеологічної частини. У таких аспектах все залежить від дослідника: прихильники називають їх науковими, противники – ідеологічними. Треба погодитись з тим, що такі концепції мають значну критичну роль, яка дозволяє більш критично глянути на домінуючі теорії та зрозуміти їхні недоліки.

А. Салтеллі аналізує ситуацію з регулюванням науки та показує як на неї впливає криза відтворюваності досліджень, поєднуючись з нападками консервативних політичних кіл, а також корпорацій [214]. Легше прослідкувати, коли вплив ідеології на реалізацію публічної політики є сильнішим, аніж вплив на саму науку. Публічна сторона політики, це те поле, де науку можна розглядати тільки як одну з концепцій, які змагаються між собою, при цьому без суттєвих переваг над традиційними ідеологічними позиціями.

Як приклад можна навести висновки досліджень стосовно легалізації марихуани (як лікувальної, так і наркотичної), та політику більшості держав стосовно цього. Якщо наукові дослідження, аналіз альтернатив політики та досвід країн, які частково чи повністю легалізували марихуану говорять про зменшення негативного впливу на суспільство важких наркотиків, зменшення рівня насильства під дією алкоголю та наркотиків та можливість використання марихуани у якості седативного, то домінантні ідеологічні погляди не дозволяють змінити антинаркотичну політику з огляду на суспільну мораль та впливових ідеологічних опонентів. Така ситуація трапляється також у багатьох інших випадках, зокрема у питанні евтаназії, яка потребує регулювання.

Але яка ж ситуація в самій сфері науки? «Чи впливають на наукові дослідження політично чутливих тем цінності самих вчених? [191]» - таке запитання виокремила ціла когорта науковців, які працюють у сфері когнітивних упереджень. Намагаючись зрозуміти, наскільки політичні погляди та ідейні цінності впливають на результати наукових пошуків, було проведено ряд прикладних досліджень.

«У опитуванні соціальних психологів ... було виявлено, що багато респондентів повідомили про готовність застосування дискримінації щодо консервативних колег в оглядах грантів та статей, запрошеннях на симпозиуми та у прийнятті на роботу. Крім того, консервативні соціальні психологи повідомили, що робочий клімат є більш ворожим для їх політичних переконань, аніж їхні ліберальні колеги [191]». По суті, науковців з менш популярними поглядами їх колеги готові дискримінувати у роботі. І якщо в деяких моментах дійсно йдеться про порушення наукових стандартів, що мало би саморегулюватись науковим співтовариством, то почасти готовність до такої дискримінації не має нічого спільного з необхідністю відділити справжню науку та містифікації.

Також неодноразово піднімалось питання стосовно свободи дискусії в науковому і культурному товаристві, особливо з огляду останніх подій у світі. Так, у липні 2020 року було опубліковано відкритий лист підписаний десятками відомих науковців, літераторів та публічних діячів під назвою «Лист про справедливість та

відкритої дискусію». Серед підписантів листа можна виокремити зокрема Н. Чомскі, Ф. Фукуяму та Г. Каспарова – людей, які доволі сильно розходяться у своїх політичних поглядах.

В цьому листі зокрема йдеться про наступне: «Потужні протести проти расової та соціальної несправедливості призводять до нереалізованих вимог до реформи поліції, а також до ширших закликів до більшої рівності та включення в наше суспільство, не в останню чергу у вищій освіті, журналістиці, філантропії та мистецтві. Але це необхідне врахування також посилює новий набір моральних установок і політичних зобов'язань, які, як правило, послаблюють наші норми відкритої дискусії та толерантності до розбіжностей на користь ідеологічної відповідності. Коли ми аплодуємо першій вимозі, ми також піднімаємо свій голос проти другої [182]»

Необхідність таких заяв постала з огляду на велику активність SJW⁵ рухів. З огляду на це, будь які необачні заяви відомих людей часто використовувались для інтернет-булінгу, а також створювали їм проблеми у робочій сфері та особистому житті. Переслідування інакомислення з точки зору прогресивізму та захисту меншин стає ще особливо загрозливим в тому числі до наукового дискурсу. Якщо певні висновки не сподобаються уразливим групам – це може стати підставою для тиску для науковців, що суттєво негативно впливає на науковий прогрес і сприяє ідеологізації науки.

І якщо вищезгаданий лист скоріше демонструє стурбованість та є максимально згладженим задля погодження значної кількості підписантів, дискусія з питання розвивається і надалі. Так, Л. Краусс вважає, що значна частина вчених почала підігравати ідеологізації науки у Сполучених Штатах з огляду або на власні особистісні інтереси (наприклад щоб змістити незручне керівництво), або і відверто бояться висловити інакомислення у питанні, яке може сприйнятись як расово чи статево чутливе. Однак, окрім самоцензури існують вже реальні ризики

⁵ Social Justice Warriors – воїни соціальної справедливості. Термін, який використовується для означення осіб та рухів, які пропагують соціально прогресивні погляди, включаючи фемінізм, громадянські права та мультикультуралізм.

справжньої ідеологічної цензури. «Фактична цензура теж має місце. Видатний хімік з Канади виступив у підтримці меритократичної науки та проти системи найму на роботу, створеної на основі рівності результатів та такої яка веде до «дискримінації найдостойніших кандидатів». За це він був засуджений проректором університету, його вже опублікована оглядова стаття про дослідження і освіти в області органічного синтезу була видалена з веб-сайту журналу, а два редактора, що брали участь в її підготовці до публікації, відсторонені від роботи» [203]. Дійсно, наявна проблема вже надто серйозна, щоб про неї мовчати. Ідеологічно впливати на науку можуть не тільки радикальні ідеології, як от комунізм чи нацизм, але й ті ідеологічні течії, які ставлять цінності рівності і свободи індивіда на перше місце. Така загроза дійсно існує, тому прагнення до максимального добробуту та згладження суспільних конфліктів можуть призвести до проблем у реалізації наукової свободи та пошуку істини.

Окремі науковці говорять і про наявність ідеології наукового співтовариства, та виступають за її кристалізацію та посилення впливу. Теоретично, такий стан справ дозволить науковому товариству бути більш стійким і опонувати кризовим ситуаціям, зокрема такій, яка склалась у 2020 році. Однак і сьогодні можна говорити про те, що якщо й не ідеологія, але протоідеологія наукового співтовариства вже існує. Все таки науковці та люди дотичні до цієї сфери є окремою соціальною категорією, у більшості країн це достатньо престижна професія та вона має високий соціальний та матеріальний статус. Науковці зазвичай належать до привілейованої соціальної верстви а їх коло спілкування часто складається з таких же науковців, що періодично формує схожість ідейних поглядів.

Щоправда, тут ми спостерігаємо певний парадокс. Для того, щоб боротись з ідеологією та псевдонаукою – науковому товариству потрібно посилити свою ідеологію. Принаймні до цього закликають окремі науковці, наприклад з Росії, де останнім часом активізувався вплив на науку релігійно-міфологічного вчення. «Проблема, на нашу думку, полягає в тому, що сама наука як суспільний інститут завдання якого сприяти освоєнню навколишньої реальності (як матеріальною, так

й ідеальної) і її перетворенню втратила свою ідеологію в методах пізнання і наукового відтворення картини світу [26; с. 81]». Очевидно, що схожі проблеми виникають і в Україні, а також і в розвинених країнах, про що йшлося раніше.

Але чи може це бути виходом? Скоріш за все ні. Цілісна ідеологія в науці є небезпечною і її вплив є непрогнозованим. Ми не можемо знати напевне чи не стане таке формування своєю протилежністю. Однак, питання про механізми захисту наукового пізнання та самих науковців від негативного процесів які відбуваються в різних країнах сьогодні стає критичним.

Життя людини в суспільстві неминуче призводить до накопичення у нього знань про політичну дійсність. Так, найчастіше ці знання залежать від того з якої позиції він спостерігає за реальністю та наскільки добре забезпечуються його інтереси. Такий тип знання ми вважаємо суб'єктивним (або суб'єктивованим). Він здобувається мимовільно. На відміну від наукового знання, пізнання не потрібно здійснювати цілеспрямовано. Буденні ідеологічні знання доволі ефективно працюють в конкретному випадку і спроможні пояснити індивіду принципи функціонування політичної системи, а також місця і ролі людини в ній. Так, індивід доволі чітко спроможний бачити недоліки політичних процесів і проблеми реалізації своїх інтересів. Водночас, такі знання мають цінність виключно для цієї людини та частково для її соціальної групи. Об'єктивне (чи об'єктивоване) знання про політику здобувається не мимохідь, а цілеспрямовано з дотриманням критичного методу. При цьому, таке знання має бути узагальненим для населення загалом. При цьому, говорити про повну об'єктивацію все одно неможливо – наш мимовільний досвід та буденний світогляд має вплив і на наукову діяльність.

3.2. Наука як теоретична основа формування ідеологій

У попередніх частинах роботи було зазначено, що гуманітарні науки володіють дещо іншою сутністю, аніж науки абстрактні і природничі. Потрібно уточнити нашу позицію і розкрити її більш детально. Проблема людської свободи, яка практично є центральною в дискурсі суспільних наук стає критично важливою для розуміння відмінного характеру суспільних наук (в тому числі політичних), однак залишається не єдиним аспектом, який спричиняє розрізнення між різними типами наукових дисциплін. Для більш повного розуміння таких відмінностей потрібно констатувати, що суспільні процеси є складнішими для наукового аналізу і прогнозування передовсім через те, що зовнішнє середовище у будь-якому процесі є таким, що активно змінюється. На відміну від більш інертного зовнішнього природного середовища в природничих дисциплінах, людство тут значно менш зрозуміле і передбачуване. Такий поділ між природничо-математичними науками й суспільними закладений в самій суті цих дисциплін і визначає характер взаємодії.

Вважаємо за доцільне залишити такий поділ, однак у контексті природничо-математичних наук виокремити абстрактну і практичну частину. Це необхідно для того, щоб проілюструвати відмінності між практикою і теорією, а також показати процес формування ідеології на базі науки. Отже, наш поділ базуватиметься на класифікації наук, яку запропонував ще О. Конт. Чим вище окрема дисципліна стоїть у цьому рейтингу, тим більш можливий плюралізм концепцій, альтернативних трактувань і тим важче виокремити універсальні абсолютні закони. Найбільш складним об'єктом розгляду, на нашу думку, є суспільство, оскільки випадковостей (або ж таких речей, які не підпадають під існуючі теорії) у ньому є найбільше. Соціум, серед інших складних систем, знаходиться найближче до хаосу в гносеологічному сенсі (об'єктивно його пізнавати і вивчати найскладніше). При цьому, розміщення «вниз» чи «вверх» певної дисципліни нічого не говорить про її важливість чи вплив: йдеться виключно про абстрактність та моногенність дисципліни.

Антропологічний підхід базується на визнанні індивіда, який є основним суб'єктом суспільної і політичної взаємодії. У людини є невіддільна атрибутивна

характеристика, яка неодноразово ставала предметом дискусій, проте яка все таки незмінно впливає на перебіг всіх політичних чи суспільних процесів. Це атрибутивна характеристика свободи, яка належить індивіду не тільки тому, що він має унікальну біосоціальну природу, а й тому, що він наділений розумом, який значною мірою може бути ізольованим від зовнішніх факторів довкілля. Однією з рис такого індивіда – найчастіше, є бажання бути залученим до спільноти – реальної чи уявної, не важливо. І саме ідеологія часто дає йому таку можливість, перспективу бути членом якоїсь спільноти з однаковими цілями і розумінням світу. Тобто, на нашу думку, прийняття ідеології якоїсь спільноти – є актом здійснення свободи вибору і бажання індивіда бути залученим у одну з людських спільнот. Цей підхід не викреслює впливу інших факторів на вибір людини, в тому числі і соціально-політичних та економічних. Так, часто людина не задумується над вибором і конструюванням свого світогляду, приймаючи його механізмом наслідування від батьків, друзів чи оточення, однак такий вибір існує, і перспектива формування свідомості також. Якщо індивід не хоче належати і бути членом отриманої ним спільноти, він прикладатиме зусиль заради спочатку ексклюзії з цієї спільноти, а потім й інклюзії в іншу спільноту. І першим кроком, який він здійснить на цьому шляху – буде прийняття ідеології бажаної для нього соціальної спільноти.

Ідеологія марксизму, як і однойменний науковий підхід, будувались на вилученні людської свободи з наукового аналізу. Якщо людської свободи дійсно не існувало би, а існувала би тільки «пізнана необхідність», то не виключено, що потреба у плюралізмі політичної науки і конкуренції ідеологій би відпала. Існування спеціальної методології вивчення суспільних наук було би виключено з порядку денного, а всі суспільні явища і процеси були би достатньо жорстко і однозначно детерміновані, як це відбувається в неживій природі (фізиці) чи живій (біологія). Однак, таке ототожнення індивідуальної свободи з фікцією спричинило до того, що наукова теорія марксизму ніяк не відрізнялась від політичної ідеології. Невизначеність, яка характеризує людську свободу не дозволяє ігнорувати її як аспект наукового аналізу. Цьому є кілька пояснень:

- Людська дія, тобто дія відповідного актора, який має необхідні можливості впливу може докорінно змінити суть і розвиток історії. Це, перш за все, пояснюється в сфері наукових інновацій. Винайдення Інтернету чи утвердження теорії відносності докорінно міняє сам розвиток суспільства та його історію. Те, що такі речі найчастіше випадкові, якраз підтверджує великий ступінь ентропії у розвитку людської цивілізації. І хоч, випадковості як такої не існує, а кожне явище має свою причину, в контексті людського мислення і поведінки, майже нереально говорити про знаходження сталих зв'язків. Саме тому можна говорити про таку псевдовипадковість, яка практично нічим не відрізняється від реальної випадковості. Оскільки знайти причинно-наслідкових зв'язків ми не можемо, то можемо говорити про випадковість та ймовірнісний характер розвитку.
- Розвиток суспільства відбувається на основі впливу людини на процес, його пізнання і перетворення. Звісно, не можна стверджувати, що одномоментний вплив індивіда на розвиток того чи іншого явища докорінно може змінити його, проте взаємодія багатьох індивідів, які ціленаправлено або ж мимоволі впливають на об'єкт докорінно може змінити його сутність і розуміння.

Повертаючись до розгляду методологічних підходів ми стикаємось з кількома суттєвими проблемами. Першою, і мабуть найбільшою методологічною проблемою дослідження ідеології є питання адекватного визначення того, що є ідеологією. Оскільки соціальні науки є плюралістичними та паралельно існують школи і напрямки, які відрізняються в методах і трактуванні вихідних даних, то може здатись, що різні наукові школи є певною мірою ідеологічними і такими, що склались через наукові чи інші преференції авторів-засновників. Тим не менше, ми не можемо так розглядати наукову дійсність. Наука, хай навіть і соціальна, має відмінності від ідеології.

Опишемо найбільш вагомі відмінності між наукою та ідеологією за допомогою антропологічного підходу по пунктах:

1) *Інтерес*

Інтереси індивіда часто обирають шляхом свого вираження ідеологію. Механізм такого явища доволі простий. Оскільки політика найкраще пристосована до боротьби і реалізації саме групових інтересів, людина свідомо, але найчастіше несвідомо, долучається до групи, яка має споріднені з нею інтереси. Ці інтереси в суспільствах сталого розвитку найчастіше інституалізовані та закріплені за конкретним політичним рухом, який бере на себе обов'язок відстоювати їх. Водночас, матеріальні інтереси часто поступаються духовним. Регулярно прихильниками «буржуазних» ідеологій є небагаті люди, а соціалістичних – заможні, в тому числі ті люди, які володіють засобами виробництва. Індивідуальна людська свобода, у сукупності з бажанням бути причетним до певної соціальної спільності (тобто необхідності бути частиною колективу) призводить до того, що людина може обрати ту соціальну групу, яка близька до неї не в матеріальному, але в мисленневому і духовному плані.

Наука, як суспільна так і природнича, також має інтерес. Індивід, який займається наукою, завжди повинен мати суб'єктивне зацікавлення в пізнанні. Або ж, якщо говорити про політичні дослідження, інтерес завжди має замовник. Актор політичної арени замовляє дослідження для того, щоб мати можливість діяти найбільш продуктивно щодо власних егоїстичних цілей, яких можна досягнути, маючи раціоналізовані наукові дані, які є більшою мірою об'єктивними. Іншими словами, науку також розвиває інтерес, однак він має скоріше дуальну дослідницьку (також егоїстичне бажання бути першовідкривачем) і ринкову природу, як спосіб отримання винагороди (матеріальної чи інтелектуальної переваги).

2) *Ступінь суб'єктивності*

Суспільні науки не можуть бути повністю об'єктивними. Максимум, про що можна стверджувати – те, що вони об'єктивовані. В суспільних науках, у тому числі і політичних, велике значення має персона дослідника. Якщо науковець дивиться на світ крізь призму ліберального світогляду – результати дослідження, чи, скоріше, їх інтерпретація будуть одними. Якщо крізь призму марксистського чи

неомарксистського, то можемо очікувати іншу інтерпретацію. Це є найбільшою складністю, яка зустрічає нас на шляху розрізнення наукового й ідеологічного знання і вчення. Однак, щодо такого стану справ є кілька зауважень:

- Результати політичних досліджень, незалежно від використовуваної методології, зазвичай не особливо відрізняються. Відмінності можуть траплятися в деталях, а не в основних вихідних даних. Ця гіпотеза зокрема підтвердилась у дослідженні з соціальної психології, де очікування стосовно відмінностей висновків науковців з різними політичними поглядами виявились значно вищими ніж реальні відмінності у їх результатах [191]. Відповідно, ми можемо стверджувати скоріше, що науковці більш остерігаються ідеологізації своєї роботи та роботи колег, аніж реальні масштаби явища.
- Політичне дослідження науковця носить відсторонений характер, воно може підтвердити здогадки, або ж спростувати їх. Часто, результат дослідження суперечить особистим поглядам і цінностям вченого, однак це не є причиною зменшення його цінності. Так, свідомо чи несвідомо, результати роботи можуть коригуватись в залежності від бажаного результату, але така поведінка не толерується науковим середовищем.
- Відмінності у трактуванні одних і тих же даних, часто спричинені унікальною антропологічною сутністю індивіда, його можливості і свободи бачити наявну проблему з різних сторін. Призма світогляду вносить корективи щодо питання, яке досліджується, однак не є визначальною, оскільки основним критерієм наукової раціоналізації має виступати об'єктивність.
- Ідеологічне знання – часто таке, яке синтезується позанауковими методами, на підставі внутрішніх відчуттів, інтуїції та життєвого досвіду дослідника. Об'єктивність не виступає його критерієм, оскільки воно націлене, перш за все на задоволення інтересів особи чи соціальної групи.

Однак, розбіжність трактувань вихідних даних – є не тільки специфікою і проблематикою наук суспільних чи гуманітарних. В. Мельник в цьому контексті

стверджує: «Для гуманітарного пізнання один і той самий об'єкт (ним постає текст як такий) може мати різні інтерпретації та пояснення з погляду парадигмально-ціннісних засад дослідника. По суті, те ж саме простежуємо у квантовій механіці, коли саме позиція спостерігача є визначальною стосовно результату дослідження [98; с.10]».

Основні причини відмінності результатів наукових досліджень полягають не стільки у особливостях сприйняття та опрацювання даних, скільки в наукових зацікавленнях дослідника. Це означає, що основні відмінності трапляються не стільки в результатах і висновках, скільки в обранні предмету дослідження та методів роботи.

3) *Інерційність і динамічність*

Ідеології є доволі динамічними структурами. Проте, існує кілька аспектів які потрібно враховувати, оскільки динамічність не бінарне поняття, а може бути різною:

- Політичні партії, які на сьогодні є основними реципієнтами ідеологічного знання, можуть доволі швидко, в залежності від обставин змінювати свої ідеологічні положення. Однак, в силу інертності людської свідомості, вони уникають цього в більшості випадків, обмежуючись лише косметичними змінами. Найчастіше, однак, зміни ідуть від низового рівня, тобто від виборців, які спостерігають розходження ідеологічних параметрів з об'єктивною дійсністю. Тому ми можемо говорити скоріше про потенційну можливість ідеології швидко змінюватись і пристосовуватись до вимог часу, однак на практиці ідеології доволі інертні [162].
- Найбільшою динамічністю ідеології володіють під час великих соціальних зрушень, як от революції. При чому можна говорити як і про політичні революції, які передбачають докорінну зміну влади, так і культурні (постмодерн, секс-революція, гендерна революція).

Наука є значно більш динамічною структурою. Наукова парадигма або адаптується і розвивається відповідно до нового знання, або відкидається як хибна

[77; с. 142]. Наукова теорія не має іншого виходу, ніж адаптуватися до вимог часу і нових досліджень, оскільки в протилежному випадку зійде на маргінес, а з часом взагалі зникне з поля зору наукового дискурсу. У людському мисленні наукові теорії, які віджили себе, також заміщуються новими, які більше відповідають дійсності, оскільки хибне знання в науковому світі не має права на існування. Дотримуватись маргіналізованої концепції згубно для репутації науковця і мало хто стане цим займатись.

Необхідно також розглянути цю проблему з іншого боку. Структура ідеології складається з трьох основних елементів: образу дійсності, аксіологічної системи (ієрархії цінностей) та практичних вказівок [73; с. 154]. Така структура цілком адекватно відображає ідеологію як і в загальному абстрактному плані, так і в екстраполяції на людину. Якщо коротко на цьому зупинитись:

- 1) Образ дійсності – це те, яким індивід бачить світ. Ми бачимо одну і ту ж картину світу, але кожна людина сприймає його дещо по іншому, з огляду на свою унікальність і певну окремішність. Те що людина бачить – можемо назвати правдою; те що існує об'єктивно і не залежить від спостерігача – істиною. Завдання політичної науки – бачити не стільки правду, скільки істину. Ідеологія задовольняється меншим, тобто умовною «правдою»,
- 2) Аксіологічна система – це ті цінності, які дозволяють людині розділити суспільні і політичні явища і процеси на «хороші» і «погані», а речі на «чорні» і «білі». Тут ми спостерігаємо основний конфлікт ідеології, який полягає в розбіжності того «як є», і того «як має бути», з точки зору носія цих цінностей.
- 3) Практичні вказівки – це логічне продовження першого і другого змістового блоків. Що потрібно індивіду робити, щоб перетворити одну реальність в іншу. Іншими словами, як прикласти аксіологічну систему до образу дійсності. Ідеологія активна – їй недостатньо ангажовано бачити світ, їй потрібно його змінювати.

Існує позиція, що неможливо відділити ідеологічні елементи від наукових, тобто при такому розподілі завжди буде наявний суб'єктивізм. Тим не менше, наше завдання є дещо іншим. Нам не потрібно розділяти ідеологічні і наукові компоненти в структурі самої ідеології, а протиставити дві системи мислення одна одній. При тому, ми не заперечуємо того, що в першій системі може бути велика кількість дійсно раціональних елементів, а друга може вміщувати в себе ірраціональні аспекти, які випадково опинились у її структурі.

Відповідно, межу між ідеологією і наукою найкраще проводити у плані світоглядному. Потрібно розуміти, що в цьому аспекті розгляду, науковий і ідеологічний світогляд перебувають на різних щаблях типів світогляду. Існує світогляд буденний, який ми використовуємо для повсякденної орієнтації в суспільному просторі і теоретичний, мета якого пояснення і розуміння об'єктивної дійсності. Зупинимось на них детальніше.

Буденний світогляд – це спосіб розуміння, пізнання і перетворення дійсності на основі безпосереднього чи опосередкованого досвіду. Такому світогляду не можна відмовити у значній мірі правдивості, оскільки висновки з подій і узагальнення часто будуються на неоднократному повторенні певних явищ, фактів і особливостей суспільного життя, а також їхньому прийнятті і використанні. Іншими словами – людина спостерігає за світом, отримує інформацію від нього безпосередньо, або через сім'ю і друзів. Індивід бачить як функціонують певні механізми, як вони впливають на нього і до чого це призводить. Образ цього світу закарбовується в пам'яті людини, формується система цінностей, яку людина часто запозичує зі свого оточення. Як наслідок, на основі цього бачення світу, в якому поєднується узагальнення з вірою, людина формує власні принципи й інтереси. Світ для такої людини достатньо простий і зрозумілий. У ньому існують власні «закони», індивід знає що очікувати від життя та від завтрашнього дня. Важливим аспектом є те, що інтереси значної сукупності людей групуються до купи і формалізуються задля політичного представництва і суперництва. Так, людина приймає певну ідеологію, і найчастіше цей процес є несвідомим.

Буденний світогляд є спрощеним і стереотипним. Людині немає потреби знати як суспільні механізми функціонують, розвиваються тощо. Індивіду достатньо бачити їх взаємозв'язок з собою та яким чином здійснюється інтеракція між ними. Буденний світогляд базується на емоціях і відчуттях: «я відчуваю, що живу так». Відношення людини до життя є для нею найправдивішою основою орієнтацій. Лише сам індивід може визначити чи він багатий чи бідний, щасливий чи нещасний, добрий чи поганий. Об'єктивне порівняння у таких випадках не завжди працює, оскільки правда для стороннього спостерігача буде відрізнитись від правди суб'єкта буденного світогляду. Відчуття і їх усвідомлення є важливішими від точних порівнянь та статистичних даних.

Теоретичний світогляд має дещо іншу сутність. Він є спробою пізнання світу з врахуванням обмеженості нашого чуттєвого апарату і раціоналізації його. Виокремимо його основні характеристики:

- Знання про суспільну і політичну дійсність сприймається не на віру чи на основі особистісного досвіду й емоційних переживань, а через систему доведень чи спростувань шляхом логічної чи фактологічної аргументації того чи іншого твердження. При тому, спростування тої чи іншої закономірності важить більше, оскільки майже для всього можна знайти підтвердження [154; с. 105].
- Критичність сприйняття. Це означає, що будь-яка інформація, навіть з особистого досвіду, не може сприйматися як істинний факт. Оскільки людське мислення не є досконалим, і має ряд недоліків (доречно згадати про 4 ідолів мислення, які виокремлює Ф. Бекон) [24, с. 73], звичайного спостереження за об'єктом природного чи соціального світу недостатньо. Відповідно, навіть якщо ми не маємо сумнівів щодо об'єктивного характеру певного явища, теоретичний світогляд зобов'язаний перевірити наявні факти і осмислити їх. Як ми вже стверджували раніше, завдання науки, окрім підтвердження теорій лінією аргументації, є критичне її сприйняття, а також пошук можливих спростувань. Теоретичному

світогляду недостатньо опиратись на особистий приклад чи приклад близьких людей – одиничний досвід є малозначущим та упередженим.

Щоб зробити розрізнення між наукою та ідеологією більш точним, можна підійти до проблеми ще з одного боку. Ідеологічне світосприйняття та ідеологія як система зокрема, мають багато спільного з релігією. Аргументувати дане явище можна порівнявши ці два феномени. Основною їх спільністю, яка протистоїть науці є бездоказова віра. Цей факт є особливо важливим з огляду на те, що наука, в тому числі і політична, не приймає жодного положення, яке базується виключно на вірі в щось, або в когось. Завжди має існувати логічний ряд доведення, який складатиметься з ланцюжка аргументів, які будуть підкріплені фактами, а в разі відсутності таких, логічними доводами, які матимуть в основі символічну чи математичну логіку.

Думка про те, що ідеологія має багато спільного з релігією не є новою. Звісно, між ними, навіть на перший погляд, існує багато розбіжностей, які не дозволяють механічно використовувати метод аналогій щодо розгляду одного з цих феноменів через інший. Проте, при більш детальному розгляді, стає зрозуміло, що між ідеологією і релігією насправді є такі спільності, які є не випадковими. Аналіз спільних і відмінних рис, особливостей функціонування ідеології і релігії заслуговує не одної наукової праці, щоб вичерпати це питання. Ми на цьому зупинятись не будемо, лише зауважимо, що таку подібність зокрема впливає з творів К. Маркса і Р. Арона. Якщо перший називає релігію – «опієм для народу», акцентуючи на тому, що основним призначенням релігії є зняття морального болю і важкості з людей, які породжені капіталістичною експлуатаційною системою, то другий використовує конструкцію «опій інтелектуалів». Це назва, однієї з його найвідоміших робіт, яка присвячена критиці захоплення європейською, а особливо французькою інтелігенцією, «лівою» думкою й ідеологією. У цьому випадку Р. Арон називає комуністичну ідеологію наркотиком, який найбільше спокусливий для представників освічених верств суспільства в Західному світі [10; с. 133]. Цим ще раз можна проілюструвати наше твердження, що вибір ідеології – може бути і вільним процесом, оскільки абсолютна більшість таких людей – не пролетарі,

відповідно їхні погляди сформували не соціально-економічні умови свого часу, а відчуття духовної і мисленнєвої близькості з представниками марксистського комуністичного світогляду. Схожі думки є і в інших науковців. Російський вчений А. Зінов'єв, взагалі ототожнює релігію і ідеологію, називаючи першу – «епохальною ідеологією» [56]. І хоч ідеологія значно більш осмислена і раціоналізована – її витoki є близькими до релігійних.

Цікаво аргументує потребу релігії в науці британський вчений, представник біологічної школи природного відбору і популяризатор науки Р. Докінз. Хоч автор і говорить про релігію, даний приклад цілком можна застосувати і для ідеології, оскільки в даному аспекті вони функціонують однаково. Науковець доволі іронічно висловлюється щодо релігії. Суть його висловлювань в тому, що релігія позиціонує себе як поза науковий тип світогляду, так звана «віра» без доказів. Вважається, що суперечності між релігією і наукою не можуть принести шкоди останній, оскільки ці системи функціонують паралельно і не перетинаються, причому обоє намагаються досягнути чи відстояти істину [e45; с. 65]. Але насправді ситуація є відмінною.

В сучасному світі (принаймні у розвинутих країнах) наука має більший авторитет ніж релігія і в певних сферах життя претендує на монополізацію істини. Релігія намагається це використовувати. У тому разі, якщо якусь релігійну догму чи положення підтверджується науково, нехай навіть опосередковано і не сповна, це максимально широко використовується задля самоствердження релігії і надання їй солідності і самостійності. Ряд благодійних організацій, тому числі фонд Темплтона, виплачують достатньо великі кошти науковцям, які висловилися в підтримку існування Бога, або ж заперечують теорію еволюції. В той же час, якщо певне наукове знання прямо суперечить релігійним догмам, релігійними діячами вважається, що ці знання про дійсність не є суперечливими, оскільки у віри і науки свої шляхи пізнання істини [45, с.104].

Аналогія ідеології з релігією тут, на нашу думку, є повністю доцільною. Якщо ідеологічне і наукове знання протирічать один одному, це значить що ідеологи не зважатимуть на нього, оскільки істиною для них виступають інтереси

соціальної групи, яка є носієм ідеології. Натомість, всі ідейні теоретики використовують науку для того, щоб надати своїм вченням солідності і максимально підвищити їх статус. Проте, на відміну від релігії, яка своєю основою має міф, ідеологія – зберігає раціональний базис. Ці системи будують на такій основі, яка є продуманою і осмисленою. Над нею можна думати і навіть змінювати, в той час як релігія не допускає зміни своїх догматів. Звісно, ідеологія не настільки пластична як наука, однак вона володіє більшою рухливістю ніж теологічна концепція.

Б. Голованов визначає три основні постулати позитивного методу для чистоти отримання наукового знання. До них входять: «займання позиції зовнішнього спостерігача, підтримання стану нейтральності і технологічність» [33; с. 47] Що це означає на практиці? Бути зовнішнім спостерігачем означає, що наша свідомість та інтелект мають бути дистанційовані від особистого досвіду, та від тих речей, які є зрозумілими само собою, оскільки, часто це так не є. Наш здоровий глузд також може мати пізнавальні біаси і керуватися стереотипами та ілюзіями. Необхідно бути стороннім спостерігачем та не бути зацікавленою особою, по суті не мати своїх інтересів та переконань. Якщо дослідник займає позицію стороннього спостерігача, то він повинен послідовно і постійно утримуватись від будь яких оцінок чи суджень, які мають ціннісний чи оціночний характер. Це означає, що дослідник не має права давати оцінок «добрий» чи «поганий», «прийнятний» чи «неприйнятний». Це і є другим принципом запропонованим позитивістами – «нейтральності». Відповідно, і третій принцип – «технологічності» має сенс тільки у поєднанні з двома попередніми і передбачає використання методів природничих і точних наук, які мають високу прогностичну точність до соціальної сфери. Лише в такому випадку предмет науки може залишитись по справжньому науковим на думку позитивістів.

Водночас, наша позиція полягає в тому, що нормативність такого підходу є майже нереалістичною. Спроби сформувавши цілісну методологічну концепцію на основі цих постулатів не призводила ні до чого ефективного. По суті, це би мало призвести до всеохопної соціальної теорії, яка заснована на реальній фактичній

достовірності. Тим не менш, цього не сталося, тому що існують суттєві проблеми з самою достовірністю соціальних та політичних фактів. Наші цінності орієнтації та інтереси не просто викривляють соціальну реальність, але й впливають та впливатимуть на наші спроби її пізнання.

Механізм формування наукової теорії та ідеологічної концепції має деякі спільні риси. Будь яка теорія може формуватись у людському мисленні, фактично, лише на основі індукції, тобто з опрацювання певних фактів і явищ соціальної дійсності і конструювання, опісля цього, теорії, яка спроможна пояснити ці явища. Водночас, якщо ми говоримо про світогляд то буденний його формат майже повністю є формування індукційного типу – ми пізнаємо світ та будуємо його розуміння на основі отриманої інформації. Теоретичний світогляд, натомість, частіше дедуктивний – коли ми розуміємо загальні закономірності і вже тоді пристосовуємо їх до свого життя.

Доречним є скористатись ще однією аналогією, за допомогою якої можна пояснити різницю між наукою та ідеологією. Найбільш загально це проявляється у відношенні між правдою та істиною. Правда передбачає таке відношення до реального світу, яке відповідає дійсності з конкретної, спеціально не деформованої точки зору. Істина відображає же саму дійсність.

Наука – користується науковим методом для розробки, підтвердження і верифікації теорії. Ідеології такі труднощі не потрібні. Їй не потрібно перевіряти свої гіпотези і припущення, оскільки мета ідеології не в тому. Для ідеології та науки функціонують різні механізми верифікації теорії, які базуються на протилежних підходах. Найбільш адекватним для науки вважаємо підхід К. Поппера і його принцип «фальсифікації». Ідеологія в свою чергу – не користується принципом «фальсифікації».

Отже, як формується теорія, яка може вважатись науковою в політичній сфері. Для прикладу візьмемо «соціологічний закон Дюверже» і спробуємо розмежувати процес і алгоритм її становлення по етапах.

1. Збір фактажу (максимально широке зібрання бази даних по проблемі). Збираємо дані по країнах з альтернативними виборчими системами і результатами виборів.
2. Пошук взаємозв'язків між даними (індукція). Виявляємо загальне правило, яке справджується при підстановці даних, формулювання гіпотези.
3. Формулювання можливого мисленнєвого експерименту чи потенційної ситуації фальсифікації теорії.
4. Подальше спостереження і прогнозування за допомогою теорії (дедукція – виведення одиничного з загального)

У разі того, якщо появляються факти, які суперечать даній теорії, вона вже не може вважатися законом, а, щонайбільше, закономірністю. Якщо коефіцієнти кореляції є значними, доречним є говорити про залежність одного явища від іншого, чи про їхню взаємозалежність. Однак, часто такі залежності є поверхневими, а істинний зв'язок проявляється у тих обставинах, які ми не досліджували.

Варто зазначити, що критерій фальсифікації – є мінімальною, але не вичерпною вимогою до наукової критерії, він лише є тою мінімальною планкою для того, щоб теорію можна було вважати науковою. Якщо певну теорію не можна спростувати за наявних для цього умов, наприклад теорему про існування Бога, вона не може вважатися науковою. Науковій теорії недостатньо покладатися лише на підтвердження і докази своєї правоти. Та і в контексті теорії, яку ми розглядали все ж траплялись ситуації, які вибивались з загального тренду. Відповідно, саме теорія не справджується зі 100% точністю. В цьому і суть ймовірнісного характеру прогнозів у соціальних науках та їх лише відносна точність.

Ідеологічна теорія починає формуватись подібно до наукової. Перш за все, збираються і осмислюються факти. Однак, якщо науковий метод передбачає, окрім збирання цих методів ще і їх перевірку на достовірність, релевантність і достатність, то ідеологічна теорія може цим нехтувати. Замість фактів вона може використовувати міфи, легенди, показові приклади і, основне, уже готову інтерпретацію фактів і ставлення до об'єктивних фрагментів соціальної реальності.

По суті, ідеологічна теорія не має критичного сита при збиранні своєї бази даних, на яких пізніше буде конструюватись концепція.

Після того, по аналогії з наукою, починає формуватись концепція, або ж теорія. З огляду не те, що вхідними даними для конструювання такої теорії були не тільки сухі факти, а й уявлення та ставлення до таких фактів, ідеологічна концепція окрім пошукового аспекту, який описує «правду» і її розумінні, формує значний настановчий аспект, який ми називаємо «вченням». Він створюється для того, щоб дати людині можливість окреслити необхідні орієнтири у цій «правді», а також для підтримки стабільності і стійкості самої ідейної теорії.

На відміну від наукової гіпотези, яка не стає теорією, поки не підтвердилася експериментами, логічним чи іншим доведенням і пройшла перевірку на спростування, ідеології не потрібно, щоб її теорію можна було спростувати, і тому принцип фальсифікації апріорі не передбачений. Ідеологічна теорія перманентно зацікавлена у своїй підтримці, тож на її користь збираються все нові і нові докази, аргументи і факти, які підтримують її правоту, натомість не беруться до уваги ситуації, які можуть її заперечити. Якщо ідеологічний прогноз не справджується, це не привід для ідеологів відмовлятися від власної концепції, а лише підлаштовувати нові дані у свою систему. По суті, концепція постійно підсилюється, знаходяться нові і нові докази її правдивості і релевантності, що підсилює її виживання.

Часом трапляється таке, що одного разу сформувавшись, ідеологічні концепції часто втрачають зв'язок з реальністю, і майже неможливо змусити ідейного прихильника відмовитись від своїх поглядів. Існує певний психологічний феномен людського мислення, який полягає в тому, що людині потрібна певна змістова упорядженість, доктрина, яка допомагає пояснювати світ [154; с. 248]. Для індивіда є бажанішим присутність «поганої» доктрини, яка має таку ж прогностичну цінність як і генератор випадкових чисел, ніж взагалі ніякої. Саме тому людина з таким небажанням відмовляється від певних ідеологічних концептів, оскільки з ними її життя здається більш прогнозованим, стійким і не таким хаотичним. Врешті решт, антропологічні дослідження людського

світосприйняття підтверджують, що людині характерно бачити впорядкованість та цілісність навіть тоді, коли його реально не існує.

У іншій праці Н. Талеба «Антикрихкість» досліджено питання ризику, а також стійкості соціальних (і не тільки соціальних утворень) до кризових явищ і потрясінь. Автор висуває шкалу так званої крихкості:

Крихке → Невразливе → Антикрихке

Антикрихке – в його концепції, це не просто невразливе, а таке, яке від помірних потрясінь стає лише кращим. Цікавим є те, що до категорії крихкого, дослідник відносить як наукові теорії, так і ідеології. Логіка його доведень наступна: «крихке хоче спокою, антикрихке розвивається в умовах безпорядку, а невразливому просто все одно» [153, с. 48]. Згідно такої логіки – крихкі об'єкти рідко зазнають серйозних потрясінь, а коли їх зазнають, найчастіше руйнуються. Науковій теорії автор протиставляє феноменологію, а ідеології – міф. Стосовно розмірковувань автора щодо наукової теорії дійсно можна погодитись. Принцип фальсифікації Поппера – це і є тим мінімальним «стрес-тестом», який повинна пройти кожна гіпотеза для того, щоб вона могла претендувати на істинність. Наукові теорії апріорі хибкі – якщо вони перестають відповідати реальності – вони достатньо швидко руйнуються. Стосовно протиставлення ідеології та міфу – то наші позиції розбіжні. Міркування Н. Талеба щодо крихкої сутності ідеології та «антикрихкості» міфу як такого мають сенс лише в контексті міфу як абстрактного загального явища. В сучасному світі міфи часто мають крихку і обмежену породу і як ми вже зазначали раніше – гинуть в процесі раціоналізації. Це не стосується, власне, міфологічного світогляду як світоглядної призми. Такий тип бачення світу, незважаючи на бурхливий розвиток науки і техніки нікуди не зникає, а лише продукує нові міфи. Однак конкретні одиничні міфи зазвичай є не стійкими, і лише окремі з них (як наприклад міф про «богообраність» того чи іншого народу) можуть залишатися в свідомості поколінь людей, а не вироджуватись на протязі короткого періоду часу. Живучість політичних міфів є тим феноменом, який демонструє можливість існування у свідомості людини кількох, взаємовиключних положень.

Ідеологія, навпаки, є «антикрихким» утворенням, якщо використовувати міркування цього дослідника. Соціальні перетурбації, навіть якщо вони направлені проти положень ідеології, у більшості своїх випадків позитивно впливають на світ ідей. Серед безлічі фактів, подій і явищ соціальної реальності, які найчастіше заперечують положення тих чи інших ідеологій, завжди попадаються і такі, які прямо чи дотично сприяють її розвитку і конституювання. Особливо активно це проявляється в період гострих соціально-політичних і соціально-економічних криз, коли ідейні розбіжності стають особливо гострими. З точки зору ідеологів – така ситуація стала можливою тільки тому, що суспільство (чи влада) не дотримувались ідей «правильного» шляху і не дивились на світ крізь призму «правильної» ідеології. При цьому для різних ідейних груп будуть свої пояснення та причини кризи.

Повертаючись до наукового методу, можемо стверджувати, що він передбачає чітку верифікацію теорій до рівня науковості. Без їх апробації і перевірки за його допомогою, певна теорія, в тому числі і політична, не може вважатися відповідною наукових стандартів. Звісно, такий науковий метод не є універсалією. Існують приклади відкриття фундаментальних законів існування всесвіту та окремих суспільних закономірностей, які були відкриті імпульсивно, а не за визначеною методикою. Але і такі концепції, після їх встановлення і конституювання можна було перевірити за допомогою згаданого наукового методу. Імпульсивне відкриття не втрачає цінності дослідження – найчастіше йому передують роки і десятиліття роботи які заклали підґрунтя для логічного висновку.

Прихильність людини до формування у себе довершеної картини світу, пояснює легкість прийняття тієї чи іншої ідеології індивідом. Ідеологія, яка пропонує чіткі і зрозумілі для пересічної людини речі – набагато бажаніша ніж науково-політична теорія, яка не може бути універсальною і визнає свою обмеженість. Адаптувавши своє мислення до тієї чи іншої теорії одного разу, індивід з вираженим небажанням буде приймати інші концепти чи відкидати таку теорію. Це існує навіть за умови, якщо така концепція не володіє ніякою прогностичною чи реальною пояснювальною цінністю. Як ми вже стверджували

раніше: для людини набагато більш бажаним є присутність слабкої в науковому плані, зате емоційно близької суспільної призми, ніж складної і неповної наукової картини світу.

Розглядаючи проблеми розмежування і розрізнення наукового та ідеологічного знання, можемо підбити такі проміжні висновки:

- Ідеологія і наука є відносно схожими системами, які, однак мають суттєві внутрішні відмінності, які пов'язані з аспектами об'єктивності, критичного мислення й динамічності.
- Найдоцільніше розмежування здійснювати на основі типів світогляду: ідеологічному відповідає буденний світогляд, науковому – теоретичний.
- Ідеологія за своєю суттю є ближчою до релігійної системи знань ніж до наукової. Принципи прийняття ідеології людиною більше відповідають теологічним ніж раціональним.
- Незважаючи на суб'єктний фактор наукового знання, наука все ж прагне до максимальної об'єктивності, на відміну від ідеології, яка може його ігнорувати, акцентуючи увагу на «необхідності суб'єкта».
- Для позначення наукового знання найкращим критерієм буде «істинність/хибність», в той час як для ідеологічного важливим буде ціннісний елемент – «правильно/неправильно».

Якщо розглядати структурні системи науки та ідеології в політичному дискурсі, а також те, як вони проявляються у свідомості окремої людини, то можна резюмувати наступне:

- Наука та ідеологія, без сумніву, є системами одного логічного типу, вони мають суттєву зовнішню схожість і навіть логічну внутрішню подібність. Однак, якщо здійснювати дослідження цих феноменів більш глибоко, то можна виявити що існують суттєві розбіжності між ними.
- З огляду на зовнішню подібність досліджуваних об'єктів варто зазначити, що особливості співвідношення науки та ідеології в політичному дискурсі

можна виявити лише після того, як ми дослідили характер, суть, особливості і функції цих двох досліджуваних об'єктів.

- Людина є адекватним об'єктом розгляду для визначення особливостей співвідношення науки та ідеології. В людині, а саме в її свідомості та світогляді найбільш точно можна розкрити співвідношення ідеологічного та наукового знання. За допомогою антропологічного підходу ми даємо змогу побачити унікальність людини, а також механізми перцепції ідеології і науки індивідом.
- Наука виступає основою ідеологічних концептів на сучасному етапі. Базуючись на раціональних твердженнях, ідеологія будує навколо них оточення з того, що реально є близьким та чіпляє людину: відчуття справедливості чи несправедливості, а також емоцій, які викликає суспільство та політичне життя.

3.3. Варіанти взаємодії ідеології з наукою: вплив на методологію та політологічні категорії.

Існують багато різних типів взаємодії ідеології з наукою. На їх розгляд можна присвятити кілька різних робіт. Тому, в цій дисертаційній роботі зосередимось тільки на кількох: передовсім на впливі на методології та на окремі політичні категорії.

На думку Є. Мамчур, «Існує два аспекти взаємовідносин ідеології та науки. Один з них – це наука *та* ідеологія. Інший – ідеологія в науці [87; с. 58]». І якщо перший полягає у вивченні соціальної реальності, яка стала можливою завдяки ідеології, то у другому контексті йдеться про прямий чи опосередкований вплив ідеології на науку через філософію, світогляд вчених тощо. Такий вплив часто є деструктивним, але його наявність можна зрозуміти інтуїтивно. Фактично до цього можна віднести ті установки і потреби дослідження, які є нав'язаними і зовнішніми та які не відповідають науковим критеріям. Більш неоднозначним є питання ідеології в науці, що за самим визначенням є прихованим. Однак, сам лозунг

деідеологізації в науці є скоріше утопічним і таким який не може справджуватись на практиці.

При цьому наука сама по собі не є синонімом прогресу, покращення життя чи всезагального добра. М. Горкгаймер влучно зауважує: «Фабрики смерті в Європі так само проливають світло на відносини між наукою та технічним поступом, як і виготовлення панчіх з повітря [35; с. 77]».

В даному контексті ми не будемо говорити про вплив політичних ідеологій на політику загалом. Зрозуміло, що такий вплив є величезним і часто політика інтерпретується як боротьба певних ідей за панування в соціумі. Однак резонним є опис впливу ідеологій, як систем цінностей на наукові категорії політології.

Найбільше на розвиток політологічних категорій, на нашу думку, вплинула ліберальна ідеологія. Щоправда, вплив лібералізму на науку в більшості випадків є нейтральним, оскільки за його допомогою впроваджувався методологічний плюралізм, можливість досліджувати соціально політичні явища і проблеми під різними кутами зору. Лібералізм як ідеологія вважає себе вільним від забобонів і морально легітимізує будь-які раціональні способи пошуку істини, і не засуджує певні форми і спроби поза наукового пошуку, хоча і має скептичні установки щодо них. Вихідні установки науки та лібералізму мають багато спільного, хоча на певному етапі вони також почали розходитись.

Окрім безпосереднього впливу на категорії політичної науки, ідеології спричиняють «дроблення» уже існуючих категорій на певні менші категорії, яких доцільно розділяти по функціях які вони виконують, а також до творення нових категорій. Так, розвиток лібералізму як ідеології спочатку спричинив до виникнення категорії «негативна свобода», а потім (разом з соціалізмом) до виникнення «позитивної свободи». Ідеології, водночас, є серйозними продуцентами політичних явищ і фактів. Всі ті особливості, які вони породжують, з часом стають предметами розгляду політичної теорії та інших наук.

Соціальна наука фактично завжди виконує навздогінну роль – вона пояснює та узагальнює ту соціальну реальність, яка виникає незалежно від неї, часто через

вплив і розвиток ідеологій як систем уявлення про світ і про його необхідну організацію.

Найбільшого впливу ідеології, наука зазнає в тоталітарних режимах, прикладами яких були гітлерівська Німеччина і комуністичний Радянський Союз. Фактично, при таких режимах вона стає додатком до ідеології та інтересів влади і втрачає свою незалежність. Тоталітарний режим – є всеохопним і підпорядковує владі абсолютно все: в тому числі сферу думки та пошуки істини.

Розглянемо не такі критичні і радикальні випадки, а вплив ідеологій на конкретні політологічні категорії в глобальному світовому масштабі. Такий вплив є меншим ніж у тоталітарних режимах, але він також присутній. Звісно, в контексті даного дослідження ми не зможемо дослідити навіть частково вплив, який здійснили ідеологічні концепції на політологічні категорії, тому зупинимось лише на двох, найбільш симптоматичних, на нашу думку. Це такі категорії як держава і демократія. Перше поняття ми розглянемо в контексті опосередкованого впливу, а друге через прямий вплив.

Опосередкований вплив ідеологій на політичну науку (на прикладі категорії «держава»)

Категорія держава, оскільки вона є однією з центральних в політичній науці зазнала впливу всіх крупних ідеологій. Однак, потрібно зауважити, що в контексті того, що категорія «держава» є достатньо широкою і неоднозначною, ідеології спричинили, скоріше, множинність і дроблення цієї категорії на менші, конкретні форми держави як такої. В даному контексті можна говорити про «поліцейську державу», «соціальну державу», правову державу» тощо. Сама політологічна категорія держави залишилась більш нейтральною.

Однак, політичні ідеології спричинили до створення окремих фрагментів соціальної реальності, раніше небачених форм держави, що і стало предметом наукового розгляду. Так, ідеології у таких обставинах є активними учасниками політичного поля і продукують величезну кількість політичної інформації, яка часто досліджується вже ретроспективно. Поява соціальної, поліцейської чи

тоталітарної держави була би неможливою без проактивної ролі ідеологій, які через своїх прихильників сформували такі, небачені раніше форми організації суспільства.

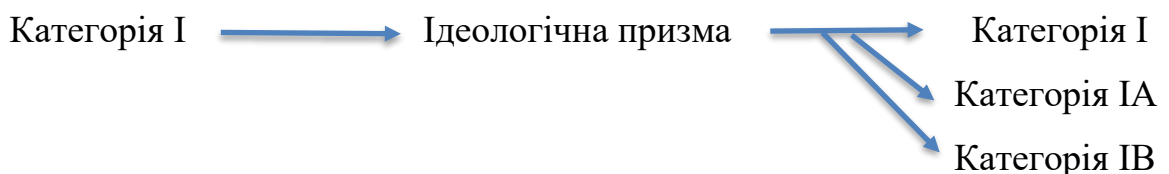
Політичні ідеології створюють продукти нової соціальної реальності. Світ ідей, хоча і безпосередньо витікає з матеріальних передумов, проходить по колу і спричиняє творення нової дійсності, яка не була присутньою в історичній ретроспективі.

Завдяки розвитку політичних теорій лібералізму і консерватизму, дійсність отримала спершу ідейні концепти держави, яка ґрунтується на верховенстві права і домінуванні окремої людської особистості над бажаннями соціуму, а потім реальне їх втілення. Політична наука розпочала досліджувати такий варіант організації державного інституту, і це стало предметом наукових дискусій.

Ідейна концепція навіть не обов'язково має бути втіленою в життя задля входження її до поля наукового розгляду. Держава Платона так і ніколи не була втіленою в реальність, однак наукові теорії брали її до розгляду і намагались осмислити її. Відповідно, попадати в поле наукового розгляду можуть також ідеологічні трактування політичних явищ, навіть до того часу, як вони вперше проявились в реальності (або не проявились взагалі). Утопії, які не існують ніде, окрім нашої свідомості – все таки стають предметом наукових досліджень та розвідок.

Загалом можемо виокремити таку модель опосередкованого впливу ідеологій на політологічні категорії:

Схема №3.1. Опосередкований вплив ідеологій на науку (дроблення).

Уточнимо схему на більш конкретних прикладах. Ідейна доктрина соціал-демократизму, яка виникла і трансформувалась з радикальних комуністичних

поглядів, спричинила до появи якісно нового типу держави – соціальної. Попереднім формам організації суспільства не було притаманно централізованого забезпечення незахищених верств суспільства прийнятним рівнем державної підтримки, а також надання великих можливостей «позитивної» свободи. Нова дійсність, яка виникла під впливом ідеологічної системи також стала предметом дослідження науки. Ідеологія сформувала нову політичну реальність, яка і стала предметом дослідження.

Аналогічною є ситуація з «поліцейською державою». Фашизм спричинив до появи якісно нового формату відносин в соціумі, а як наслідок і нової соціальної дійсності. До того моменту не було ні технологічної чи економічної можливості, ні ідейного бачення конструювання таких соціальних систем, але через уявлення людей про такий спосіб – це все стало можливим.

Згадуючи радянську наукову школу, то вона розвивалась під диктатом ідеології комунізму, і, відповідно, категорія держави розумілась виключно в марксистському розуміння як «інструмент панування класів». Як ми вже стверджували раніше, суспільні науки в тоталітарних режимах стають заручниками національної чи класової ідеї і втрачають свою незалежність. Детальніше про ідеологізацію наукових категорій та їх наступну деідеологізацію йтиметься у наступному розділі.

Отож, перший аспект впливу ідеологій на політичну науку можна інтерпретувати як «конструювання нової соціальної дійсності, яка і стає предметом розгляду політичних наук». Це відображається у контексті дроблення політичних категорій на більш дрібні і спеціалізовані, а також у появі нових. Даний аспект впливу є опосередкованим – він здійснюється не напряму, а через вплив на об'єкт вивчення політичних наук – суспільства політичного.

Безпосередній вплив ідейних доктрин на політичну науку

(на прикладі категорії «демократія»)

Для пояснення прямого впливу ідеологій на політологічні категорії можна використовувати наступну схему:

Схема №3.2. Прямий вплив ідеологій на політологічні категорії

Категорія А Ідеологічний вплив Категорія АВ

Етимологічне визначення категорії «демократія» з грецької - це «влада народу». Таке визначення підходило для давніх греків, але категорія демократія в контексті «народовладдя» зараз широко не застосовується. Г. Шипунов, зокрема підтверджує цей факт: «Незважаючи на те, що ми можемо дослівно перекласти значення виразу «демократія» (грец. demos – народі kratos – влада), це нам не допоможе в розумінні того, чим демократія є фактично [179; с. 112]». Грецька демократія – це тиранія більшості, в той час як сьогодні вона має кардинально інше значення.

Сучасне розуміння демократії в політичній науці є приблизно таким же, яке використовували ліберальні ідеологи. З часом їх розуміння стало домінуючим і ввійшло в науковий дискурс. Першопочаткове розуміння демократії – було не моделлю чи ідеалом – а конкретною назвою конкретного явища. Під впливом нормативної концепції лібералізму категорія «демократія» перетворилась у стандарт, ідеальну конструкцію з новими, небаченими раніше особливостями. Має місце прямий вплив ідеологічних конструктів на політичну науку в контексті зміни значення однієї з базових категорій політології.

Вплив ліберальних концептів на політологічну категорію «демократія» виявився настільки сильним, що почасти, до категорії «демократія» додають прикметник «ліберальна». «Ліберальна демократія» - це сучасне розуміння цього явища і ця категорія окреслює дещо інші характеристики, ніж ті, які були закладені спочатку.

Щодо «демократії» як політологічної категорії, то окрім прямого впливу, вона зазнала також опосередкованого. По аналогії з «державою», можемо говорити про «демократичний централізм», «плюралістичну демократію», «елітарну демократію», феміністичні варіанти цього явища тощо. Ідеологія комунізму спричинила до появи, так званого «власного» варіанту режиму «демократичного централізму», який хоч і називався демократичним не відповідав ні сучасному, ні первісному значенню категорії. «Демократія» у феміністичних доктринах також

відмінна і має свої особливості. Таким чином, можемо стверджувати, що дана категорія зазнала як і прямого (зміни значення), так і опосередкованого (дроблення) впливу ідеологій.

Звісно, в розробці категорії «демократія» не все пройшло крізь призму ідеологізації. Так, виявлення індикаторів демократії, як от «конкурентні вибори» - це дослідження реальних вимог часу. Але визначення демократії – як політичного режиму, який захищає права меншості, характеризується реальною політичною і соціальною свободою індивіда – це той вплив ліберальних теорій, які ввійшли в русло політичної науки. В даному контексті ми не вважаємо, що такий вплив є негативним чи призвів до сумнівних наслідків, однак констатуємо, що при визначенні відповідності конкретних країн до демократичного режиму, науковці світу користаються ліберальним розумінням демократії, який не обмежується лише процедурним аспектом. Зокрема, Economist Intelligence Unit⁶ і організація Freedom House⁷ у своїх рейтингах щодо відповідності країн демократичному рівню означає демократію саме у такому, ліберальному аспекті.

Якщо розглядати це питання більш широко, в контексті політичних режимів, то саме ідеології спричинили до їхнього поділу і закріплення в політичній науці. До становлення різноманіття ідеологій не було причин виокремлювати автократичні і демократичні режими, оскільки тодішні політичні режими були якісно відмінними від сучасних.

Опосередкований вплив ідеологій на політичну науку шляхом впливу на наукові інтереси дослідника

С. Кара-Мурза у своїх дослідженнях стверджує, що багато наукових теорій, в тому числі і не політичних, наприклад, як «теорія еволюції» Ч. Дарвіна, чи розробка Дж. Бруно геліоцентричної системи Н. Коперника зазнали суттєвого впливу ідеологій. «Менш очевидним є вплив ідеології не на поведінку ученого в суспільстві, а на сам пізнавальний процес: на вибір тематики, формулювання

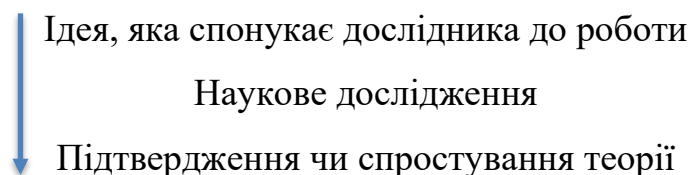
⁶ Сайт організації. URL: <http://www.eiu.com/home.aspx>

⁷ Сайт організації: URL: <https://freedomhouse.org/>

проблеми, визнання чи заперечення тих чи інших теорій [62]», - стверджує автор. На Д. Бруно, за словами С. Кара-Мурзи впливав культ Сонця, який він сповідував, на професора Ч. Дарвіна – капіталістична ідеологія та ідеї філософа Мальтуса. Майже всі політичні дослідження були мотивовані та стимульовані певними ідеологічними концептами, які намагались підтвердити чи спростувати за допомогою наукового методу. Якщо певне положення підтверджується шляхом його перевірки науковими методами і не є внутрішньо суперечливим, ми можемо його виокремити зі структури ідеології і включити до системи науки.

Тим не менше, ми не вважаємо такий стан справ реальним негативним впливом ідеології на науку. На нашу думку, не є важливим де і від чого науковець отримав натхнення та ідею для розробки власної теорії. Набагато більш важливим для наукової теорії є можливість її верифікації та розуміння того, як вона справджується в реальному житті. В даному контексті не варто заперечувати важливість і можливості інтуїтивного осяяння та ідей, які пізніше еволюціонують у наукові теорії. Тому виводити концепцію впливу ідеології на науку через мотивування до наукової рефлексії, на нашу думку не є доцільним.

Схема №3.3. Опосередкований вплив ідеологій на науку через персону дослідника

Суспільна реальність настільки складна і багатогранна, що є недоцільним прагнути до гомогенізації науки. Різні політологічні школи, які часто збігаються з ідеологічними напрямками, пропонують своє бачення (переважно аргументоване і сформоване) соціальної реальності. Через те що об'єктивну істину досягнути не завжди є можливим, то такий стан справ є найбільш бажаним на сучасному етапі, оскільки дає змогу найбільш повно дослідити ті чи інші феномени. Однак, потрібно пам'ятати, що дослідження, які претендують на науковість, і на відносну об'єктивність повинні відповідати ряду важливим критеріїв і бути проведеними в

межах наукового методу, а не шляхом інтуїтивного чи чуттєвого пізнання дійсності.

Отже, серед можливостей впливу ідеології на науку ми можемо виокремити наступні варіанти, які були розглянуті у цьому підрозділі:

- 1) Ускладнення та формування нової соціальної реальності, що стає предметом вивчення політичної науки і, зокрема, проявляється у формуванні нових категорій. Цей вплив варто називати опосередкованим впливом, шляхом творення нової соціальної реальності, яка і стає предметом вивчення.
- 2) Перетворення соціальної реальності таким чином, що нова реальність стає відображати відповідність ідеологічним ідеям, що і стає предметом дослідження. Тут йдеться про докорінну зміну звичних раніше речей шляхом ідеологічного впливу.
- 3) Вплив ідеології на персону дослідника чи на традиції наукової школи, коли навіть безумовні наукові здобутки виходять з ідеологічних передумов. Мета дослідження, зацікавленість в конкретному дослідницькому запитанні – це часто має причиною ідеологічний вплив.

3.4. Перспективи розділення наукового та ідеологічного знання: специфіка співіснування в демократіях і автократіях

Незважаючи на те, що наука в сучасному розумінні дуже недавно стала домінантним типом світогляду, вона по суті спричинила незворотні зміни у питанні впливу світогляду на навколишню дійсність. Тому, здавалось би, відсутність наукового світогляду у широких верств громадськості чи навіть політиків – не повинно бути суттєвою проблемою. Дійсно, з першого погляду проблема може здатись надуманою – тисячоліттями людство могло спокійно виживати користуючись міфами та релігією, та, навіть, розвиватись. Війни на основі вірувань, навіть геноциди, ставали трагедією окремих груп суспільства, але не

могли стати загрозою для існування людської цивілізації як біологічного та суспільного феномену.

Однак вже сьогодні неможливо уявити існування людської цивілізації, яка опирається на міфологічний чи навіть релігійний світогляд. Науковий світогляд не тільки спричинив до бурхливого розвитку науки і техніки, суспільно-політичних відносин, він по-справжньому став безальтернативним для виживання суспільства. Йдеться про те, що у разі відмови від нього, людство може знищити самого себе, при чому не тільки зброєю, але й нічого не роблячи з питаннями зміни клімату, розвитку нових бактерій та вірусів тощо. Науковий світогляд є необхідною основою для політичних еліт, які здійснюють управління суспільством – без нього звичний стан життя зміниться кардинально.

Йдеться не тільки про перспективи глобальних конфліктів спричинених політичними міфами про «вищу націю», «богообраний народ» чи «єдиноправильний» політичний лад. Навіть якщо людство зможе утриматись від глобальних конфліктів та мінімізує ризики використання зброї масового знищення, все ж цілий ряд проблем пов'язаних з відходом від наукового світогляду та критичного мислення можуть стати загрозою для нашого існування. Тут актуалізуються питання про заперечення зміни клімату і впливу на ці процеси людської діяльності, антивакцинації, техногенного забруднення тощо. Перелік глобальних загроз розширюється з кожним роком, а ідеологічні установки чи позанаукові теорії приносять свій вклад у проблематичність їхнього вирішення.

По суті, ми спостерігаємо парадокс: критичне мислення та науковий світогляд забезпечили людству краще життя, аніж коли небудь у минулому, але в той же момент позбавили стійкості до великої кількості викликів, основний з яких – альтернативні типи світогляду, які не просто зупиняють прогрес, але й можуть спричинити до руйнації, якщо не всього світу, то сучасного укладу суспільства.

Питання впливу паранаукового особливо важливо у сфері освіти, зокрема шкільної. Розповсюдження паранаукових сфер (від астрології до гомеопатії) в масову культуру призвело до суттєвих проблем не просто у сфері освіти, але і в подальшому житті людей.

«Паранаукове знання є дійсною проблемою сучасної професійної освіти через декілька причин: по перше, воно має деякі ознаки наукового знання: універсальність, системність, структурність. По-друге, паранаукове знання має ознаки наукової методології: здійснення спостережень, експериментів, прийняття постулатів, дедуктивних висновків, використання математичного апарату, складання класифікацій». [4; с. 56]

Формування критичного мислення є необхідною передумовою зменшення впливу загрозливих для нормального існування сучасної цивілізації позанаукових факторів. Це стосується зокрема критичного ставлення до найбільш радикальних ідеологій. Якщо певні паранаукові теорії все ж можуть суттєво не впливати на якість життя людей, то радикальні ідеології та течії можуть спричинити цілком реальні проблеми.

Особливо цікаво тут зупинитись на тому, як проблему співвідношення науки та ідеології вирішують в різних типах політичних режимів. Якщо говорити про досвід Радянського Союзу, де домінування ідеології було особливо помітним, варто зазначити, що врахування марксистсько-ленінської ідеології було обов'язковою умовою написання наукових праць у Радянському Союзі [59].

У 1920 роках з'явилися перші нормативно-правові акти, які регулювали ідейний характер наукової діяльності. У 1925 р. Народний комісаріат освіти УСРР ухвалив «Положення про науково-дослідні кафедри», яким при спеціальних дослідницьких установах – науково-дослідних кафедрах – створювали аспірантуру. У цьому документі, йшлося про те, що захист аспірантом його кваліфікаційної роботи «має zarazом виявити, наскільки аспірант ознайомлений з основними завданнями нашого радянського будівництва та орієнтується взагалі в основних політичних питаннях цього будівництва [59]». Це ще не всі вимоги. «Актуальність дисертації розуміли як її дотичність до тогочасної соціально-політичної ситуації; не тільки дисертації, а й відгуки на них обов'язково містили актуальну політичну риторичку [59; с. 45]». При цьому, опираючись на одну ідеологію, яка не заперечувала більшості наукових напрацювань (принаймні у природничих науках), система мала певний захист від деструктивних радикальних течій.

При цьому, в демократичних державах також не все однозначно. У Сполучених Штатах Америки всередині Республіканської партії є доволі потужне крило, діяльність якого можна охарактеризувати як антинаукове. Особливо потужно воно проявляло себе під час Адміністрації Р. Рейгана і Дж. Буша молодшого. Високий ступінь політизованості науки і присутність у них ідеологічних елементів призводить до того, що «по-справжньому наукова інформованість використовується як засіб для маніпуляцій з метою досягнення бажаних політичних результатів, від чого страждає сам політичний процес пошуку оптимального рішення [11; с. 192]».

Для Сполучених Штатів загалом характерне протистояння середовища науковців, в тому числі дослідників політики з одного боку та кількох крил Республіканської партії з іншого. Така ситуація була помічена ще в середині минулого століття. Два обстеження членів Американської асоціації політичної науки, проведені за участі Г. Тернера в 1959 і 1970 рр. показали, що близько 75% респондентів ідентифікували себе з Демократичною партією, а частка республіканців упала з понад 16 % до майже 12 % [218; с. 362–363]. Науковці рідше асоціюють себе з консерваторами, що і спричиняє конфлікт у питанні фінансування, підтримки політики тощо.

Якщо досліджувати політичні погляди самої наукової спільноти, то вони також красномовні. За дослідженням В. Руге, було помічено, що в середовищі політологів переважає ліберальна самоідентифікація. Лібералами себе назвали 30% опитаних, ще 22% визначили себе як поміркованих лібералів, а скоріше консерваторами – лише 10% [212; с. 474].

Така ситуація вже має ознаки того, що вона склалась не випадково. Однак, можна припустити, що такі погляди дослідників політики були сформовані внаслідок природного процесу їх походження. Тоді можна припустити, що політологічне середовище – це ті люди, які вийшли з нижчого середнього чи нижчого класів і таким чином більш схильні підтримувати Демократичну партію. Але В. Осін, опираючись на результати досліджень розвінчує цю думку. [107] «Припущення, згідно з яким політологи *in masse* – це люди, чия мотивація у плані

вибору професії може бути описана, як «бажання вдосконалити існуючу політику має привабливий вигляд, але тільки до того часу, поки не звертаєшся до даних щодо соціального походження політологів». Зазначається, що «і професори, і студенти в політичній науці походять з очевидно високого соціального оточення... [204; с. 6]». Такого розрізнення немає серед інших масових професій, окрім, можливо, медиків. Відповідно, більш логічним є припущення, що саме перебування у науковому середовищі сприяє розвитку соціал-ліберальних та прогресивістських ідей, що виливається у типові для спільноти ідеологічні вподобання.

Але в середовищі прихильників Демократичної партії та прогресивістів також все дуже неоднозначно. Новий виток дискусії стосовно обмеження свободи наукових досліджень, висловлювань і думок науковців піднявся у 2020 році та пов'язаний з рухом «Black lives matter». У підрозділі 3.1. ми вже описували цю ситуацію, тому не будемо зупинятись на ній ще раз.

Повертаючись до українських реалій, то у вітчизняній політичній науці широкий пласт досліджень присвячено пошуку «ідеального» ідеологічного підґрунту діяльності держави. Висловлюються цілий ряд пропозицій, які часто є взаємовиключними.

«Україна за формою і суттю має бути національною соборною державою – аксіома прагматичного консерватизму, яка не підлягає дискусії [171; с. 601]» – саме такі твердження є концентрованою формою ідеології в науковій дискусії. Суспільні науки за своїм характером не можуть формувати аксіом та поза дискусійних точок зору. Однак потрібно повернутись трохи назад і здійснити розгляд місця і ролі суспільних наук в структурі наукової системи.

Засновник позитивізму О. Конт розробив цікаву методологічну схему, яка відображає зростання складності об'єкта дослідження залежно від зміни фокусу науки: з абстрактного до природничого і далі до суспільного. Певною мірою це дозволяє говорити про зміну точності наукових дисциплін та їх «чистоти».

Схема №3.4. Класифікація наук за О. Контом (доповнена).

- Суспільні науки (соціологія, політичні науки, економіка) – тобто науки де об'єктом є людина і її взаємодія в соціумі, а також суспільство як цілісний елемент;
- Біологічні науки, або ж науки «живої природи»;⁸
- Фізичні науки, або науки «неживої природи»;
- Абстрактні теоретичні науки (математика).

Однією з найбільш суттєвих відмінностей науки від ідеології – є перманентний сумнів. Наука про політику розуміє всю складність соціальної реальності в якій ми живемо і, відповідно, не висловлює тверджень про універсальний характер тих чи інших взаємозв'язків. Якщо конкретна політична теорія зазнає краху, тобто існування тих принципів на яких вона функціонує не буде виявлено в суспільстві, або ж вони виявляться іншими, така теорія визнається такою, яка втратила свою актуальність і науковий статус. Ідеологія має іншу природу і вона «не вміє» та не хоче визнавати своїх помилок. Ідеологічна концепція завжди є «правдивою» і такою, яка функціонує на підставі власної, часто незнищенної логіки. У цьому підрозділі ми хочемо показати, що наука, в тому числі і політична, на даному етапі має свої межі, і багато речей, зокрема в суспільстві не може пояснити, або підвести під якесь правило. Ідеологія же не звертає на її увагу. Її закономірності приймаються за істинні навіть при відсутності чи малій кількості емпіричних даних, а недосконалість її логічних ланцюжків компенсується емоційним напором.

Повертаючись до згаданої класифікації наук, існує ще один важливий критерій, на основі якого ми можемо розділяти науку на такі галузі. Йдеться про можливість прогнозування і передбачення певних процесів на основі знання законів і закономірностей. Розглянемо кількісний спосіб прогнозування, тобто

⁸ Хімію ми не відносили до фізичних чи біологічних наук, оскільки сфера її інтересів охоплює як «живу» так і «неживу» природу. Місце цієї науки є серединним. Однак, визначення її місця не є предметом нашого дослідження.

передбачення того, яким буде SF⁹ без зміни якісних показників, або ж так званих умов гри. Велика кількість дослідників, в тому числі Н. Талеб вважають що науці (дуже обмежено) під силу лише кількісне прогнозування. Щодо якісного прогнозування – то воно не є можливим. Якщо ми прогнозуємо якесь явище, яке кардинально змінить суспільне життя, в тому числі і в сфері політики (наприклад винайдення Інтернету), то знання про появу Інтернету – буде рівносильним його відкриттю. Іншими словами, ми не можемо передбачити змін правил гри [154; с. 262].

Як ми знаємо, абстрактні науки можуть досконально прогнозувати поведінку об'єктів в замкнутих теоретичних систем ідеального типу. Для ілюстрації цього проведемо мисленневий експеримент з кулею у замкнутому двовимірному прямокутному просторі¹⁰. Змоделюємо замкнутий прямокутник (на прикладі більярдного стола). Наділимо його фізичними характеристиками, якими він би міг володіти в реальному світі (звичайними, не екстраординарними розмірами, прийнятним коефіцієнтом тертя поверхні, яка є незмінним на всій площині тощо). Помістимо в середину цього прямокутника ідеальну кулю з визначеною нами масою і характеристиками. Суть нашого мисленневого експерименту полягає в тому, щоб максимально точно спрогнозувати рух кулі по нашому уявному замкнутому просторі.

Для чистоти експерименту вважаємо нашу систему замкнутою й ідеальною. Беруться до уваги тільки ті показники, якими ми наділили систему і більше ніякі. Для експерименту нам необхідно запустити кулю в довільну сторону. Знаючи її масу, коефіцієнт тертя поверхні, напрямок кулі, силу з якою її запустили і решту параметрів, які можуть впливати на її рух в системі, ми без проблем можемо визначити весь подальший шлях більярдного шару. З феноменальною точністю можна спрогнозувати куди вона відбиватиметься після чергового зіткнення з границями прямокутника і де, врешті-решт, зупиниться. Прогнозування поведінки

⁹ Status Futurus

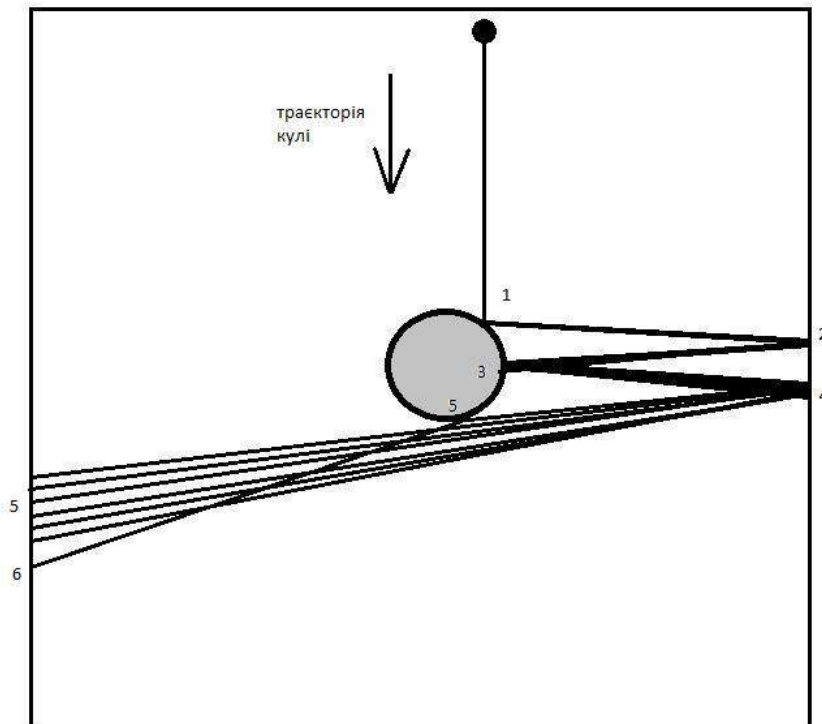
¹⁰ Приклад наведено за проводив Н. Н. Талеб. (див. Талеб Н. Н. Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости – 2-е изд., доп; пер. с англ. Москва: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2015. С. 295) Ми його дещо модифікуємо для потреб нашого дослідження.

об'єктів в замкнених абстрактних системах є таким, що легко вирішуються сучасною наукою. Такі моделі володіють ідеальною структурою і прогнозування в них здійснюється без найменшої похибки. Врешті решт, в таких системах ми використовуємо тільки ті дані, які задали самостійно.

Набагато складнішою є ситуація з прогнозуванням у природничих і, тим більше, в суспільних науках. Якщо ми спробуємо відтворити ідентичний експеримент в реальному житті, наприклад на справжньому більярдному столі, то наш прогноз буде значно менш точним. Навіть за умови, якщо більярдна куля буде дійсно ідеально круглою, коефіцієнт тертя на всій площі стола буде ідентичним, а напрямок й сила удару по кулі ми знатимемо абсолютно точно, наш прогноз володітиме ідеальною точністю тільки на обмеженому відрізку часу і довжині шляху кулі. Згідно підрахунків математика М. Беррі, які подаються в книзі Н. Талеба – кілька перших відбиттів кулі від бортиків ми можемо прорахувати з наявними даними, однак уже на 9 відбитті від бортика, нам необхідно враховувати гравітаційну взаємодію всіх великих об'єктів в кімнаті, оскільки вони можуть суттєво вплинути на траєкторію кулі¹¹. Для того, щоб надати триваліший прогноз, необхідно ще більше уточнювати розрахунки. Якщо припустити, що куля володітиме настільки великим запасом енергії, що відіб'ється від країв стола 54 рази, то для того щоб визначити траєкторію кулі, нам необхідно знати динаміку фактично всіх об'єктів у межах відстані швидкості світла від початку руху. Звісно, цей експеримент мисленнєвий, і практично неможливий у реальному житті, але він дозволяє зобразити наскільки обмеженим є наш розум і наскільки приблизним може бути прогнозування поведінки навіть доволі простих об'єктів в типових ситуаціях. Схематично зобразити цей експеримент можна так:

¹¹ Великі об'єкти в кімнаті впливатимуть на кулю протягом всього часу руху її по столу. Однак, цей вплив є незначним і відхилення від прорахованої траєкторії протягом кількох перших ударів об бортики будуть мізерними і їх можна не брати до підрахунку. Однак уже до 9 відбиття, гравітаційний вплив таких об'єктів досягає критичної точки – коли наша прогнозована траєкторія може дещо відрізнятись від першопочатково прорахованої.

Рисунок №3.1. Можливі траєкторії руху кулі у незамкнутій системі.

Як бачимо з рис.№1, уже після декількох відбиття кулі від бортика, наш прогноз втрачає свою корисність. Реальна траєкторія кулі буде щораз більше відрізнятися від прогнозу який ми дали на початку. Так, у реальному житті майже неможливо досягти відбиття кулі від бортиків велику кількість разів: тертя поверхні та втрати енергії при відбитті зупинять кулю значно раніше. Однак, у такому гіпотетичному експерименті можна стверджувати, що природнича наука може давати строгі прогнози на довготривалий період можна лише дуже обмежено. Висновок наступний – навіть мінімальна похибка, яка є неважливою при звичайний підрахунках за умови своєї мультиплікації (тобто частого повторення) збільшується геометрично і з часом починає впливати на кінцевий результат.

Ситуація в суспільних науках є ще більш неоднозначною. Якщо в природничих концептах можна хоча б на рівні теорії доволі чітко прогнозувати дії об'єктів, то такого фактично не можна здійснювати в суспільстві, оскільки воно настільки складний феномен, що різні прогностичні моделі, які застосовуються в суспільних науках, оперують настільки спрощеними уявленнями про дійсність, що прогнози, які даються при їх використанні дуже приблизні. У такі прогнози закрадаються ще більш значущі відхилення, і можливість прогнозувати є значно

обмеженою. Якщо ми проведемо аналогію з вище проведеним мисленнєвим експериментом про траєкторію кулі, то суспільстві зіткнемося ще й з додатковими труднощами:

- 1) Кількість чинників, які впливатимуть на рух кулі з самого початку буде більшим, і їх вплив може змінюватись фактично довільно в залежності від їх бажань і потенційної сили впливу.
- 2) Куля буде володіти умовною свободою. Її траєкторія залежатиме не тільки від зовнішніх обставин, але і від власного бажання/потреб/переконань.

Відповідно, можемо стверджувати, що прогностичні функції в суспільних науках майже нереально застосовувати в реальному житті. Усі моделі, які мають на меті прогнозування політичного життя охоплюють лише частину факторів, які реально впливають на перебіг того чи іншого процесу.

Приклад цього мисленнєвого експерименту ми наводили з метою показати обмеженість застосування знань навіть фізичних наук. Зрозуміло, в суспільних науках, така ситуація буде складнішою і сфера застосування наук про суспільство буде меншою. Це стосується і політології, як частини суспільних наук. Відповідно, в соціальних дослідженнях за умови неможливості дослідити всю генеральну сукупність, часто застосовуються статистичні показники значущості, які дозволяють говорити про наявність зв'язку чи його вплив з певною ймовірністю. На прикладі це виглядає наступним чином: «результати похибки дослідження не перевищують 3% за ймовірності 0,95». Це означає, що ми не тільки лише приблизно оперуємо якимось значенням, але і даємо 5% ймовірності, що його коливання можуть бути більшими, аніж зазначено.

Політичні науки, на відміну від ідеології, рідко дають вичерпні прогнози. Їм під силу передбачити вектор розвитку того чи іншого явища, виявити тенденції і закономірності. Ідеологія, зазвичай, стверджує що володіє універсальними механізмами передбачення суспільного розвитку і намагається «просвітити» в цьому людей. Відповідно, розглянувши аспект прогнозування, ми підходимо до питання про те, на основі чого таке прогнозування має здійснюватися, а саме законів і закономірностей політичної науки.

Деякі дослідники виділяють закони політичної науки. Розглянемо їх детальніше. А. Світа, зокрема, стверджує: «У політології типізовані три види таких законів – закони структури, функціонування і розвитку [135; с. 60]». У першому випадку ми можемо говорити про закони, які визначають способи організації і форми політичних інститутів і систем. Закони функціонування розкривають суть і особливості політичних процесів. І, нарешті, закони розвитку займаються розкриттям зміни (руху) суспільства чи певних систем. Однак, на нашу думку, ці речі не є законами у їх класичному розумінні.

Наприклад, структурний закон поділу влади на три гілки у демократичних країнах – це не безумовний закон, а, скоріше нормативний припис, який впливає з контексту доречності задля стабільності і стійкості політичного режиму. Більше того – цей припис має суттєві ціннісні ознаки «доречності» і «правильності». Функціональний соціологічний закон М. Дюверже – скоріше закономірність (оскільки з нього бувають рідкісні, але винятки). Закони розвитку, як наприклад закон переходу до демократії – ми можемо вважати скоріше тенденцією, оскільки багато країн у своєму переходу до демократії зробили «відкат» назад, а ситуація з розвитком «гібридних» режимів залишається однією з найбільш дискусійних сфер політології.

Прийнято виділяти три ступені залежності одних явищ від інших, строгості виконання певних послідовностей. Класифікують їх у порядку збільшення строгості взаємозв'язку. При відсутності такого взаємозв'язку чи за умови незнання про такий взаємозв'язок, ситуацію характеризують як випадковість. Якщо встановлено такий зв'язок, прийнято говорити про три ступені його у напрямку збільшення сили і строгості:

- 1) Тенденція – передбачає залежність об'єктів у більшості випадків, можливість тих чи інших явищ розвиватись у певному ключі.
- 2) Закономірність – залежність правдива у всіх випадках, окрім форс-мажорних.
- 3) Закон – залежність справджується у всіх випадках. У разі того, якщо закон не спрацьовує хоча б один раз, його не можна вважати універсальним законом.

Можна коротко проілюструвати кожен з цих аспектів. Тенденція: чим вищий ВВП на душу населення в країні – тим вищий рівень демократії в ній. Одночасно, про це твердження говорять як про кореляцію: ймовірну залежність двох об'єктів, адже кореляція не означає точну та обов'язкову наявність причинно-наслідкового зв'язку.

Закономірність: «Соціологічний закон Дюверже», «Залізний закон олігархії» Р. Міхельса. Такі закономірності дійсно добре пояснюють наявну соціально-політичну дійсність, хоча мають і ряд винятків.

А саме «чистих» законів у політології існувати не може. Фактично всі такі «закони», мають винятки, і відповідати званню «закону» не можуть. Якщо такі винятки, ще і не були виявлені, то з великою долею ймовірності вони будуть виявлені в найближчому майбутньому. Через мінливість суспільства існує вірогідність того, що політичні режими, які існують зараз докорінно зміняться в середньостроковій перспективі, як це трапилось з інститутами і нормами рабовласницького ладу, феодалного середньовіччя чи просвічених абсолютистських монархій. Єдиний виняток перекреслює значення закону як такого. Так, хоч деякі найбільш стійкі закономірності в політичних науках і отримали назву «закон», наприклад, «залізний закон олігархії» Р. Міхельса, це не зовсім так. На нашу думку, такі назви є умовними і, скоріше, літературним прийомом, ніж визначенням реальної строгості зв'язку.

Важливо уточнити, що в сучасних політичних дослідженнях частіше використовують категорії «закономірність» чи «кореляція», оскільки вони є менш строгими і дозволяють передати непередбачуваність самого суспільства, групи людей чи, можливо, навіть окремого індивіда. Такий підхід, на нашу думку є більш прийнятним та обережним.

Політичні науки, в силу того що вони є суспільними дисциплінами – повинні оперувати саме закономірностями і кореляціями. Можливість вивести об'єктивні універсальні закони – це лише наслідування з наук точних і природничих, що навряд чи дозволить покращити ситуацію просто скопіювавши наявні термінологічні установки. При цьому, кореляція розглядається як пріоритетний

спосіб визначення закономірностей: саму кореляцію пізніше перевіряють на реальність, а не випадковість зв'язку та причинно-наслідкових елементів.

Ще однією причиною, чому неможливо вивести універсальні політичні закони є ще й те, що суспільно-політичне життя розвивається динамічно. Якщо у природі закладені одні «правила гри», які не міняються на протязі десятків тисяч, а то і мільйонів чи мільярдів років, то «правила гри» в суспільстві змінюються з величезною швидкістю (порівняно з швидкістю, яка є у «живій» та «неживій» природі). Так, якщо швидкість обертання Землі навколо Сонця змінюється настільки незначно і поступово, що нею можна нехтувати при будь яких звичних обрахунках, то зміна політичних інститутів та особливостей їх функціонування може проходити, навіть, по кілька разів впродовж життя людини.

Спроба вивести універсальні закони суспільного розвитку чи політичного життя – намагання скоріше ідеологів, аніж науковців. Серед найбільш відомих спроб – можемо виокремити закон суспільного розвитку К. Маркса, який був лінійно-стадіальним і побудованим на формаціях. Історичний розвиток людства підтвердив нереалістичність цього «закону».

Фактично, ми підійшли до ключового запитання: чи можлива «чиста політична наука» без впливу ідеології та ціннісних факторів. І, відповідно, постає наступне запитання, навіть якщо така політична наука і є можливою, то чи є в ній доречність?

С. Рутар висловлює наступну думку: «по-перше, абсолютно чистої гуманітарної науки (зокрема політології) не може бути, оскільки над її творцями тяжіють цінності епохи та їхні власні оціночні судження; по-друге, чистота гуманітарної науки значною мірою залежить від рівня суспільної свободи, в межах якої розвивається незалежне громадське експертне середовище [133; с. 114]».

Власну лінію аргументації потрібно розпочати з того, що політична наука (в загальному) склалась і може називатись наукою як такою. У неї є свій об'єкт дослідження – «політична сфера», є свій предмет, а саме – «закономірності і особливості цієї політичної сфери», є свої тенденції і закономірності, а також

методи, як автентичні (меншість), так і запозичені з інших суспільних та природничих дисциплін.

Також не потрібно вважати співмірними категорії «державне управління» і «політичну науку». На відміну від першого, остання не займається конкретними процесуальними справами і організацією вертикальної державної взаємодії, а найчастіше зосереджує свою увагу на вищих органах політичної влади. Окрім того, теоретична частина політичної науки займається не стільки виробленням технологій управління, скільки спробою осягнути і зрозуміти їхню сутність, а також іншими фундаментальними питаннями про природу влади. Державне управління менше стикається з політичною ідеологією, та хіба в окремих питаннях визначається нею.

Центральним питанням становлення чистої політичної науки, безумовно, є виключення з її структури ідеологічних компонентів та стереотипів масової свідомості. Зокрема, великою проблемою в сучасній українській політичній науці є етатизації політології. Часто дослідники (скоріш за все під впливом ще радянських напрацювань) вважають, що держава є фактично єдиним соціальним актором і регулятором, який має реальний вплив. Це не дозволяє відкинути певні ідеологічні звуження, хоча, насправді, в умовах збільшення кількості акторів, що мають політичний вплив, проводити аналіз потрібно більш комплексно та максимально враховувати їх всіх.

Водночас, тенденція до виключення зі сфери політичного «неполітичних» питань також є неоднозначною. Політична сфера не може існувати у вакуумі, а найчастіше вона виникає саме на межах зіткнення інших сфер: соціальної і економічної, правової та культурної тощо. Держава не є єдиним регулятором суспільного життя (хоч і опирається на легальне насильство). Багато процесів по своїй природі не піддаються регулюванню. Ідеологічний вплив рудиментів Радянського союзу призводить до того, що такі речі лише починають своє дослідження в Україні.

Однак, це не всі проблеми, коли ідеологічне мислення негативно впливає на науковий світогляд. Методологічний нігілізм, який проявляється у політичній

науці, часто тоді, коли плюралістичний методологічний інструментарій застосовується необґрунтовано. Можливість підходити до предмета досліджень з різних боків не означає, що можна досліджувати певні об'єкти сучасного політичного простору по аналогії з тими об'єктами які не можуть бути доречними прикладами, чи за допомогою застарілих або «оригінальних» методологічних концептів, які не мають наукової цінності.

Підводячи висновки, хочеться звернути увагу на декілька речей. У зв'язку зі величезною складністю суспільства і людини, як його базового елемента, а також тих принципів моральності і чеснот, які побутують в ньому, ми не маємо на меті закликати до відмови від ціннісних суджень та прийнятного ступеню суб'єктивізму дослідника. Необхідно пам'ятати, що політичний дослідник найчастіше живе у полі свого дослідження, кожного дня комунікує і взаємодіє з інститутами і нормами, які досліджує. Його позиція щодо них важлива не тільки з наукового (пошукового) боку, але і з нормативного (ціннісного аспекту). Перетворювати світ повинні ті люди, які хоча б трохи його розуміють. Але політичні науки не можуть складатися виключно з нормативного боку. Формуванням цінностей і норм, переважно, займаються релігія та ідеологія. Наука повинна робити це тільки у тому ключі, щоб протиставити їм власне, об'єктивоване бачення, яке повинно принести більше користі для збереження і розвитку людської цивілізації.

Також ми не заперечуємо проти інтуїтивного способу пошуку істини і можливих детермінант політичного життя. В такому складному полі, в якому розвиваються політичні науки, часто ми не можемо верифікувати отримані дані прикладними дослідженнями, більше того, часто неможливо навіть адекватно операціоналізувати такі змінні. Інтуїтивні пошуки істини в політиці іноді дають набагато кращі результати ніж стандартизовані методики. Відповідно, відмовлятися від «позанаукових» чи «поряднаукових» рефлексій сучасна політична думка не може. Досвід контакту індивіда з політичним формує неповторний досвід, який може стати цінним навіть без стандартизації. Однак, завдання політичних наук полягає в тому, щоб максимально коректно інтерпретувати такі дані. Якщо певна політична теорія була виведена інтуїтивним

шляхом, завдання дослідника – не видавати її за абсолютну істину, а визнати – що це лише один з можливих способів пояснення тих чи інших явищ. Теорії, які не можуть бути перевірені емпірично, чи апробовані на практиці, але при цьому мають статус непорушних догм – це те, що перетворює науку на ідеологію чи міф. Через це вона втрачає власну критичну сутність і з категорії «знання» переноситься в сферу настанов і догматики.

Раніше у нашому дослідженні ми звертались до ідеї Р. Докінза, зокрема про його думку, щодо потреби релігії в науці. В даному контексті вважаємо аналогію з релігією доречною, оскільки механізми використання наукового знання релігією чи наукою є фактично ідентичними. Також варто звернути увагу на ще один аспект: використання наукових знань задля створення управлінських, маркетингових і маніпулятивних технологій на ідеологічному підґрунті.

Авторитет науки у сучасному суспільстві досягнув високого рівня. Можливо, зараз він менший ніж у період Нового Часу, однак, ще ніколи широкі маси людей так масово не стикалися з продуктами науки у своєму житті. Лише в 20му столітті науковий світогляд став не одиничним проявом, а масовим явищем. Однак, як ми вже аргументували раніше, людині легше керуватися простим асоціативним і емоційним мисленням, аніж критичними інструментами наукового світогляду. Існування цих двох фактів спричинило до достатньо цікавої з дослідницького боку ситуації: людина специфічно користується так званим «науковим світоглядом», який проявляється, фактично, лише у формуванні в неї стійкого авторитету до науки. Достатньо стверджувати що певна (навіть далека від реальності) теорія є науковою – і людина готова повірити в неї. На нашу думку, саме через таку ваду, яка поширена у масовій свідомості і світогляді спричинений бум розвитку так званих «псевдонаукових» теорій і концептів.

В свідомості людини елементи міфологічного, ідеологічного і наукового світогляду можуть переплітатись найдивовижнішим чином. Будучи глибоко раціональним в одних сферах життя, людина може керуватись міфологічними критеріями в інших. Сьогодні чи не найвищим протягом всього розвитку людства як біологічного виду є мозаїчність світогляду окремішньої середньостатистичної

людини. В свідомості людини можуть співіснувати націоналістичні міфи одночасно з концепціями прав людини, а наукова інформація про суспільно-політичні відносини з міфологічними уявленнями про священність державної влади.

Окремим, не зовсім науковим, однак близьким до нашого питання, механізмом підтримки ідеології (псевдонаукової теорії, релігії тощо) є апелювання до авторитета. Незважаючи на те, що більшість вчених є атеїстами чи агностиками – висловлювання кількох, нехай не найвидніших представників наукового співтовариства про їх віру в «розумний замисел»¹², сприйматиметься віруючими, як той факт, що наука підтверджує їхні погляди. Так, релігійні люди часто апелюють до висловлювань одного з найбільш значимих філософів релігії Е. Флю, який у старості почав вірити у вищі сили. І, хоч така позиція є винятком, а не правилом серед наукової спільноти, і не є достатньо аргументованою, віруючі беруть до уваги тільки цей приклад, ігноруючи атеїстичні позиції інших, не менш значимих філософів чи науковців. Майже аналогічною, хоча і менш явною є ситуація з ідеологіями чи псевдонауковими теоріями. Авторитет науковців, дослідників та просто відомих персон використовується для посилення позицій бенефіціарів політичної ідеології.

У порівнянні з релігією, ідеологія має одну суттєву відмінність. Релігія – за своєю природою не може мати наукоподібного характеру, оскільки заснована на ірраціональному підґрунті. Вона може бути системою знань і переконань, однак вона не має дійсно схожої на науку форми. Ідеологія, в свою чергу, може (але не обов'язково має) такий раціональний базис, і саме по тій причині може будувати структуру системи, яка є подібною до наукової. Особливим тут, щоправда, є приклад нацистської політичної науки, першоджерелом якої був міф (як і релігії), але в той же час, вона намагалась розвиватись по наукових канонах [159]. Таке поєднання дало доволі цікаві результати. В першу чергу розвиток нацизму

¹² Релігійна концепція, суть якої полягає у вірі в тому, що життя на Землі і різноманіття живих видів, що населяють Землю не могли зародитися стихійно, а були створені «вищою силою», тобто персоніфікованим чи не персоніфікованим божеством.

ілюструє те, що свідомість людини є більш фрагментованою ніж здається на перший погляд. Людина готова прийняти фактично будь яку позицію, яка має для неї авторитет, не задумуючись над нею і не здійснюючи критичного осмислення положень того у що вона вірить. На цьому ґрунті і розвиваються політичні міфи та деякі ідеології – часто вони потребують лише віри у щось, а не критичного осмислення власних положень.

Щодо ідеології комунізму, або ж «наукового комунізму», як називали її самі ідеологи, то радянська комуністична ідеологія «... була раціональною в тому розумінні, що прагнула опиратися на науку, використовувати її досягнення і пропагандувати її широким верствам населення, а також сама претендувала на статус науковості [56]. Марксистський підхід був науковим до того часу, допоки не ввійшов в конфлікт з реальністю. Схеми цього підходу доволі швидко почали давати збої, а марксизм-ленінізм не приймав жодного ревізйонізму. На жорстку критику наразилась спершу позиція Е. Бернштейна, який побачив, що передбачення марксизму стали хибними, а потім цілої плеяди дослідників і теоретиків, які намагались адаптувати теорію до вимог часу.

Марксистський науковий підхід перестав відповідати вимогам часу у тому плані, що розвивався замкнутим в собі і не реагував на реальний стан справ у світі, який значно відрізнявся від прогнозів і теоретичних моделей, які були розроблені К. Марксом. Ігнорування динаміки світу і призвело до того, що марксистський науковий підхід перетворився у ідеологію.

Говорячи про використання наукових знань задля використання їх в маркетингових, управлінських і маніпулятивних технологіях на базі ідеології, то можемо спостерігати наступну картину. Суб'єктам політики потрібно комунікувати і взаємодіяти зі своєю електоральною базою. Задля отримання сприятливого результату комунікації, наприклад перемоги на виборах, політичні актори використовують політологічні, психологічні, соціологічні знання для формування технологій ідеологічної подачі. У зв'язку з ідеями, які побутують в соціумі розробляються технології впливу, суб'єкти політики мають змогу впливати на людей заручаючись їхньою підтримкою. Актори політичної арени

використовують у власних цілях мікроідеології свідомості людини. З іншого боку – політичні суб'єкти можуть користуватись здобутками політичної та інших наук задля реалізації своїх ідейних цілей і конструювання суспільства згідно своєї ідеологічної доктрини.

Сучасний стан розвитку політичної науки не дозволяє говорити про можливість реального відокремлення зі структури політичної науки позанаукових компонентів. Комплексність предмету дослідження, його мінливість, а також неможливість повністю абстрагуватись від нього спричиняє до невирішуваних складностей.

Так, дослідники політики не можуть бути повністю окремішними від предмету свого дослідження. Водночас, існує сфера, де нормативні політичні теорії фактично є дуже близьким до ідеології як явища, тому що вони також шукають відповіді на ціннісні запитання. Відповідно, такі аспекти навряд чи зможуть бути повністю відокремленими, як і не завжди є в цьому необхідність.

Висновки до Розділу 3

На основі всього викладеного в межах розділу, можемо зробити наступні висновки:

Знання про політичну дійсність у людини може формуватися різними шляхами та способами. Найпростіший спосіб не потребує глибинної рефлексії над політикою, а передбачає отримання знання впродовж процесу контакту з політичною реальністю. Таким чином формується буденна політична свідомість, яка по суті і є втіленням ідеології на базовому, одиничному рівні. Така свідомість є корисною для індивіда, вона структурує його розуміння політичного життя і правильною по відношенню до нього, однак фактично не має узагальнювальної цінності, тому що її не можна перенести на соціум загалом, особливо поза межами соціальної групи. Теоретичне освоєння політики (або ж наукове) є цілеспрямованим та формалізованим. Водночас, і такий тип політичного знання є скоріше об'єктивованим, аніж повністю об'єктивним, оскільки наші світоглядні обмеження частково впливають на отримані результати аналізу.

Оскільки буденний світогляд який і виступає базисом ідеології як явища не може бути механічно перенесений на інших членів соціуму, оскільки він пов'язаний з іншим життєвим досвідом, формування ідеології як явища потребує якісно іншої основи, яка може стати спільною для інших людей. Такою основою і стає наука. На її основі і будуються ідеологічні концепти, які будуть спільними для багатьох людей одночасно, а також доповнюватимуться стимулами та можливостями вирішити конкретні соціально-політичні завдання. Це ще більше ускладнює можливий процес дослідження, оскільки ці два паралельні явища, по суті, виходять в один порядок. Ідеологія опирається на наукові теорії і це додає їй стійкості, пластичності та інтегративності.

Більше того, утворені таким чином ідеології стають достатньо потужними формами, які мають вплив вже на наукові дослідження та політичну наукову теорію. Такий вплив може проявлятися як у прямій, так і у опосередкованій формі. Зокрема, у роботі розглянуто кілька типів впливу:

1) Безпосередній вплив ідеології на науку (найбільш яскраво це проявляється у формуванні нового, непритаманного їм спочатку змісту політологічних категорій)

2) Опосередкований вплив ідеологій на політичну науку шляхом формування якісно нових фрагментів соціальної реальності, які стають предметом розгляду науки.

3) Опосередкований вплив ідеології на діяльність політичного науковця, шляхом формування зацікавлень і преференцій у обранні тем дослідження і роботи. Мотивація пізнання і дослідження, найчастіше, виходить з ідеологічних передумов та уявлень про необхідність.

4) Використання наукових концептів, закономірностей і тенденцій для зміцнення становища ідеології, надання їй міцного статусу, еластичності вагомості і власної значущості. Наука є основою та базисом формування ідеологій. Вона надає їй стійкості та авторитету.

5) Використання наукових знань суб'єктами політики, задля досягнення своїх ідеологічних цілей. В цьому аспекті найчастіше використовуються саме

емпіричні наукові теорії, як інструментальні способи зміни навколишнього світу та суспільно-політичних відносин.

Викладені у розділі основні ідеї та положення відображені у авторських публікаціях [143-149; 151:152].

РОЗДІЛ 4.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕОЛОГІЧНОГО НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

4.1. Публічна ідеологія, як специфічний вияв ідеології

Говорячи про ідеології ми часто обмежуємось обговоренням певних структурних комплексів ідей, установок та переконань, які функціонують в суспільстві і з допомогою ключових стейкхолдерів змагаються за уми людей. Це розуміння ми означимо як, так званий, макропідхід. В альтернативному до нього – мікропідході, ми навпаки уникаємо соціологічної складової та переносимось у більш антропологічний вимір, який бачить у ідеології своєрідну лінзу, чи то пак призму, через яку людина дивиться на світ.

Окрім вищезазначених вимірів ідеології існує так званий «надвимір» - політичний та соціальний гегемон. Переважно дане поняття окреслюють як «державну» ідеологію. Однак, її характер, масштаби та спосіб втілення можуть бути найрізноманітнішими, а дискусія щодо її характеру продовжується і зараз. Ми аргументуємо доцільність термінологічного розрізнення категорії «державна ідеологія» на декілька окремих термінів, та виокремлення відносно нового поняття «публічна ідеологія».

Варто відзначити, що державна ідеологія вивчається не тільки класичною політичною наукою, але й інструменталістськими дисциплінами на зразок «державного», або «публічного управління». Принципова відмінність цих підходів полягає, перш за все, у предметі дослідження. Публічне управління досліджує сферу «policy», а класична політична наука «politics» [157] що і впливає на ключове питання, яке ставиться перед дослідником. Політична наука намагається зрозуміти що таке державна ідеологія, а публічне управління – як її ефективно використовувати. Часто такий інструменталістський підхід навіть не ставить перед собою за мету дослідити явище, а зупиняється лише на оцінці можливих переваг чи загроз.

Державна ідеологія у нашому розумінні – проєкт майже виключно ХХ століття. До цього часу інформаційні зв'язки в межах однієї держави не були

настільки сильними, щоб так сильно впливати на світоглядні призми одночасно великої кількості населення держави. Державна ідеологія у чистому вигляді можлива тільки у тоталітарному суспільстві, де владна верхівка має повний контроль над всіма внутрішніми інформаційними ресурсами. У той час, коли інформація поширювалась днями, тижнями і місяцями, ніяк не можна було запровадити державну ідеологію в основному через такі інструментальні обмеження. Лише поява новітніх методів комунікації: телеграфу, радіо, телебачення, створило можливим появу державної ідеології та тоталітарної держави. Також державна ідеологія мабуть може існувати загалом у автократичних режимах, просто не мати тотального характеру.

Водночас – комунікація та зв'язок сьогодні стали якраз тими причинами, чому сьогодні не можна встановити тоталітаризму у класичному розумінні. Для цього потрібен повний контроль за всіма каналами зв'язку та комунікації людей, а в епоху Інтернету встановити його майже неможливо. Навіть контролюючи всі традиційні медіа та використовуючи каральну систему проти інакомислячих, можливо тільки наблизитись до краю тоталітарної системи, але не встановити її. На прикладі комуністичного (за визначенням) Китаю можна спостерігати, що контроль за Інтернетом, в принципі, можливий, але ефективність його реалізації все одно значно нижча, аніж традиційних медіа.

Однак, якщо феномен державної ідеології в тоталітарних та автократичних режимах досліджений практично вичерпно, то у випадку з демократичними та гібридними режимами проблема залишається. Приховані державні ідеології, які лише опосередковано, або ж взагалі не зафіксовані в законодавстві є куди менш дослідженим питанням і мають більший простір для розвідок ніж державні ідеології в тоталітарних режимах, більшість з яких вже у минулому, а сьогодні залишаються хіба на політичному маргінесі, як от КНДР.

На нашу думку сьогодні є потреба у розділенні терміну державна ідеологія на її автократичне значення (власне «державна ідеологія») та «публічна ідеологія» як явище яке існує в системах повноцінної чи обмеженої демократії.

Розкриємо свою позицію детальніше. Існують дві крайні альтернативи розуміння ідеології в державі. Перша з них є певною мірою нормативною, та обстоює деідеологічний характер держави, відсутність якихось визначених ідейних факторів тощо.

Друга альтернатива переконує, що державна ідеологія існує у будь-якій державі, навіть за умови офіційного заперечення цього факту в Конституції. Визнаючи невідворотність існування окремих ідеологічних елементів на державному рівні варто все ж поставити питання: «чи можна такий стан справ назвати державною ідеологією?».

Незважаючи на те, що ми вважаємо, що у кожній державі є присутні ідеологічні елементи, все ж називати її державною ідеологією недоцільно, оскільки така надбудова має якісно інший характер. Саме тому постає питання про виокремлення нової категорії, яку доцільно «публічною ідеологією» по аналогії з іншими функціями демократичної держави.

Принципова відмінність між державною та публічною ідеологією, на нашу думку, є в тому, що державна ідеологія є імперативною та зобов'язуючою, в той час як публічна ідеологія задає лише «маячки», з достатньо широким допустимим відхиленням. В «полісі аналізі» практика поділу на «public» та «state» давно стала загальноприйнятою, і цей же принцип, на нашу думку потрібно застосувати для концепту ідеології. Якщо сформувати ключову розбіжність між цими термінами, то найкраще її визначити через підхід до ухвалення і виконання рішень – вертикальний (state) і змішаний (public). Тому державна ідеологія це «владний» продукт, який не допускає ревізії знизу, а публічна ідеологія функціонує на обидвох рівнях одночасно та є взаємопроникною. Більше того, можливість існування публічної ідеології виникає тільки тоді, коли на нормативному рівні прийнято рішення про заборону будь-якої державної зобов'язуючої ідеології.

Публічна і панівна ідеологія

Необхідність розподілу цих категорій потрібно також задля зменшення термінологічної плутанини і чіткого відокремлення функцій ідеологій в автократіях та демократіях. Наявність існування терміну «державна ідеологія»,

який рівнозначно використовується для всіх типів політичних режимів, не лише вносить методологічну плутанину, але й змушує всі наукові розвідки на цю тематику починати з пояснень сутності державної ідеології та її функцій в демократичному суспільстві, а лише потім переходити до суті питання.

Формування методологічного концепту публічної ідеології дозволить сформулювати компроміс між противниками та прихильниками державної ідеології та впорядкувати, по суті термін опису тоталітарної дійсності до реалій демократії.

Водночас, потрібно бути свідомим того, що фіксування факту існування ідеології на рівні будь якої держави і хоч є інтуїтивно зрозумілим, все ж цей факт не є однозначним, а його обстоювання може сприйматись як ознака заангажованості автора як марксистською, так і націоналістичною позицією з однаковою успішністю.

Для відкинення спекуляцій, не будемо стверджувати про те, що ідеологія на державному рівні є позитивним чи негативним явищем, а лише аргументуємо перманентність ідеології на цьому рівні. Конструювання іншого терміну для означення потрібно не через те, що один тип ідеології є хорошим, а інший – поганим, а лише тому, що характер вияву одного явища і на одному рівні може мати кардинально інший якісний характер. За інших умов необхідність введення в категоріальний апарат політичних наук нового терміну не поставала б.

Нерозривність ідеології та держави

Однак перейдемо власне до аргументації. Здійснимо ілюстрацію наявності ідеології на державному рівні на окремих країнах пострадянського простору, передовсім України. Де-юре, Стаття 15, Конституції України визначає, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова [67]». Однак у цьому ж документі вказано основні цілі, смисли та ідеї функціонування незалежного державного утворення, що само по собі є комплексом ідей та цілей.

Розрізнення державної та публічної ідеології не означає, тим не менш, зміну основного бенефіціара, яким залишається держава. Власне, ідеологія на рівні

держави завжди існує для підтримки легітимації цього утворення як такого. Загалом, навіть одне з базових визначень ідеології передбачає те, що ідеологія власне і є тим утворенням, яке легітимізує політичний режим. Але коли ми говоримо про публічну ідеологію, то її вторинними бенефіціаріями виступають також всі системні політичні рухи, які декларують схожі стратегічні цілі, однак мають різні способи для їх досягнення.

Розвиваючи питання вторинних бенефіціаріїв публічної ідеології можна розглянути також тих, хто такими не є. Навіть у найбільш відкритих системах існують певні обмеження на системне функціонування нацистських, а часом і комуністичних рухів, оскільки їхні системи цінностей протиставляються системним рухам.

Для адекватного розуміння державної (публічної) ідеології потрібно констатувати, що вона не є політичною ідеологією чи ідеологією окремої партії, групи осіб у класичному сенсі. На цьому зокрема наголошує О. Макаренко, говорячи про потенційні і наявні негативні наслідки жорсткої деідеологізації в Україні: «прихильники деідеологізації в Україні, як правило, посилаються на досвід країн західної демократії і вказують на те, що вони не мають жодної ідеології. Ця думка базується на ототожненні державної та політичних ідеологій, і, відповідно на плюралізмі останніх [85; с. 270]»

Структура публічної ідеології

Важко виокремити структуру політичної ідеології, але умовно її можна розділити на два основні блоки: жорстке ідеологічне ядро відносно м'яку периферію, яка уособлює ідейну платформу найбільш успішних політичних сил.

Другий блок передбачає м'які норми. Вони можуть змінюватись під час зміну влади та, відповідно, курсу. Це звичне явище у сталих демократіях, де впродовж двох-трьох виборчих циклів проходить заміна влади та зміна чи корекція політики, а також її ідеологічних передумов.

Водночас жорстке ядро фактично нечутливе до зовнішнього середовища і воно оберігається системними акторами як нормативно-правовими (конституційні закони, міжнародні договори тощо) так і операційними методами (виборчий поріг,

«санітарний» кордон тощо), які мають на меті не допустити до формування публічної політики несистемні політичні партії.

Публічна ідеологія не є чіткою платформою, але синтезом ідеологічних положень кількох найбільш популярних чи потрібних для влади концептів. У країнах Європи такі положення найчастіше виступають синтезом ідей лібералізму, консерватизму, соціалізму, а з нещодавнього часу ще й фемінізму та екологізму. Ядро цих ідей поділяється основними системними політичними силами, що робить їх основними бенефіціаріями та спрощує боротьбу за владу, в тому числі за допомогою ненасильницьких, парламентських та позапарламентських способів блокування небажаних для системи компонентів.

Закріплення позаідеологічності у Конституції має значення прикладного запобіжника і є тим фактором, який унеможливорює державну, але створює публічну ідеологію. Він є необхідним для захисту суспільного ладу у випадку отримання влади радикальними силами, які, можливо, захочуть встановити певну політичну ідеологію як обов'язкову.

Це положення виводить нас до розуміння публічної ідеології у формі рамкового концепту, тобто такого збірника ідей здебільшого не про те, як потрібно чинити, а про те, що робити не можна. При зміні влади – політичний курс може змінюватись, але ця зміна все одно залишається в межах державної ідеології. І наступним питанням, як потрібно поставити є: а наскільки а де ж межі публічної та державної ідеологій?

Публічна vs державна ідеологія

Якщо європейські демократії переважно стали, а їхніми публічними ідеологіями переважно виступають, так звані, «європейські цінності» (з національною специфікою), то куди цікавіша ситуація в молодих демократіях, або ж транзитних режимах, які існують в країнах Балтії, Україні, а також Росії.

Слушною є думка О. Макаренка, що держави перехідного типу потребують додаткового ідеологічного забезпечення. Це добре проглядається під час трансформаційних процесів в Україні та раніше у країнах Балтії. У випадку зворотного переходу до автократії, це принцип також працює, що ілюструє приклад

Росії. Такий стан справ актуалізує інше ключове питання: де закінчується публічна ідеологія демократичного режиму і починається державна авторитарного?

Відповідь на це питання може підказати досвід країн Балтії, які на відміну від України закінчили етап транзиту і на сьогодні є хоч молодими, але можливо навіть більш стійкими демократіями аніж держави «старої Європи» які сьогодні переживають кризу демократичних ідеалів.

Після розпаду Радянського Союзу країни Балтії взяли курс на два паралельні процеси: деідеологізації (який включає в себе декомунізацію та дерусифікацію) та нової ідеологізації (включає в себе націоналізацію направлену на відновлення та посилення національної ідентичності та європеїзацію – наближення публічної ідеології до пан'європейської). Відповідно, під час транзитного періоду, недостатньо було забезпечити тільки деідеологічні процеси, але на місце «старих» світоглядних установок потрібно насадити нові.

Під час транзитного періоду у Балтійських країнах публічна ідеологія була не зовсім типовою і ближчою до державної. Так, публічна ідеологія, яка втілювалась в нормативно-правових актах була не лише рамковою з основними ідейними маячками, але й значною мірою імперативною. Це стосувалось перш за все сфери вживання національних мов, отримання громадянства, нового розуміння історії тощо. Тим не менш, ці країни зуміли вийти з транзитного періоду ставши повноцінними демократіями, а не змінити один автократичний режим на інший. Важлива роль тут була відведена Європейському Союзу, який прив'язував умови набуття членства до послаблення ряду національних концептів.

Схожі процеси сьогодні відбуваються в Україні. По суті, частина з них дублює аналогічні процеси у Балтійських країнах зі запізненням на два десятиліття. Вони також включають політику декомунізації та часткової дерусифікації та українізації, а також формування нової публічної ідеології. Реідеологізація виконує важливу функцію об'єднання країни перед загрозою військової агресії та в умовах глибокої економічної кризи, однак такі речі можуть мати й негативні наслідки та повторити російський шлях де політика реідеологізації почала виправдовувати відновлення автократії.

Ідеологічний розвиток Росії пішов у інший шлях, відмінний від Балтійського шляху. Як і в інших пострадянських країнах на початку 90х років у Росії відбувався процес декомунізації, але він швидко був згорнутий. Опісля того почався процес формування нової-старої ідеології «руського мира» синтезу ідей православного християнства, російського націоналізму, радянської та імперської спадщини. Значна частина російської державної ідеології сьогодні втілена в нормативно-правових актах, маскуючись під боротьбу з екстремізмом чи захистом почуттів віруючих. Дещо менш ідеологічно вираженою виглядає ситуація в Білорусі, однак говорити конкретніше про цю країну потрібно в окремій роботі, оскільки ситуація в ній є доволі специфічною.

Однак повернемося до українського контексту. Одним з офіційних нормативних актів, який виконує функцію реідеологізації (формально деідеологізації) є ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Окрім рамкових положень про заборону тоталітарних ідеологій, на основі цього закону сформовано цілий ряд нових ідеологічних конструктів пов'язаних з трактуванням історії та перспектив подальшого розвитку. Тепер важливим є питання: наскільки широкою залишається публічна ідеологія і чи не може вона перестати бути рамковою?

Відповіді на це питання поки немає, але розвиток української публічної ідеології може мати три основні альтернативи:

- 1) Успішний транзит і формування публічної ідеології
- 2) Неуспішний транзит і конструювання державної ідеології
- 3) Відкат до хаотичної публічної ідеології типу 2005-2013 років.

Поки що альтернатива №2 виглядає малореалістичною, однак вона також можлива і може трапитись за умови домінування тренду окремішності, специфічної національної ідеї, яку поставлять не лише на виправдання існування державності, однак функціонування конкретної владної еліти. Однак, події 2018-2019 років дозволяють говорити про ймовірність такого сценарію. Йдеться, передовсім, про

формування Православної Церкви України, та інформаційної кампанії навколо цієї події.

Щодо альтернатив №1 та №3, то важко надати перевагу у реалістичності того чи іншого концепту, оскільки Україна складне політичне утворення, і хоч російсько-український конфлікт привів до згладження основних протиріч в суспільстві їх кількість є достатньою, та вони можуть стати перешкодою до формування консолідованої рамкової ідеології. Водночас, після зміни влади у 2019 році виглядає, що в Україні більш ймовірним є повернення до хаотичної і ситуативної публічної ідеології, яка фактично реалізовувалась раніше.

Для того щоб розуміти критичні точки, у яких публічна ідеологія стає державною виокремимо основні розбіжності

Таблиця №4.1. Порівняльний аналіз державної та публічної ідеології

	Державна ідеологія	Публічна ідеологія
Політичний курс	Зберігає фактично незмінним загальний політичний курс	Створює труднощі для різкої та частоті зміни політичного курсу
Політична конкуренція	Функціонує задля зменшення рівня політичної конкуренції	Не зменшує політичну конкуренцію, але
Світоглядна призма	Пропонує єдину, або дуже обмежену кількість світоглядних призм	Обмежує функціонування лише окремих світобачень
Політичні цілі	Використовується для обстоювання як довготермінових так і короткотермінових цілей	Використовується для довготермінових цілей.
Легітимація влади	Використовується для легітимації не тільки чинного способу влади, але й чинної влади	Використовується лише для легітимації загального способу влади.

Вплив на соціальні науки	Наукові розвідки що суперечать ідеології не толеруються. Заохочуються дослідження на підтримку ідеологічних постулатів.	Мінімізований; часом проявляється у заохоченні підтримки ідеології.
--------------------------	---	---

Звісно, даний перелік неповний і є лише спробою методологічного розрізнення двох категорій, що впливає з «дроблення» категорії «державна ідеологія».

Але усі вищеназвані аспекти є вторинними, а базовим критерієм для розподілу державної та публічної ідеології все ж є політичний режим. При цьому гібридні та транзитні політичні режими найчастіше потребують змішаний тип державної/публічної ідеології, а її характер може змінюватись в залежності від характеру транзиту. По аналогії з політичним режимом, який рангується від чистої демократії до чистої автократії з безліччю проміжних ланок, публічна та державна ідеологія також є чистими категоріями, які мають безліч проміжних станів.

Встановлювати межі між державною та публічною та ідеологією – завдання майбутніх досліджень, в тому числі тих, які стосуватимуться методологічних передумов. Ми свідомі того, що ці межі будуть відрізнятись в залежності від запропонованої методології, але це єдиний спосіб удосконалення категоріального та методологічного апарату.

Тим не менш, варто зазначити, що вимірювання по шкалі «демократія-автократія» та «публічна» і «державна» ідеології умоглядно і мають жорстку кореляцію, але на практиці можуть значно розходитись. Тому при конструюванні методології для дослідження ідеологічності держави не можна опиратись тільки на базис індексів демократії. Уточнюючи цей аспект, високий рівень розвитку демократії по шкалі Freedom House¹³ чи Economist Intelligence Unit¹⁴ не означатиме аналогічні показники в можливих майбутніх методологіях щодо розробки індексів ідеологічності.

¹³ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2017>

¹⁴ <https://infographics.economist.com/2017/DemocracyIndex/>

Підсумовуючи:

- 1) Категорія «державна ідеологія» є занадто широкою та потребує дроблення в залежності від вияву явища у політичному режимі
- 2) Категорія «публічна ідеологія» є адекватним для означення надпартійної державної ідеології в демократичних політичних режимах.
- 3) Базовою відмінністю між державною та публічною ідеологією є межі толерації альтернатив. Якщо публічна ідеологія є рамковою і базується лише на окремих цінностях, то державна ідеологія пропонує дуже обмежений перелік альтернатив.
- 4) Розрізнення цих термінів дозволить позбавитись обов'язкової методологічної ревізії наукових розвідок що стосуються державної ідеології в автократичних чи демократичних режимах.

4.2. Ідеологізація науки в СРСР: загальна характеристика та наслідки для сучасного розвитку

Радянський Союз є великим наскрізним та найбільш явним прикладом підміни дефініцій та нетипових форм підміни одного поняття і явища іншими. У світовій історії, Радянський Союз залишається найбільш конкретним прикладом того, як домінантна ідеологія може впливати на наукові дослідження і, власне, впливає на них. Однак, говорячи про ідеології в СРСР, західні дослідники ще у 60х роках виділяли одразу кілька компонентів цього явища:

- 1) Філософія під назвою «діалектичний матеріалізм»;
- 2) узагальнення про людину і суспільство, минуле і теперішнє, що називається історичним матеріалізмом;
- 3) економічна доктрина під назвою «Політична економія», яка прагне пояснити економіку капіталізму й імперіалізм, з одного боку, і соціалістичне будівництво з іншого;
- 4) орган політичної думки та настанов, який називається Науковим комунізмом, який займається, по-перше, стратегією та тактикою

комуністичних революцій, по-друге, політичними проблемами соціалістичних держав; та

5) офіційна історія КПРС [207; с. 273]

Фактично, судячи з цього визначення можемо говорити про вплив ідеології одразу на кілька наукових компонентів та на філософію. Вплив офіційної ідеології був найпотужнішим і найбільш помітним на суспільно-політичні науки, такі як «політекономія» (тому що традиційної політології не існувало в межах цих ідеологічних обмежень), історія і, звісно, наука про політику. Такий вплив у науковій літературі отримав назву «ідеологічний контроль у радянській науці». Фактично, можна говорити, що у Радянському Союзі було реалізовано концепцію «управління» наукою, не тільки у контексті поставлення цілей і завдань, але й настанов стосовно методів та «заборонених ідейних полів». При цьому, управління наукою не обмежувалось простим менеджментом: розподілом ресурсів, управління персоналом тощо, а безпосередньо стосувалось досягнення ідейних цілей державної політики.

Деякі дослідники радянської науки говорять наступне «радянську науку 1930-1950-х років можна класифікувати як квазінауку. Під квазінаукою розуміється такий тип науки, який тримається на використанні власного, репресивного ресурсу [158; с. 1]». Специфічною формою контролю дослідники називають так звані «суди честі», які з'явилися наприкінці 40х років ХХ століття. Це «особливі органи в кожному відомстві, які повинні були розглядати справи про «антидержавних і антипатріотичних» вчинках, які не підпадають кримінальному покаранню [129]». Одним з найбільш відомих процесів став суд у Міністерстві охорони здоров'я СРСР над медиками, які звинувачувались у неприйнятній співпраці з американськими науковцями у питанні розробки ліків проти раку [158]. І хоч даний приклад говорить скоріше не про прямий вплив ідеології на отримані результати наукових досліджень, а на регулювання ідеологією поведінки науковців, все ж і прикладів прямого впливу є в достатку.

В радянський час для контролю за наукою були застосовані широкий спектр методів: від цензури та ідеологічного тиску, до політичних і наукових

переслідувань. Окрім умовного «батога», застосовувались також «пряники»: соціальні преференції для «правильних» науковців. Загалом, ці методи показали свою управлінську ефективність, що зумовило високу керованість ситуації у радянській науці та отримання «правильних», хоч і не завжди коректних результатів.

Якщо говорити про філософські дисципліни, то значною мірою радянська філософія була догматичною. Можна було розвивати одну філософську традицію з чіткими та визначеними обмеженнями. Інакомислення переслідувалось. Доречно згадати такі акції, як «філософський пароплав», яка була порівняно м'якою формою радянської філософської цензури, тому що існували і більш жорсткі форми. По суті, до завершення правління Й. Сталіна – єдиною сферою, де можна було здійснювати філософські пошуки – була історія філософії. У наступні роки ситуація дещо змінилась, але розвиватись філософська думка все одно мала змогу тільки з марксистських позицій.

Ідеологічний вплив на науку не обмежився тільки суспільними науками. Впливу зазнала навіть фізика, зокрема радянський розвиток теорії А. Ейнштейна [15]. У 1948 році зокрема висловлювались пропозиції «виправити пропуски», які начебто були у фізиці. Основним предметом критики був «ідеалізм А. Ейнштейна» та послідовники його теорій. Незважаючи на невдачу таких акцій, в певний момент противники ЗТВ мали шанси отримати державну підтримку для ревізіоністів.

Багато схожих прикладів можна навести і з галузей інших наук. Це стосується «теорії резонансу в хімії»¹⁵, досліджень та становища учених математиків, а також досліджень в природничих науках.

Якщо такий стан справ був характерний для природничих дисциплін, то зайве говорити про суспільні науки. Тут ситуація була більш ніж проблемною, а наукові пошуки у політичних науках були обмежені марксистсько-ленінським трактуванням.

¹⁵ Грэхэм Л. Глава IX. Химия // Естествознание, философия и науки о человеческом поведении в Советском Союзе. — Москва: Политиздат, 1991. — 480 с.

Такий стан справ призвів до суттєвої деградації. І ось, вже після майже тридцяти років після розпаду СРСР, українська політична наука лише методологічно наздоганяє науковий дискурс розвинених країн. По суті, розвивати науку прийшлося з нуля, оскільки всі попередні напрацювання були малокорисними.

Якщо говорити більш конкретно, то окремі наслідки деструктивного впливу ідеологічного контролю відчуються і сьогодні на всій території СНД, в тому числі і в Україні. Місцеві традиції наукових досліджень суттєво відрізняються від світових, як і в питанні домінантної мови, так і в питанні використання світового наукового доробку. Такі речі не можуть бути виправлені впродовж кількох років, і їх наслідки відчуватимуться впродовж тривалого часу.

Доречним навести ще кілька типових прикладів ідеологізації політичної науки в СРСР. Так, основне відображення таких процесів ідеологізації та реідеологізації наукових компонентів найбільш повно проглядається у мовному вираженні. Стрижнем суспільно-політичного дискурсу стосовно будь-якого поняття є його визначення у загальноприйнятих словниках. Зокрема, в українській мові таку роль відіграє академічний тлумачний словник «СУМ» (Словник української мови). Він, або його аналоги, виступають відправною точкою у значній частині академічної дискусії. Врешті решт, перед тим як розвивати певні теорії, потрібно чітко визначити кожну категорію, яка використовується у дослідженні. Власне, розуміння термінів і категорій має центральне значення для наукової роботи: якщо наші категорії розгляду апріорі ідеологізовані – наше дослідження не матиме шансів зменшити такий ідеологічний вплив.

Суттєву роботу стосовно дослідження деідеологізації у мовному компоненті провела І. Ренчка у своїй дисертації. Зокрема, дослідниця наводить приклади зміни трактування наукових категорій в темпоральному контексті. Помічено, що окремі політичні категорії змінили свій сенс у зворотній бік, в той же час певні політичні терміни перестали трактуватись у двох видах інтерпретацій.

Під час радянської епохи у СУМ слово термін «марксизм» визначався наступним чином: «Наука про найзагальніші закони розвитку природи й

суспільства, про революцію пригноблених та експлуатованих мас, про перемогу соціалізму в усіх країнах і побудову комунізму; основоположниками її були К. Маркс і Ф. Енгельс. Марксизм є теорія визвольного руху пролетаріату» [127]. Натомість, вже у сучасних словниках запропоновано більш нейтральне трактування: «МАРКСИЗМ. Економічне і політичне вчення, основоположниками якого були К. Маркс і Ф. Енгельс [127]; МАРКСИЗМ, політол. Філософське, ідеологічне, політико-економічне вчення, назване за ім'ям його засновника К. Маркса [127]».

Авторка приходить до логічного висновку, що сучасний стан справ був підданий деідеологізації та «порівняно з визначенням СУМа-11, в обох сучасних словниках наведено цілком нові формулювання дефініції, тобто представлено зразки повністю деідеологізованого тлумачення лексеми». [127; с. 151]

Загалом, зміну трактувань у словниках можна прослідкувати фактично стосовно всіх ідеологічних аспектів та політичних рухів. Йдеться, передовсім, про терміни «більшовизм», «комунізм», «соціалізм», «капіталізм» і так далі. Цікавим є доля терміну «демократія». Так, у радянських версіях цей термін був розподілений на два змістових концепти «буржуазну демократію» та «народну демократію» з відповідним смисловим та ідеологічним наповненням. Фактично, на цих прикладах ми бачимо схожу картину, яку розглядали у попередньому розділі: ідеологія спричиняє не тільки до збільшення кількості явищ суспільно-політичної дійсності, які потрібно досліджувати, але й до прямого впливу на категорії політичних досліджень.

Ідеологізація в цьому випадку може трактуватись як «аксіологізація» термінів - тобто надання їм позитивної чи негативної конотації залежно від ідейної позиції владного суб'єкта. Зміна трактувань явищ політичної дійсності наблизила український політичний дискурс до загальносвітового, оскільки нові дефініції значною мірою збігаються з тими, які зокрема наведені в Оксфордському словнику англійської мови [127].

Аналізуючи приклад Радянського Союзу, можемо вибудувати доволі чіткий принцип, на основі якого можна судити про потенційний вплив на наукові

дослідження в залежності від політичного режиму. Якщо розглядати кореляцію між політичним режимом, та автономністю політичної науки, можемо стверджувати, що ця залежність є обернено пропорційною. Чим автократичніша і тотальніша держава, тим більший вплив, відповідно, вона буде створювати на наукові дослідження, а наукова сфера втрачатиме свою незалежність.

Це працює наступним чином. Оскільки наукове середовище нагадує демократичне само собою, то альтернативні ідеї конкурують між собою та змагаються за визнання. В умовах, коли система працює достатньо якісно і адекватно, конкуренція відбувається продуктивно, і домінантними стають найсильніші ідей та пропозицій. Однак, в автократичних режимах внутрішня демократія наукового середовища зазнає негативного впливу. Замість чесної конкуренції, окремі науковці залучають на свою сторону зовнішніх акторів – органи влади, які підтримкою тієї чи іншої сторони без належних на те підстав, по суті встановлюють наукову цензуру. До зовнішньої допомоги частіше звертаються слабші ідеї, які стають домінантною не через свою силу, а хитрість. Це й ілюструє специфіку деструктивного впливу ідеології на політичну науку. Звісно, порівняння наукового середовища з демократією є спрощенням. Якщо демократія опирається перш за все на підтримку та легітимацію певних процесів більшістю, то підтримка і легітимація у науковій сфері досягається в першу чергу перевіркою та відтворюваністю, і лише далі – більшістю.

Звісно, такий висновок і така залежність не є підтвержені статистично на основі великого масиву спостережень, але ми впевнені у коректності висновків, тому що вони логічні і добре узгоджуються зі загальними ситуаціями.

На основі цього підрозділу можна сформулювати наступні висновки:

Ідеологізація науки у Радянському Союзі мала тотальний характер. Окремого впливу зазнавали навіть природничі і точні науки, в той час як гуманітарні часто взагалі були під тотальним контролем ідеології. Ідеологічний контроль над наукою та ізоляціонізм врешті-решт привів до серйозного технологічного та практичного відставання Радянського Союзу від Сполучених Штатів та Європи

Найбільш явно такий вплив можна прослідкувати у категоріях суспільно-політичної реальності. Так, в період СРСР, їх значення суттєво відрізнялось від того, яким оперували у розвинених країнах. Після розпаду Радянського Союзу постала проблема приведення категорій до спільного бачення. На сьогодні проблема ще не вичерпана, зокрема у питанні застосування методології досліджень.

4.3. Анексія Криму та російсько-український конфлікт на Донбасі: вплив на взаємовідносини ідеологічного та наукового

Перш ніж перейти до розгляду впливу конфлікту на Сході України на наукове середовище та ідеологічні концепти, варто окреслити стан української науки, зокрема політичної в загальних рисах на початок конфлікту.

Варто розуміти, що українська наука, в тому числі політична, у глибокій кризі, яка тягнеться щонайменше з 70х років 20го століття, коли Радянський Союз почав суттєво відставати від Заходу у науковому та суспільному розвитку. В СРСР, та частково у його сателітах був сформований окремий інформаційний простір, контакти якого з зовнішнім середовищем були обмежені. Навіть після розпаду цього державного утворення, за інерцією, науковці країн, які до нього входили продовжили орієнтуватись на цей ізольований науковий простір.

Очевидно, ключовою проблемою низького рівня української науки є її тотальне недофінансування передовсім з боку держави та нефахове управління впродовж десятків років. На наукову роботу кошти виділяються за залишковим принципом, натомість від спеціалістів вимагають виконувати нереалістичні вимоги по звітності, що перетворює процес дослідження в фікцію. Однак, це і не всі проблеми, які стоять перед науковим співтовариством.

Ще однією з вагомих причин відставання української науки стало домінування англійської мови у світовому науковому дискурсі. Фактично, всі передові дослідження публікуються фактично виключно англійською, а український науковий доробок залишається в доволі незначній бульбашці, яка

майже не пов'язана зі світовими науковими дискусіями. Ті дослідження, які публікуються російською мовою можуть претендувати на трохи більший ринок, однак він все одно не може навіть частково порівнюватись зі світовим [220]. Згідно з наведеним вище джерелом та картою, Україна є переважно поглиначем знань, а не виробником. Українські наукові доробки (навіть якщо вони цінні) фактично не використовуються іншими науковцями.

Також потрібно зауважити, що в цьому аспекті українські дослідницькі центри поступаються сусіднім: польським чи російським. Це також можна пояснити недостатньо хорошим рівнем володіння англійської мови, яка є основною в спілкування науковців всього світу. Звісно, це не всі причини. Зі вступом Польщі до Європейського Союзу, польські науковці отримали доступ до грантового фінансування досліджень з боку великих європейських фондів. Навіть у Росії ситуація часто є кращою, з огляду на ширший ринок та наявність декількох державних та приватних фондів, які фінансують фундаментальну науку (тобто таку, яка не дає комерційної вигоди у короткостроковій перспективі). Натомість в Україні більш-менш адекватне фінансування зосереджено тільки в аналітичних центрах, які отримують кошти від іноземних донорів на короткотермінові дослідження і реалізацію політики, що не може вважатись повноцінною науковою роботою (навіть за таких умов, середнє фінансування на одного аналітика в українських аналітичних центрах є в 5-10 разів меншим ніж в розвинених країнах).

Замкнутість на внутрішньому ринку, мала кількість публікацій англійською мовою та тотальне недофінансування – ці та інші причини зумовили те, що українська політична наука часто є уразливою до негативних впливів. Очевидно, у 2014 році українське наукове товариство та політичні дослідники були неготові до роботи у ще більш несприятливих умовах політичного тиску, кризи, конфлікту ідейних платформ тощо.

В українському суспільстві з 2014 року відбулись суттєві зміни, які зачепили чи не всі сфери життя суспільства. Євромайдан, який перетворився в Революцію Гідності, російсько-українська війна, суттєва зміна суспільно-політичних відносин та владних еліт, не могла не спричинити суттєвих перетурбацій як в політичній, так

і в інших сферах життя суспільства. Чи не найбільші зміни відбулись в сфері ідеології: як серед політичних партій, які отримали найбільшу підтримку на виборах різних рівнів, так і в контексті публічної ідеології. Певного впливу зазнала і наука: внаслідок реформ змінилась організаційна робота, фокус дослідження та специфіка виконання досліджень. Зміна ідеологічного поля також спричинила і до зміни тематики досліджень і їх результатів.

Фактично, російсько-українська війна стала тригером запуску двох паралельних і протилежних процесів: деідеологізації (вихід з пострадянського концепту, в тому числі стосовно наукового середовища) та нової ідеологізації, які передбачає формування нових національних міфів та комплексів уявлень. На цьому зупинимось детальніше.

Можна розпочати огляд з законодавчої бази. Основний закон (Конституція) фактично завжди є комплексом ідейних уявлень про те, як має бути побудоване життя в країні. При цьому, окремі положення Конституцій можуть раціональними, однак, її основна суть полягає в ідеї можливого прийняттого ладу для максимально великої сукупності людей.

Конституція та окремі закони України (більшою чи меншою мірою) отримали нові ознаки ідеологічності на сучасному етапі. Йдеться зокрема про законодавче закріплення в Конституції вектору руху до НАТО і ЄС в документі, тобто додання нових аксіологічних передумов.

Одним з офіційних нормативних актів, який є ідеологічним (формально деідеологічним) є Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки [54]». Найбільше критикують його науковці та аналітики, які афілійовані з лівими політичними силами чи дослідницькими структурами. Зокрема стверджується наступне: «У демократичних суспільствах оцінку історичним подіям та ролі ідеологічних течій дають науковці, а не державні чиновники. Претензії ж даного закону на ідеологічну монополію держави в трактуванні історії дозволятимуть і надалі замовчувати чи взагалі викреслювати багаті соціалістичні традиції України [117]».

Ми не сперечаємось з ідеологічним характером такого законопроекту, та потенційними ризиками, однак таке перебільшення здається нам надуманим. Окрім того, аргументи, які наводять противники показали свою слабкість вже у періоді 2016-2019 років, коли «полювання на відьом» не розпочалось, попри альтернативні позиції та поширення їх у суспільстві. З одного боку це можна пояснити слабкістю держави, яка просто неспроможна забезпечити дотримання законодавства, а з іншого боку говорить про те, що реальної систематичної цензури в публічному та науковому дискурсі не було впроваджено і мало ймовірно, що вона буде у короткотерміновій перспективі.

Будь яка ідеологія, яка має достатнє поширення в суспільстві обов'язково впливає не тільки на політичну сферу, але фактично всю культурну сферу людини, продукування смислів, цінностей, установок. Це можна спостерігати у філософії, літературі, музиці, кінематографії тощо. Але вплив ідеології не обмежується цим, а поширюється також на порівняно автономну сферу науки. За умови соціально-економічних потрясінь цей вплив стає потужніший.

В Україні сьогодні є сприятливий клімат для ідеологізації науки. Цьому сприяють не тільки згадувані процеси деідеологізації та нової ідеологізації, але й тривала економічна криза, окупація частини територій та конфлікт на Сході країни. Тому, нас цікавить те, чи існують межі при яких неофіційна державна ідеологія стає суперником традиційної науки.

Скоріше за все, ці межі є розпливчастими та не мають якихось чітких і визначальних ознак. І наше завдання полягає в тому, щоб спробувати окреслити їх, а не визначити досконально.

Найбільш незахищеними від політичної кон'юнктури та від державної ідеології є суспільні науки, передовсім історія, соціологія та політологія. Які ж можуть бути індикатори збільшення ідеологічності науки? На нашу думку, можна говорити про наступні фактори:

- 1) Пріоритет окремішності над інтеграцією;
- 2) Упереджений розгляд суспільно-політичних процесів;

3) Ступінь впливу суб'єктів фінансування наукових досліджень на їх результати.

Пріоритет окремішності над інтеграцією означає, що піднімається питання не тільки національної науки в контексті її розвитку чи державної підтримки, але й окремого шляху розвитку, специфічних досліджуваних тем тощо. Узагальнюючи, важко говорити про наявність ізольованої української, американської чи німецької науки. Їх можна розглядати лише в контексті певних шкіл (як часто мають прив'язку не до національного компоненту, а до університетів), або ж до певних традицій досліджень, однак говорити про якісь ефемерні національні науки – достатньо контрверсійно. Наука за визначенням не може бути національною, а використання таких термінів (типу «українська наука») є лише мовним виразом, який означає національну приналежність науковців, однак не їх висновки.

Упереджений розгляд суспільно-політичних процесів найчастіше проявляється в умовах, коли висновки науковців формуються одразу після мети дослідження. Цікавим є спроба статистичної перевірки гіпотез різних позицій на предмет перевірки їх на підтвердження чи спростування, а також темпоральних змін, однак, таке завдання знаходиться поза межами цього дослідження.

І, звісно, фінансування наукових досліджень рідко може бути повністю автономним. Науковці здійснюють свої дослідження або з державних коштів, або з коштів корпорацій, або ж за рахунок спеціальних приватних фондів. При цьому, не можна стверджувати, що фінансування з якогось джерела дозволяє бути науковцю максимально вільним у своїх дослідженнях чи інтерпретаціях, тому такий вплив однозначно може бути присутнім. Однак, навіть за умови абсолютної відсутності цензури та автономності наукового сегменту від джерела фінансування, такий вплив має місце. Він полягає не стільки в результатах отриманих дослідженнями, скільки в пріоритетах структур, які фінансують дослідження та готові підтримати той чи інший дослідницький проект. Конкретизуючи: «нецікаві» для суб'єкта фінансування заявки на дослідження просто не будуть підтриманими. Знову ж таки, це не безпосередній вплив, але він суттєвий і важко сперечатись з його наявністю.

Умовно вплив ідеології на політичну науку можна поділити на конструктивний та деструктивний. Наприклад, у першому випадку ідеологія створює орієнтири, соціальну реальність яку потрібно досліджувати. В такому разі науку можна використовувати для кращого осмислення суспільної реальності. У другому випадку деструктивний вплив проявляється в донаукових установах, які зазвичай критично негативно впливають на майбутнє дослідження.

Однак ситуація в Україні з ідеологізацією науки є можливо і менш загрозовою ніж в іншій стороні військового конфлікту. Так, серйозно змінюється ситуація в політичній філософії та політичній науці Росії. Цей крен став помітний близько майже два десятиліття тому і супроводжує посилення політики ізоляціонізму, конфронтації з Заходом та намагання відродження геополітичної наддержави. Однак, збільшення ідеологізації в суспільстві, як відзначає російський дослідник Е. Вітол відбувається не у звичному комуністичному ключі, а щодо посилення впливу релігійно-міфологічної картини світу [26; с. 81].

Автор зазначає, що парадоксальною складається ситуація коли членами, або навіть головами вчених рад стають представники духовенства. Значна частина науковців говорить про те, що в самому науковому співтоваристві присутня так звана «п'ята колона» і вона підтримується державою.

Повертаючись до питання конфлікту, то у питанні його врегулювання існує своя специфіка використання наукових термінів задля його описання. На нашу думку, найкращим описом є застосування терміну «гібридна війна», при цьому, використання термінів «заморожений конфлікт» (у контексті розвитку ситуації після 2016 року), також може бути використано, у певних конотаціях. Фактично, від ідеологічної позиції дослідника конфлікту часто можна зрозуміти, який термін він використовуватиме для його визначення.

При цьому, навіть серед науковців та аналітиків часто використовуються ідеологічно забарвлені терміни, які одразу відображають ідейні установки автора стосовно конфлікту. Полярними оцінками можуть вважатись терміни «громадянська війна» чи «повстанці» з боку симпатиків дій Росії та сепаратистів, та «російська окупація Донбасу» і «терористи» з боку аналітиків та науковців, які

підтримують позицію України у конфлікті. При цьому, між цими двома полярними визначеннями існує цілий пласт визначень залежно від ідеологічних установок оглядача ситуації.

З іншого боку на науковий дискурс впливає позиція західних фондів, які намагаються наблизити вирішення проблеми уникненням «мови ворожнечі». Зокрема, у дослідженні такого дискурсу йдеться про те, що позиція західних фондів, які часто фінансують недержавну аналітику та науку полягає у тому, що «мова врегулювання конфлікту має бути максимально нейтральна та беземоційна, всі перемовини (медіації) повинні бути мовою яка зрозуміла всім сторонам [12; с. 120]». Часом існують й інші вимоги стосовно стандартизації термінології дослідження згідно ідейних положень. Так, наприклад в Україні існують декілька німецьких фондів, які афілійовані з політичними суб'єктами у ФРН. Це, наприклад Фонд Конрада Аденауера, Фонд Фрідріха Еберта, Фонд Генріха Бьолля – кожен з них має стійку афіліацію з політичним суб'єктом у Німеччині, що передбачено тамтешнім законодавством та політичними традиціями. Відповідно, вони фінансують ті дослідження, які ідеологічно ближчі для них. Така ситуація, попри свою неоднозначність є абсолютно нормальною і показує хороші результати у Німеччині.

Ті українські науковці та аналітики, які говорять про суттєвий вплив нових ідеологічних наративів як на суспільство, так і на сферу наукового виступають переважно з лівих неомарксистських позицій. У науковому середовищі найбільше відомий журнал «Спільне», який, щоправда, виходить нерегулярно. Фінансову підтримку цьому виданню надавав німецький Rosa Luxemburg Stiftung, - фонд, який афілійований з партією «Ліві». Зі зрозумілих причин, фокус досліджень у ньому зосереджений на критиці процесів декомунізації, націоналізму та підтримки лівих рухів.

Однак, такі ліві позиції науковців в українській політичній науці є здебільшого винятком з правила, натомість велика частина розвідок має суттєвий вплив національно-патріотичного дискурсу, який очевидно активізувався в умовах конфлікту. Посилення такого дискурсу є абсолютно зрозумілим і очевидним в

умовах, що склалися, та можливо він навіть є корисним для держави, але не можна заперечувати того, що сам по собі він є сильно ідеологізованим.

Отже, після анексії Криму Росією та з початком військового конфлікту на сході України спостерігається посилення ідеологічного впливу практично на всі сфери публічного життя. Це відображено як у зміні законодавчої бази (наприклад закону про декомунізацію) так і коригуванні тематик дослідження. І хоч це є природнім процесом, який супроводжує політичний процес практично у всіх країнах де йдуть бойові дії, все ж існує потенційна можливість негативного впливу на наукові політичні дослідження.

Частково негативні наслідки ідеологічного впливу спричиненого військовими діями перекриті реформуванням системи освіти і науки в Україні, які однак є дуже епізодичними та фактично не включають в себе збільшення фінансування.

Основна критика процесів, які відбуваються в українській науці та пов'язані з конфліктом йдуть з боку лівих ідейних групувань. Така критика є доволі справедливою, однак потрібно також зауважити, що ідеологізація в одних частинах доповнюється деідеологізацією в інших, тому загальний баланс принципово не змінюється.

Висновки до Розділу 4

Можемо констатувати наступне:

Трансформація місця і ролі ідеології на пострадянському просторі, а також її впливу на наукові дослідження потрібно досліджувати з позиції визначення розбіжності між категоріями «державна ідеологія» та «публічна ідеологія». Причина цього полягає в тому, що «державна ідеологія» як політологічний термін має надто багато різних трактувань і не має спільного розуміння. Більше того, ним описують явища абсолютно різного масштабу та принципів функціонування.

Відповідно, ми пропонуємо здійснити розподіл і використовуємо розмежування термінів «державна ідеологія» яка існує в автократіях і «публічна

ідеологія», яка використовується в демократичних режимах. Важливо також зазначити, що необхідність цього розмежування полягає також в тому, що ідеологія все одно продовжує існувати на державному рівні у тій чи іншій формі, попри формальну заборону обов'язковості якоїсь ідеології. Врешті-решт, Конституція держави є нормативно-правовим документом, який має у собі дуже багато ідеологічних елементів.

Основною відмінністю між державною та публічною ідеологією по суті є межі толерації альтернатив. Так, публічна ідеологія має рамковий характер і включає в свою основу лише окремі цінності. Державна ідеологія натомість втрачає таку рамковість і пропонує дуже обмежений перелік альтернатив, а найчастіше лише одну.

Власне, Радянський Союз був наочним прикладом тотальної ідеологізації науки через обов'язковість державної ідеології. Чи не найкраще такі процеси ідеологізації відображені у формуванні та використанні термінології. Так, деякі ключові категорії політичної науки такі як «демократія» мали відмінне значення у «радянській науці» і взагалі були розділені на «буржуазну демократію» та «народну демократію». Так само, наукове вивчення політичних течій було повністю викривлене. Такий вплив поширився значно далі соціальних дисциплін, але й проник до біології, фізики і навіть математики. Це демонструє потенційну згубність ідеологічного контролю над наукою у випадку становлення державної ідеології.

Після Розпаду Радянського Союзу окремі рудименти такого типу ідеологічного впливу ще залишається. Однак, суттєві перетурбації у питанні співвідношення наукового та ідеологічного трапились після анексії Криму Росією та початку військового конфлікту на Донбасі. Загалом, такі стрес-фактори завжди серйозно негативно впливають як і на свободу думки і самовираження, так і на наукову діяльність, яка пов'язана з такими цінностями. Подальший розвиток політичної науки в Україні, а також рівень її ідеологізації залежатиме зокрема від:

- 1) пріоритету окремішності чи інтеграції в світовий науковий дискурс;

- 2) можливостей прозорого фінансування з боку держави та диверсифікації фінансування з боку міжнародних фондів, неурядових організацій та бізнесу;
- 3) якості перевірки та рецензування наукових праць в тому числі з боку науковців з відмінними від дослідника політичними вподобаннями.

Викладені у розділі основні ідеї та положення відображені у авторських публікаціях [143; 145-147;]

ВИСНОВКИ

Питання принципів взаємовідношення ідеологічних і наукових елементів в політичній науці є комплексним та вимагає мультидисциплінарного дослідження. Отже, в межах дисертаційної роботи було розвинуто більш комплексне дослідження, яке стосувалось не тільки політології. Було продемонстровано способи і характер їхньої взаємодії та сформовано основні принципи співвідношення наукового знання та ідеології в політичній науці. Ідеологія розглядається як світоглядна призма, яка дозволяє індивіду орієнтуватись у зовнішньому світі, однак частково спотворює бачення реальної картини світу.

Отже, на підставі здійсненого дослідження було виокремлено такі принципи взаємовідносин наукового та ідеологічного знання в політичній науці:

1) *Принцип ситуативності*. Існує кореляція між типом політичного режиму і ступенем впливу ідеології на політичну науку. Чим більш автократичний режим, тим більшим є вплив на наукові дослідження. У межах цього принципу можна запропонувати наступні критерії: 1) оцінка політичного режиму; 2) стан свободи слова; 3) ступінь афіліації наукового середовища з політичною елітою тощо.

2) *Принцип особливостей наукового середовища*. Наукове середовище в різних умовах та часових проміжках є неоднорідним та по різному ставить дослідницькі завдання. Тут йдеться про такі критерії як: 1) традиції школи; 2) якість зовнішнього рецензування 3) загальне поширення ідей окремої школи.

3) *Принцип мультидисциплінарності*. Політичні науки значну частину знань отримують з інших наук. Сама дисципліна є синтетичною і потребує напрацювань з інших сфер. В абстрактних та природничих науках вплив ідеології є меншим. Чим більш знання стає «людиноцентричним», тим більше можливостей для впливу ідеологічних передумов. В цьому принципі можна виокремити такі критерії як: 1) наукова дисципліна, звідки почерпнуто знання; 2) доречність трансферу знання; 3) якість операціоналізації тощо;

4) *Принцип матеріальної залежності досліджень*. Тип фінансування досліджень політики впливає як безпосередньо (в межах цензури і вимог донора), так і опосередковано (внаслідок оголошення тільки тих проектів досліджень, які

цікавлять замовника, а не є реально доречними). Тут потрібно використовувати такі критерії: 1) тип фінансування; 2) вимоги донорів; 3) залежність дослідницької структури від фінансового агента.

5) *Принцип індивідуальних характеристик дослідника.* Світоглядна призма людини впливає на вибір досліджуваних тем, методології та частково результатів. Існують статистичні підтвердження відмінностей результатів дослідження різних проблем науковцями, які мають відмінні ідеологічні установки. В межах цього принципу варто виокремлювати 1) ідеологію автора досліджень; 2) преференції стосовно джерел інформації тощо.

На підставі застосування зазначених принципів було також зроблено такі висновки:

По-перше, з самого початку досліджень стосовно того, наскільки точним і об'єктивним може бути наше пізнання, постало питання формування методів дослідження цього пізнання та дослідження нашого розуміння світу. В умовах «доказової політики» критично необхідним є виокремлення наукових висновків досліджень та ідеологічних аспектів. У разі, якщо ідеологічний чи інший вплив є суттєвим на результати рекомендацій реалізації політики – це може призвести до критичних наслідків в управлінні. Водночас, політика заснована на доказах має відчутні обмеження щодо «чистоти» вхідних даних, можливостей їх інтерпретації, та головне, прогнозів на майбутнє. Слепа віра у всесильні можливості наукової реалізації політики спричиняє до зменшення критичного сприйняття таких даних, що також може призвести до суттєвих негативних наслідків.

По-друге, в політичній науці є багато підходів стосовно ролі та місця ідеології та її впливу на наукові дослідження. В світовій політичній науці ми спостерігаємо велику кількість досліджень з використанням статистичних підходів до аналізу, де відшукуються кореляції між ідейними поглядами дослідників і їхніми висновками, а також загалом досліджується ідеологія окремих науковців та середовища, де вони перебувають. Це дозволяє більш коректно досліджувати когнітивні упередження на макрорівні, однак не дозволяє говорити про індивідуальний рівень. З таких даних можна зробити висновки, що вплив

навколишнього середовища на науковців існує, та часто є доволі відчутним на результати досліджень. Водночас, реальний вплив на результати досліджень, за результатами таких статистичних досліджень є нижчим, аніж ми, як науковці, уявляємо.

По-третє, наша позиція полягає у використанні антропологічного та системного підходу. Згідно з ним, розмежування і дослідження відбувається на мікрорівні, у свідомості індивіда. Виокремлено основні компоненти нашого світогляду, який є мозаїчним. При цьому, ідеологія не є помилкою свідомості чи певною світоглядною проблемою, яка ускладнює сприйняття світу. Її сутність – глибша. Ідеологія, в антропологічному розумінні – форма буденного світогляду: знання, оцінки і розуміння навколишнього світу. Науковий світогляд – теоретичний, і є скоріше винятком та лише частиною світогляду, тому наші помилки у пізнанні є цілком очікуваними. Пізнавальні здібності людини є лімітованими і тому помилки у пізнанні є неминучими. Буденний світогляд, сам по собі, не протиставляється науковому. Навпаки, він найчастіше правдивий для індивіда і відображає світ точно так, як його бачить світ. Щоправда, сама об'єктивна реальність часто є не такою, як ми її бачимо, тому науковий світогляд оперує з категорією «істини», а буденний «правди».

По-четверте, ідеологія може впливати та впливає на науку, зокрема на політичну. Цей вплив є як прямим, так і опосередкованим та проявляється у різних формах. Так, опосередкований вплив ідеології на політичну науку можна продемонструвати на прикладі конструювання нової соціальної дійсності, яка з часом стає предметом нових наукових досліджень. Для прикладу можемо взяти категорію «держава». У зв'язку з протистоянням ідеологічних концепцій та їхнього впливу на реальний світ ми отримали абсолютно нові категорії для вивчення, які пішли від цього поняття. Ідейна доктрина соціал-демократизму спричинила до появи якісно нового типу держави – соціальної. Раніше держава не була інститутом, який можна було б охарактеризувати через забезпечення незахищених верств суспільства належною соціальною допомогою, та елементами «позитивної» свободи. Нова дійсність, яка виникла під впливом ідеологічної системи також стала

предметом дослідження науки. Також ідеологія впливає на політичні категорії і безпосередньо. Як приклад, наводиться категорія «демократія», яка сьогодні визначається по іншому, аніж першопочаткові смисли закладені у слові.

По-н'яте, досліджено трансформації взаємовідносин ідеологічного та наукового на пострадянському просторі. Отримано висновок, що динаміка взаємовідносин між ними є спіралеподібною. Так, під час існування Радянського Союзу було відображено те, наскільки великий вплив на наукові дослідження мала державна влада та панівна ідеологія. Після краху СРСР, розпочався зворотній процес: деідеологізація науки. Однак, впродовж всього періоду незалежності спостерігались часом поодинокі, а часом і більш масштабні спроби ідеологізації політичної та інших наук. Після початку російсько-українського військового конфлікту, ситуація погіршилась, як в Україні так і в Росії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адорно Т. Проблемы философии морали / пер. с нем. М. Хорькова. Москва: Республика, 2000. 239 с.
2. Алексеева Т. Политическая философия: От концепций к теориям. Москва: МГИМО (Университет). РОССПЭН, 2007. 397 с.
3. Алексеева Т. Современные политические теории. Москва: «Российская политическая энциклопедия». РОССПЭН, 2000. — 479 с.
4. Андреев А. Околонаучное знание как проблема современного профессионального образования. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Социально-гуманитарные науки*, №9 (226). 2011. С. 127-129.
5. Андрущенко В. Ідеологічні засади сучасного законотворення в галузі освіти. *Вища освіта України*. 2016. № 1. С. 5-9.
6. Андрущенко В. Світоглядні основи ідеології. *Вища освіта України*. 2011. № 2. С. 121-124.
7. Андрущенко Т. Політична соціалізація як чинник адаптації особистості до впливу політичної пропаганди. *Політологічний вісник*. 2015, Вип. 77. С. 294–305.
8. Андрущенко Т. Психологічні засоби маніпулювання свідомістю громадян у сучасних політичних процесах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2014. С. 157-162.
9. Андрущенко Т. Ціннісні характеристики поняття демократія як ідейно-світоглядної основи в контексті творення міжкультурного політичного діалогу. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 2018, Вип. 16. С. 101-107.
10. Арон Р. Опій інтелектуалів / пер. з англійської Г. Філіпчука. Київ: Юніверс, 2006. 272 с.
11. Бабич В. Современная наука и ее политические враги // *Наука та наукознавство*. 2009. № 1. С. 190-194.

- 12.Багінський А. Мобілізація громадянського суспільства у конфлікті на сході України: ідеологічні обмеження та ресурси розбудови миру. *Ідеологія і політика*. 2018. №2. С. 94–126.
- 13.Баранец Н., Веревкин А., Ершова О. Об идеологии и идеологизации науки. *Власть*. 2011. №6. С.126-129
- 14.Баранец Н., Веревкин А., Марасова С. Метаморфозы образа идеологии в науке (позиции зарубежных математиков) // *Власть*. 2014. №12. С.108-112.
- 15.Барсенков А., Вдовин А. История России. 1917—2007. Москва: Аспект Пресс, 2008. — 846 с.
- 16.Баскаков А. Методология научного исследования: учеб. пособ. / А. Баскаков, Н. Туленков. – 2-е изд., испр. Київ. : МАУП, 2004. – 216 с.
- 17.Бистрицький Є. Ідеологія і комунікація: Маркс і далі. *Філософська думка*. 2018. № 2. С. 6-12
- 18.Білоус А. Політичні об'єднання України. Київ: 1993. 167 с.
- 19.Блюхер Ф. Карл Маркс как философ науки. *Вестник российской Академии наук*. 2019. №89. С. 64–72.
- 20.Бурдые П. Социальное пространство и символическая власть. Лекция. *Smart Power Journal*. 2013. URL: <http://smartpowerjournal.ru/social-space-and-symbolical-power/> (дата звернення: 30.09.2020)
- 21.Бурдые П. Социология социального пространства / Пер. с франц. Н. А. Шматко. – Москва: Институт экспериментальной социологии. 2007. 288 с.
- 22.Бухараев В., Степаненко Г. Идеология и научное познание: от конфликта до компромисса. *Ученые записки Казанского университета. Серия Гуманитарные науки*. 2006. №1. С.59-67.
- 23.Буян. В. Політичний міф та ідеологія. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 716-721.
- 24.Бэкон Ф. Великое восстановление наук. *Сочинения в 2 томах*. Т.1 — 590 с.
- 25.Вернадський В. Про науковий світогляд. *Джерела: часопис розвитку духовної культури*. 2001. № 2. С. 85–89.

26. Витол Э. Насущная идеология науки. *Высшее образование в России*. 2001. №1 С.81-84.
27. Війна і націоналізм: редакційна стаття. *Журнал «Спільне»*. 2016. Вип. №10. – URL: <https://commons.com.ua/uk/zhurnal-spilne-10-vijna-i-natsionalizm/> (дата звернення: 30.09.2020)
28. Вонсович Г. Дискурс політичної ідеології. *Політична теорія і політична методологія*. – 2013. Вип. 3. С. 60–72.
29. Вонсович Г. Теоретико-методологічні детермінанти аксіологічних засад політики. *Збірник наукових праць «Політологічні студії»*. 2011. Вип. 2. С. 33-44.
30. Гаджиев К. Введение в политическую философию. Москва: Логос, 2004. 336 с.
31. Гижа А. Идеология как метаязык отчужденного индивида. *Наука. Религия. Суспільство*. 2013. № 3. С. 35-41.
32. Гокінг С. Найкоротша історія часу / С. Гокінг, Л. Млодінов; переклад І. Андрущенко. Харків: Видавництво «Клуб Сімейного Дозвілля». 2016. 160 с.
33. Голованов Б. Парадигма позитивної науки vs ідеологія. *Вісник ХНУ ім В. М. Каразіна. Серія «Теорія культури та філософія науки»*. 2017. №56. С.45–49.
34. Гольцман К. «Багатолика» ідеологія та проблеми концептуалізації сучасних політичних процесів в Україні. *Наукові записки. Серія «Політичні науки»*. 2008. С. 227–242.
35. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму. - Київ: ППС-2002. 2006. - 282 с.
36. Гречко П. Антропология: философское учение о человеке. *Федеральный фонд учебных курсов*. URL: <http://www.ido.rudn.ru/ffec/philos/ph16.html> (дата звернення: 30.09.2020)
37. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. Київ: Знання України, 2002. 580 с.
38. Де Траси А. Основы идеологии. Идеология в собственном смысле слова. Москва: Академический Проект, 2013. 336 с.
39. Дегтярьова Н. Історико-філософські трансформації концепту ідеології. *Грані*. - 2015. № 7. С. 108-113.

- 40.Денисенко В. «Міфологічне знання»: постановка проблеми щодо усвідомлення його предметності. *Вісник Львівського університету: Серія філософсько-політологічні студії*. №6. 2015. С. 6–14.
- 41.Денисенко В. Основи раціональності в системі наукових знань. *Філософія науки. Львівсько-Варшавський науковий семінар 14-21 листопада 2004р.* Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. С. 58-65.
- 42.Денисенко В. Політика в контексті антропологічних вимірів. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2013. №1. С. 34–39.
- 43.Денисенко В. Ціннісні основи історичних форм буття людини. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2011. № 1. – С. 75 – 87.
- 44.Дерев'янка А. Історичне становлення поняття революція в соціально-філософському дискурсі. *«Гілея»: науковий вісник*. Вип. 89. 2014. С. 184–187.
- 45.Докинз Р. Расширенный фенотип: длинная рука гена / пер. с англ. А. Гопко. Москва: Астрель: Corpus. 2010. 512 с.
- 46.Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика: (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). Київ : Либідь, 2001. 334 с.
- 47.Дубовик М. Соціокультурні виміри наукового пізнання. *Тези Міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Людина»*. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка. 2010. С. 29-31.
- 48.Еко У. Кар'єр Ж. Не сподівайтесь позбутися книжок. Львів: Видавництво Старого Лева. 2015. 256 с.
- 49.Енгоян А. Психологический подход к идеологии: от Фрейда к Парето. *Научная мысль Кавказа*. №. 3 (51). 2007. С. 21-28.
- 50.Ершова О. В., Марасова С. Е. Конвенциональность социального образа науки и идеология общества. *Власть*. 2016. №11. С.112-117.
- 51.Жабін С. Міграційні наміри молодих учених НАН України: за даними соціологічного опитування 2017 року / С. Жабін, О. Казьміна, О. Василюк *Спільне*. 2018. URL: <https://commons.com.ua/uk/migracijni-namiri-molodih-uchenih/> (дата звернення: 30.09.2020)

52. Жижек С. Возвышенный объект идеологии. Москва: Художественный журнал, 1999. 237 с.
53. Жилина А. Онтологическое основание идеологических процессов развертывания объективированных форм мировоззрения. *Вестник Северо-Восточного федерального университета им. М.К. Аммосова*. 2009. №2. С.112-117
54. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>
55. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Верховна Рада України. – 2020. – URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 30.09.2020)
56. Зиновьев А. Научные основы идеологии. 2004. URL: <http://polit.ru/article/2004/12/08/ideol/> (дата звернення: 30.09.2020)
57. Иманалиев К. Идеология: генезис, сущность и роль в политической практике. *Via in Tempore. История. Политология*. 2009. №7 (62). С. 210-214.
58. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющееся общество. *Полис*. 1997. № 4. С. 6–32.
59. Ідрісов Д. Державна ідеологія в дисертаційних роботах з історії та відгуках на них за радянської доби. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. №130. С. 42–46.
60. Інтерв'ю з Іриною Єгорченко. *The Ukrainians*. URL: <https://theukrainians.org/iryna-yehorchenko/> (дата звернення: 30.09.2020)
61. Кайку М. Візії: як наука змінить XXI сторіччя. Львів: Літопис, 2004. 544 с.
62. Кара-Мурза С. Идеология и мать её наука. Москва: Алгоритм, Эксмо. 256 с
63. Кирилук Ф. Філософія політичної ідеології: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 520 с.
64. Коваль А., Леонтьева Е. Идеология и научная теория: сущность и взаимосвязь. *Известия ВолгГТУ*. 2013. №16 (119) С.30-34.
65. Кокорин А. Идеология: теория, методология, методика (хрестоматийные заметки). Москва: Издательство МГОУ, 2009. 358с.

- 66.Кольев А. Политическая мифология: Реализм социального опыта: [монография] – Москва: Логос, 2003. 384 с.
- 67.Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 30.09.2020)
- 68.Конт О. Дух позитивной философии. (Слово о положительном мышлении). Ростов на Дону: Феникс, 2003. 256 с.
- 69.Корнев В. Идеология после конца идеологии: в лабиринтах современного политического сознания. *Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований*. 2014. №4. С.51-59.
- 70.Корниенко А. Наука, философия науки и современность. *Известия ТПУ*. 2003. №1. С. 161-165.
- 71.Кравець А. Політична антропологія / Монографія. Дніпропетровськ. 2012. 178 с.
- 72.Кравченко С. Социология: парадигмы через призму социологического воображения. Москва: Экзамен, 202. 315 с.
- 73.Крейденко В. Идеологічні проблеми електорального вибору. *Український соціум*. 2007. № 5-6 (22-23). С.153-159
- 74.Круглашов А. Здобутки та проблемні питання розвитку вітчизняної політичної науки. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ: Український центр політичного менеджменту. 2009. Вип. 18. С. 22-30.
- 75.Круглашов А. Розвиток європейських досліджень у регіональних наукових центрах України: приклад Чернівців. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2013. Вип. 32. С. 32-39.
- 76.Крымский С. Научное знание и принципы его трансформации.– Київ: Наукова думка. 1974. 207 с.
- 77.Кун Т. Структура наукових революцій. Київ: Port-Royal, 2001. 228 с.
- 78.Куничкина Н. Концепции деидеологизации и реидеологизации общественной жизни как противоположные подходы к определению сущности и роли государственной идеологии. *Вестник ЧелГУ*. 2008. №31 С.20-23.

- 79.Лакатос И. Избранные произведения по философии и методологии науки / Пер. с англ. И.Н. Веселовского, А.Л. Никифорова, В.Н. Поруса. Москва: Академический Проект; Трикста, 2008. 475 с.
- 80.Лакатос И. Наука и псевдонаука (Выступление в радиопрограмме Открытого университета). 1973. URL: <http://www.nsu.ru/classics/pythagoras/Lacatos.pdf>. (дата звернення: 30.09.2020)
- 81.Лаута О. Співвідношення науки та філософії в контексті філософії науки. *Вісник ХНУ ім В. М. Каразіна. Серія: теорія культури і філософія науки*. 2016. № 1057, Вип. 49(1). С. 36–39.
- 82.Лісовий В. Культура – ідеологія – політика. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 1997. 352 с.
- 83.Лукьянов И. Объективное и субъективное в политической идеологии государства. *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*. 2013. №3 (28) С.226-231.
- 84.Майданюк В. Співвідношення наукового та ідеологічного у поглядах на демократію представників українського консерватизму ХХ ст. : дис. канд. політ. наук : 23.00.01. Львів, 2012. 228 с.
- 85.Макаренко О. Сутність і роль державної ідеології в розбудові держави в Україні *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. №1. С. 268–276.
- 86.Малинова О. Концепт идеологии в современных политических исследованиях. *Политическая наука*. 2003. № 4. С. 8–31.
- 87.Мамчур Е. Наука, метафизика, идеология. *Ориентир*. Москва: Институт Философии Российской Академии Наук, 2010. Вып 6. С. 58–76
- 88.Манхейм К. Идеология и утопия. Диагноз нашего времени / пер. с нем. и англ. М. Левиной и др. Москва: Юристъ, 1994. С. 7–276.
- 89.Марасова С. Е., Баранец Н. Г., Верёвкин А. Б. Математики об идеологии и науке. *Власть*. 2014. №8. С. 109-113.
- 90.Маркс К. Сочинения в 3х томах. Том 2. – Москва: Гос. изд. пол. лит., 1955. 650 с.

91. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии. Сочинения: в 50 т. Т. 4. Изд. 2-е. Москва: Госполитиздат, 1955. С. 419–459.
92. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология. Сочинения: в 50 т. Т. 3. Изд. 2-е. Москва: Госполитиздат, 1955. С. 7–544.
93. Маркузе Г. Одномерный человек. Москва: «REFL-book», 1994. 368 с.
94. Мартыянов Д. Виртуальные идеологии и кризис идеологий в информационном обществе. *Учёные записки ЗабГУ. Серия: Философия, социология, культурология, социальная работа.* 2013. №4 (51). С. 77-83.
95. Маслова Е. Эволюция представлений об идеологии в политической теории. *Вестник ННГУ.* 2011. №6 (1). С. 315-319.
96. Матц У. Идеологии как детерминанта политики в эпоху Модерна. *Полис.* 1992. № 1–2. С. 130-142.
97. Мельник В. Людиновимірність науки та її цивілізаційні виклики. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії.* №1. 2011. – С. 9–22.
98. Мельник В. Наука в сучасному світі: проблеми об'єктивності та релятивності. *Вісник Львівського університету.* 2012. №15. С. 3–13.
99. Мельник В. Наука: проблема обґрунтованості та об'єктивності. *Вісник Львівського університету.* 2008. №11. С. 15–26.
100. Мельник В. Сучасна наука та проблеми раціональності. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії.* 2012. № 2. С. 7–17
101. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. Москва. АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ. 873 с.
102. Міл Дж. С. Про свободу: Есе / Пер. з англ. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 463с.
103. Морщихина Л. Идеологический дискурс: к вопросу о способах освобождения от имитации сознания. *Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки.* 2012. №5 С. 41-46.
104. Надольний І. Світогляд - ключова проблема пізнання та діяльності людини. *Вісник НАДУ при Президентіві України.* 2015. №4. С. 50–54.

105. Наука і цінності людського буття / [Альчук М.П., Бойченко М.І., Вишинський С.Д. та ін.]; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 550 с.
106. Ойзерман Т. Марксизм и утопизм. Москва: Прогресс-Традиция, 2003. 568 с.
107. Осін В. Політична наука як покликання vs політична наука як ідеологія: до постановки питання про мотивацію (видатних) політологів. *Гуманітарні та соціальні науки: матеріали III Міжнародної конференції молодих вчених*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 192–195.
108. Осокін М. Ідеологія як соціокультурний феномен. *Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць*. Київ, 2008. Вип. 75. С. 134-144.
109. Оцінка проблематики корупції в громадській думці. *Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва*. 2018. URL: <https://dif.org.ua/article/otsinka-problematiki-koruptsii-v-gromads>. (дата звернення: 30.09.2020)
110. Павленко Ю. Антропологічні виміри ідеології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.04 «філософська антропологія, філософія культури». Київ, 2011. 21 с.
111. Павлов П. Щербакова Л. Методология социального познания: критический рационализм и неомарксизм. *Вестник ЮРГТУ (НПИ)*. 2011. №3. С. 271–275.
112. Панарин А. Философия политики: Учебное пособие для политологических факультетов и гуманитарных вузов. Москва: Новая школа, 1996. 424 с.
113. Панфилова Т. Этика в науке под пятой идеологии. *Вестник МГИМО*. 2015. №3 (42) С.267-268.
114. Парсонс Т. О социальных системах / Под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. Москва: Академический Проект, 2002. 832 с.
115. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения. *Thesis*. 1993. Вып. 2. С. 94–122.
116. Підсумки-2018: громадська думка. *Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва*. 2018. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2018-gromadska-dumka>

117. Пілаш Д., Артюх В. Шизофренічна законотворчість: небезпеки «декомунізації». *Журнал «Спільне»*. 2015. Вип.10. URL: <https://commons.com.ua/uk/shizofrenichna-zakonotvorchist-nebezpeki-dekomunizatsiyi/> (дата звернення: 30.09.2020)
118. Поддубный Н., Трунов А. Почему идеология не стала наукой о рациональном мышлении?. *Историческая психология и социология истории*. 2016. №2 С.105-120.
119. Попова И. Повседневные идеологии. Как они живут, меняются, исчезают. – Київ: Інститут соціології НАНУ. 2000. 219 с.
120. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Твори: в 2 т. / пер. з англ. О. Буценка. Київ: Основи, 1994. Т. 2. 494 с.
121. Поппер К. Логика и рост научного знания. Москва: Прогресс, 1983. 605 с.
122. Постол О. Посткласичні ідеологічні трансформації: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2015. 299 с.
123. Прытков В. Селезнев В. Проблема самобытности русской науки. *Теория и практика общественного развития*. 2014. №10. С.17-23.
124. Прытков В., Селезнев В. Кризис рациональности как глобальная проблема современности. *Теория и практика общественного развития*. 2014. №21. С. 236-243
125. Рассел Б. Воздействие науки на общество. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1952. 59 с.
126. Рассел Б. Человеческое познание: Его сфера и границы: Пер. с англ. Київ: Ника-Центр, 1997. 560 с.
127. Ренчка І. Ідеологізація та деідеологізація лексем у словниках української мови ХХ - початку ХХІ століть : дис. канд. філ. наук: 10.02.01. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», Інститут української мови НАН України. 2017. 231 с.
128. Репко М., Касперович Ю. Скільки коштів витрачають на науку в університетах. Київ: Центр економічної стратегії, 2020. – 63 с.

129. Репрессированная наука. *Мемориал: типография террора*. URL: <https://topos.memo.ru/en/kategoriya/repressirovannaya-nauka> (дата звернення: 30.09.2020).
130. Романець О. Негативний вплив лисенківщини на генетичну науку в Україні *Нариси з історії природознавства і техніки*. 2011. Вип. 46. С. 53–64.
131. Руденко Д. Проблемы соотношения политической идеологии и правопонимания в позитивистской теории права. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2007. №39. – С. 167–172.
132. Рузавин Г. Научная теория. Логико-методологический анализ. Москва: Мысль, 1978. 244 с.
133. Рутар С. Чи можлива чиста політологія в Україні. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. №1. 2011. С. 109–115.
134. Самардак, М., Троянчук, С. «Одномірна людина» Герберта Маркузе в контексті соціальної філософії Франкфуртської школи. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2000. Вип. 5. С. 7-11.
135. Світа А. Закони політичної науки. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. 2012. №2. С. 57–64.
136. Сергеева Э. Идеологическое сознание индивида и общественная действительность. *Вестник ПАГС*. 2008. №1. С.18-22.
137. Сімченко Г. Філософські проблеми ідеології: теоретико-методологічний аспект. *Вісник Львівського університету*. 2005. Вип. 8. С. 135-140
138. Слюсаревський Н. Простір ідеологічного самовизначення громадян України: основні напрямки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2006. №723. С. 220-225.
139. Соколов Л. Наука і міфологія: неминучість дивергенції. *Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць*. Київ, 2008. Вип. 68. С. 127-136.
140. Справа наліво: що думають українці про державний контроль економіки та особистих свобод? *VoxUkraine*. 2019. URL: <https://voxukraine.org/uk/sprava->

- nalivo-shho-dumayut-bilshist-ukrayintsiv-pro-derzhavnij-kontrol-ekonomiki-ta-osobistih-svobod/ (дата звернення: 30.09.2020)
141. Стрельник О. Мифологические корни политической идеологии. *Вестник РУДН. Серия: Философия*. 2014. №4. С. 18-28
142. Супрун А. Історія науки як концептуальна складова науковчення В. І. Вернадського. *Вісник ХНУ ім В. М. Каразіна. Серія «Теорія культури та філософія науки»*. 2017. С. 63–67.
143. Сухарина А. «Evidence-based policy» як основна вимога реалізації політики в розвинених демократіях. *Сучасна парадигма публічного управління: Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції / За наук. ред. к.е.н., доцента Стасишина*. 2019. С. 112–114.
144. Сухарина А. Глибока криза модерну: Освальд Шпенглер та ідеології німецької консервативної революції. Матеріали п'ятих міжвузівських методологічних читань присвячених 100-річчю виходу першого тому Освальда Шпенглера «Сутінки Європи». *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 18. С. 238–240.
145. Сухарина А. Державна та публічна ідеологія: аргументація теоретичного розрізнення. *Політикус*. 2019. №4. С. 4–9. <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-4-9>
146. Сухарина А. Кермач Р. Незалежні аналітичні центри і органи влади: чи є просування у двосторонній співпраці. *Фонд "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва*. 2016. 64 с.
147. Сухарина А. Локальні та глобальні ідеології: особливості їхньої взаємодії з наукою. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 15. С. 199–205.
148. Сухарина А. Можливості використання антропологічного підходу як способу дослідження політичної ідеології та її взаємодії з наукою. Матеріали четвертих міжвузівських методологічних читань «Політологія як наука про принципи, форми та способи здійснення людської свободи». *Вісник Львівського*

- університету. *Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 14. С. 239-241
149. Сухарина А. Особливості розмежування науки та ідеології в політичному дискурсі. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. 2015. Вип. 7. С. 356–363.
150. Сухарина А. Передумови раціоналізації вчення про політику у Арістотеля. Матеріали круглого столу з нагоди 2400-ліття Арістотеля. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 9. С. 172-174
151. Сухарина А. Політична наука та політична ідеологія: основні відмінності. *Тези студентської наукової конференції філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.* / відп. за випуск А. Наконечний, І. Бойко. 2015. С. 67–69.
152. Сухарина А. Політична наукова теорія: особливості та характеристики. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 33. С. 110–115.
153. Талеб Н. Антихрупкість. Как извлечь выгоду их хаоса / пер. с англ. Москва: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2014. 768 с.
154. Талеб Н. Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости – 2-е изд., доп. / пер. с англ. – Москва: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2015. 736 с.
155. Таран В. Геополітика як теоретична основа сучасної російської державної ідеології. *Грані*. 2015. № 6. С. 11-16
156. Таран В. Деякі аспекти проблеми формування державницької ідеології на перехідному етапі розвитку українського суспільства. *Культурологічний вісник*. 2000. Вип. 6. С. 83-89.
157. Тертичка В. Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні?. *Політичний менеджмент*. 2007. №1. С. 10-23.

158. Тихонов В. Идеологические кампании как форма контроля и управления советской исторической наукой (1945–1955 гг.). *Государственное управление. Электронный вестник*. 2011. Вып. 26. С. 1-15.
159. Уолкер М. Наука при национал-социализме. *Научно-просветительский журнал «Скепсис»*. URL: http://scepsis.net/library/id_471.html.
160. Фейерабенд П. Наука в свободном обществе (фрагменты из книги). *Личность. Культура. Общество*. 2009. №48-49. С. 64–79.
161. Фельдман В., Абаев Н. Идеология в социально-политической динамике. *Вестник БГУ*. 2013. №6. С. 109-113.
162. Философия: Учебник для вузов / Под общ. ред. В. В. Миронова. Москва: Норма, 2005. 673 с.
163. Фуко М. Археология знания / Пер. с фр. М. Б. Раковой, А. Ю. Серебрянниковой; вступ. ст. А. С. Колесникова. Санкт-Петербург: ИЦ «Гуманитарная Академия». 2004. 416 с.
164. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология». Москва: Праксис, 2007. 208 с.
165. Хайек Ф. Дорога к рабству. Москва: Новое издательство, 2005. 264 с.
166. Хайек Ф. Контрреволюция науки. Этюды о злоупотреблении разумом. Москва: ОГИ, 2003. – 288 с.
167. Хейвуд Э. Политология: учебник для студентов вузов / пер. с англ. Москва: Юнити-Дана, 2005. 544 с.
168. Чашин Е. Типы мышления в современном научном осмыслении. *Вестник ОГУ*. 2010. №7 (113) С.138-144.
169. Четверікова Л. Політична наука та проблема ідеології. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Збірник наукових праць*. Львів, 2008. Вип. 23. С. 60-65.
170. Четверікова Л. Проблема концептуального означення поняття «ідеологія». *Ідейні основи соціально-політичних систем. Політичні ідеології: трансформація уявлень в контексті сучасності*. Мат. І Наук.-практ. Студ. Конф. Львів: ЦПД, 2009. – С. 10-14.

171. Чиждова О. Ідеологія як чинник політичного прагматизму. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 595-601.
172. Чолій С. Державні ідеології комплектування збройних сил в східноєвропейському регіоні. *Ідеологія і політика*. 2018. №2. С. 25–60.
173. Шабанов Ю. Сущность государства как теоретико-правовая проблема: Наука versus идеология. *Ученые записки РГСУ*. 2010. №11. С.94-98.
174. Шаов А. Теоретические основания феномена идеологии: социально-философский анализ. *Вестник Адыгейского государственного университета*. – 2011. – №1. С. 24-32
175. Шацкий Е. Утопия и традиция / пер. с польск. Москва: Прогресс, 1990. 456 с.
176. Шварцмантель Д. Идеология и политика. Харьков: Гуманитарный центр, 2019. 312 с.
177. Шипунов Г. «Ліво-праве» партійне розмежування: принципи концептуалізації в сучасній політичній науці. *Політикус*. Науковий журнал. 2016. Вип. 4. С. 30–36. 534
178. Шипунов Г. Авторитарний політичний режим: теоретико-методологічні підходи до визначення. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2014. Вип. 5. С. 329–338.
179. Шипунов Г. Демократичний політичний режим: теоретико-методологічні підходи до вивчення. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. №4. 2014. С. 111–118.
180. Шматко І. Еволюція марксистської концепції ідеології: від ідеї до реальності. *Політологічний вісник*. 2013. С. 300–311.
181. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / Общ. ред., сост., вступ. ст. А. А. Гусейнова и А. П. Скрипника. Москва: Республика, 1992. 448 с.
182. A Letter on Justice and Open Debate. *Harpers Magazine*. 2020. URL: <https://harpers.org/a-letter-on-justice-and-open-debate> (дата звернення: 30.09.2020).
183. Androne, M. Calvinism as Political Ideology. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2012. Vol. 63, 177–183. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.10.027>

184. Bal Z., Muge C. The Dark Knight and the Ideology Behind. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2013. Vol. 82. P. 580–84. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.313>
185. Borçun, D. Ideological Illusions and their Cognitive Sources. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2014. Vol. 149, P. 119–128. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.08.171>
186. Chimisso C. Narrative and epistemology: Georges Canguilhem's concept of scientific ideology. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*. 2015. Vol. 54. P. 64-73. <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2015.08.016>.
187. Cole S. *Making Science: Between Nature and Society* / S. Cole. – Cambridge: Harvard University Press, 1995. – 290 p.
188. Corruption perception index 2018. *Transparency International*. 2018. URL: <https://www.transparency.org/cpi2018> (дата звернення: 30.09.2020)
189. Dailey J. Venezuela Is Unraveling—So Is Its Science. *Scientific American*. 2019. URL: <https://www.scientificamerican.com/article/venezuela-is-unraveling-mdash-so-is-its-science/> (дата звернення: 30.09.2020).
190. Dubois M, Ideology. *Sociology of*, Editor: James D. Wright. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)*. Elsevier. 2015, P. 573-578. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.32069-4>.
191. Eitan, O. Is research in social psychology politically biased? Systematic empirical tests and a forecasting survey to address the controversy. *Journal of Experimental Social Psychology*. 2018. Vol. 79. P. 188–199. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2018.06.004>
192. Forman P. Weimar Culture, Causality and Quantum Theory, 1918–1927: Adaptation by German physicists and Mathematicians to a Hostile Intellectual Environment. *Historical Studies in the Physical Sciences*. 1971. № 3. P. 1-115.
193. Graffin, G., Provine, W. Evolution, Religion and Free Will. *American Scientist*, 2007. 95(4), 294. <https://doi.org/10.1511/2007.66.294>
194. Gewirth A. *Political Philosophy*. New York: The Macmillan Co., 1965. 123 p.

195. Greco M. The ambivalence of error: «scientific ideology» in the history of the life sciences and psychosomatic medicine, *Social Science & Medicine*. 2004. Vol. 58, Issue 4, P. 687-696. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(03\)00220-X](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(03)00220-X).
196. Head B. Evidence-based policy: principles and requirements. *Strengthening Evidence-based Policy in the Australian Federation*. Canberra: Productivity Commission, 2010. P. 13–26.
197. Heiphetz L. The development of reasoning about beliefs: Fact, preference, and ideology. *Journal of Experimental Social Psychology*. 2013. Vol. 49, Issue 3. P. 559-565. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2012.09.005>.
198. House of Lords public services committee. A critical juncture for public services: lessons from COVID-19. Analytical Report. 2020. URL: <https://committees.parliament.uk/committee/430/public-services-committee/publications> (дата звернення: 30.09.2020)
199. Inbar, Y., Lammers, J. Political diversity in social and personality psychology. *Perspectives on Psychological Science*, 2012. Vol. 7. P. 496–503.
200. Jost J. Asymmetries abound: Ideological differences in emotion, partisanship, motivated reasoning, social network structure, and political trust, *Journal of Consumer Psychology*, 2017. Vol. 27. Issue 4. P. 546-553. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2017.08.004>.
201. Jost J. Ideological asymmetries in conformity, desire for shared reality, and the spread of misinformation, *Current Opinion in Psychology*. 2018. Vol. 23. P. 77-83. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2018.01.003>.
202. Knight K. Transformations of the Concept of Ideology in the Twentieth Century. *American Political Science Review*. 2006. Vol. 100, No. 4. P. 619-626.
203. Krauss L. The Ideological Corruption of Science. *Wall Street Journal*. 2020. – URL: <https://www.wsj.com/articles/the-ideological-corruption-of-science-11594572501>. (дата звернення: 30.09.2020)
204. Ladd E., Lipset S. Portrait of a Discipline. *The American Political Science Community. Part I*. 1974. Vol. 2. No. 1. P. 3–39.

205. McPhetres, J., Pennycook, G. Science beliefs, political ideology, and cognitive sophistication. 2019. (Pre-print) <https://doi.org/10.31219/osf.io/ad9v7>
206. Meyer A. The impact of education on political ideology: Evidence from European compulsory education reforms, *Economics of Education Review*. 2017. Vol. 56. P. 9-23, <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2016.11.003>.
207. Meyer, A. The functions of ideology in the Soviet political system. *Soviet Studies*. 1966. 17(3). 273–285. <https://doi.org/10.1080/09668136608410471>
208. Montagu M. Science, ideology and daily life. *Journal of Innovation & Knowledge*. 2018. Volume 3, Issue 2. P. 66-69. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2018.03.005>.
209. Nicholls H. VSELs: Is Ideology Overtaking Science?. *Cell Stem Cell*. 2013. Vol. 13, Issue 2, P. 143-144. <https://doi.org/10.1016/j.stem.2013.07.003>.
210. Oosterhoff B., Shook N., Ford C. Is that disgust I see? Political ideology and biased visual attention. *Behavioural Brain Research*. 2018. Vol. 336, P. 227-235. <https://doi.org/10.1016/j.bbr.2017.09.005>
211. Pareto V. Sociological writings / Sel. and introd. S.E. Finer. New York. 1966. 335 p.
212. Ruget V. Scientific Capital in American Political Science: Who Possesses What, When and How? *New Political Science*. 2002. Vol. 24, No. 3. P. 469–478.
213. Saltelli, A., Funtowicz S. What is science’s crisis really about? *Futures*, 2017. Vol. 91. P. 5–11. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2017.05.010>
214. Saltelli, A., Giampietro, M. What is wrong with evidence based policy, and how can it be improved? *Futures*. 2017. Vol. 91, P. 62–71. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2016.11.012>
215. Shedler, J. Science or ideology? *American Psychologist*, 2011. 66 (2), P. 152–154.
216. Stenhouse N. The potential role of actively open-minded thinking in preventing motivated reasoning about controversial science. *Journal of Environmental Psychology*. Vol. 57. 2018. P. 17-24. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2018.06.001>.
217. Sukharyna A. The main problems of the impact of ideology on the implementation of evidence-based policy. *Polonia University Scientific Journal*, 2020. Vol. 38(1–2), P. 285–290. <https://doi.org/10.23856/3878>

218. Turner H. Hetrick C. Political Activities and Party Affiliations of American Political Scientists. *Political Research Quarterly*. 1972. No. 25. P. 361–374.
219. Wright J. Political ideology predicts involvement in crime. *Personality and Individual Differences*. 2017. Vol. 106, 2017, P. 236-241.
220. Zeng, A. The science of science: From the perspective of complex systems. *Physics Reports*. 2017. 75p. <https://doi.org/10.1016/j.physrep.2017.10.001>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України:

1. Сухарина А. Політична наукова теорія: особливості та характеристики. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 33. С. 156-161.
2. Сухарина А. Державна та публічна ідеологія: аргументація теоретичного розрізнення. *Політикус*. 2019. №4. С. 4–9. <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-4-9>
3. Сухарина А. Локальні та глобальні ідеології: особливості їхньої взаємодії з наукою. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 15. С. 199–205.
4. Сухарина А. Особливості розмежування науки та ідеології в політичному дискурсі. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. 2015. Вип. 7. С. 356–363.

Статті, опубліковані у наукових періодичних виданнях інших держав:

5. Sukharyna A. The main problems of the impact of ideology on the implementation of evidence-based policy. *Polonia University Scientific Journal*, 2020. Vol. 38(1-2), P. 285–290. <https://doi.org/10.23856/3878>

Інші публікації за темою дисертації:

6. Сухарина А. «Evidence-based policy» як основна вимога реалізації політики в розвинених демократіях. *Сучасна парадигма публічного управління: Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції / За наук. ред. к.е.н., доцента Стасишина*. 2019. С. 112–114.
7. Сухарина А. Глибока криза модерну: Освальд Шпенглер та ідеології німецької консервативної революції. Матеріали 5 міжвузівських метод. читань присвячених 100-річчю виходу першого тому Освальда Шпенглера «Сутінки Європи». *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 18. С. 238–240.
8. Сухарина А. Можливості використання антропологічного підходу як способу дослідження політичної ідеології та її взаємодії з наукою. Матеріали 4 міжвузівських метод. читань «Політологія як наука про принципи, форми та способи здійснення людської свободи». *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 14. С. 239–241.

9. Сухарина А. Передумови раціоналізації вчення про політику у Арістотеля. Матеріали круглого столу з нагоди 2400-ліття Арістотеля. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 9. С. 172–174.
10. Сухарина А. Політична наука та політична ідеологія: основні відмінності. *Тези студентської наукової конференції філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.* / відп. за випуск А. Наконечний, І. Бойко. 2015. С. 67–69.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Міжнародна науково-практична конференція. «Сучасна парадигма публічного управління:» (Львів, 2019, заочна форма участі)
2. П'яті міжвузівські методологічні читання присвячені 100-річчю виходу першого тому Освальда Шпенглера «Сутінки Європи». (Львів, 2018, очна форма участі)
3. Всеукраїнська наукова конференція «Політологія як наука про принципи, форми та способи здійснення людської свободи: Четверті міжвузівські читання» (Ворохта, 27–28 жовтня 2017 р., очна форма участі).
4. Круглий стіл з нагоди 2400-ліття Арістотеля. (Львів, 25 листопада 2016 р., очна форма участі).
5. Студентська наукова конференції філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Дні науки». (Львів, 2015 р.)